

ήλίας πετρόπουλος

ό τούρκικος καφές
έν έλλάδι

γρομματα

ὁ τούρκικος καφές ἐν ἑλλάδι

Elias Petropoulos
TURKISH COFFEE IN GREECE
Athens, 1979.
© GRAMMATA, Athens/Greece.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
Κεραμεικού 23, Αθήνα.

Γκραβούρα του C. Maurand από σχέδιο του M.A. Proust. Τό σχέδιο ξιγινε τό 1857 ή 1858. Ή γκραβούρα δημοσιεύτηκε, τό 1862, στό LE TOUR DU MONDE (βλέπε προηγούμενη σελίδα).

ήλίας πετρόπουλος

**ὁ τούρκικος καφές
ἐν ἐλλάδι**

γραμματα 1979

τοῦ ἰδίου:

ΝΙΚΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ (1958).
ΠΑΥΛΟΣ ΜΟΣΧΙΔΗΣ (1959).
ΠΩΡΓΟΣ ΠΑΡΑΛΗΣ (1959).
ΚΑΡΟΛΟΣ ΤΣΙΖΕΚ (1959).
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ/1865 (1959).
ΧΑΡΑΚΤΙΚΗ/Π. ΤΕΤΣΗΣ (1960).
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΕΡΠΑΠΑΣ (1965).
ΕΛΥΤΗΣ ΜΟΡΑΛΗΣ ΤΣΑΡΟΥΧΗΣ (1966, 1974).
ΡΕΜΠΕΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ (1968, 1972, 1974, 1979).
ΣΩΜΑ (1969, 1972, 1973, 1976).
ΚΑΛΙΑΡΝΤΑ (1971, 1974).
ΜΝΗΜΗ ΝΙΚΟΥ ΚΑΧΤΙΤΣΗ (1972, δύο ἐκδόσεις:
 μέ τόν Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλο).
ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ (1973, 1976).
ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ (1975).
ΠΕΝΤΕ ΕΡΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ (1975).
ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ (1975).
LE KIOSQUE GREC (1976).
LA VOITURE GRECQUE (1976).
CAGES A OISEAUX EN GRECE (1976).
ALBUM TURC (1976).
ΥΠΟΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ

έτοιμα γιά Δημοσίευση:

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΜΝΗΣΤΗΝ
 (μέ τόν Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλο).
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ.
FIST—RHALLUS.
ΜΙΚΡΑ ΚΕΙΜΕΝΑ/1949-1979.
THE GRAVES OF GREECE.

Εὐχαριστῶ ἐγκαρδίως τόν κατάδικο Νίκο Μακρ. καί
τήν ποιήτρια Βερονίκη Δαλακούρα γιά ὅση βοήθεια
μοῦ ὄσσανε.

Ξύπνα, Βασίλω, φώτισε: Ξύπνα καί πήρε ἡ μέρα·
Ξύπνα νά πάρεις τόν καφέ, τ' ἀφράτο παξιμάδι...

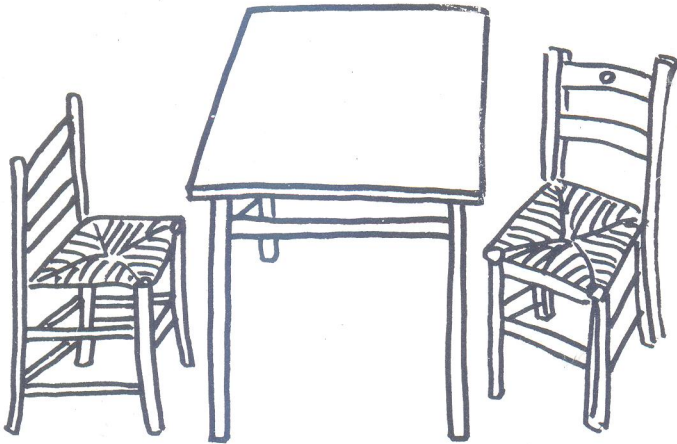
στόν φίλο καί συνεργάτη Μανόλη Ξεξάκη

Ἄναγνώστη μου, ἐδῶ μὴν περιμένεις νά διαβάσεις τήν ἱστορία τοῦ τούρκικου καφέ. Οἱ παραδόσεις γιά τήν ἀνακάλυψη τοῦ τούρκικου καφέ, οἱ ἀγώνες γιά τήν ἐλεύθερη ἐπικράτησή του καί ἡ ἐξέλιξη του μέχρι τίς σύγχρονες εὐρωπαϊκές ποικιλίες του – ὅλα αὐτά, τέλοσπάντων – εἶναι δεόντως καταγραμμένα, *χρυσοῖς γράμμασιν*, στά σχετικά ἐγχειρίδια, ἀλλά καί στίς ἐγκυκλοπαίδειες. Σ' αὐτό τό ἄρθρο ἐπιθυμῶ νά μιλήσω γιά τόν τούρκικο καφέ ὅπως τόν ξέρουμε ἐν Ἑλλάδι. Μπαίνω εὐθέως στό θέμα.

Οἱ τούρκοι, ὅπου δέον νά θεωροῦνται πατεράδες τῶν νεοελλήνων, μεταξύ ἄλλων ἀγαθῶν καί δεινῶν πού μᾶς ἐκληροδότησαν εἶναι καί ὁ καφές· ὁ περίφημος τούρκικος καφές. Ἐν ἀρχῇ οἱ λέξεις *καφές / καφενές / καφετζής / ταμπής / γεντέκι / μπρίκι / φλιτζάνι / ντελθές / καθουρντιστήρι / καϊμάκι / τσεσβές / θεριακλής* κτλ. – σχεδόν ὅλες τούρκικης προελεύσεως. Ἡ λέξη *καφές* [μάλλον συγκερασμός τοῦ γαλικοῦ *café*, τοῦ ἰταλικοῦ *caffè*, τῶν νεοελληνικῶν *καθές <καϊθές <καχθές* (<τουρκικό *kahve*)] κυριαρχεῖ. Ἡ γαλική λέξη *café*, τό 1611, εἶχε τή μορφή *cahoa* (<ἀραβικό *kahwa* πού δηλώνει τό ἀφέψημα τοῦ καφέ, κι ὄχι τούς σπόρους). Ὁ τύπος *γκαϊθές* ἐπιζειε στό θέατρο σκιῶν. Ἐπίσης, συχνά χρησιμοποιούμε τόν τύπο *γκαϊθές* μέ σκωπτική διάθεση. Ὁ Καμπούρογλου διασώζει τόν ἐνδιάμεσο (;) τύπο *καθές*. Ἡ λέξη *καφές* διαθέτει τό ὑποκοριστικό *καφεδάκι* καί τό μεγεθυντικό *καφεδούκλα* (= ἐξαιρετικός καφές). Συναντάμε τήν λέξη *καφές* καί σάν συνθετικό· λογουχάρη στίς σύνθετες λέξεις *καφεπότηρα, καφέμπρικο, καφεκούτι*. Ἡ ἀργκοτική ἔκφραση *τόν πίνει τόν καφέ* ἔχει ἄσχημο περιεχόμενο, ἀφοῦ σημαίνει: *γαμιέται*.

Γιά τήν παρασκευή τοῦ καφέ οἱ παλιότεροι χρησιμοποιοῦσαν τό ρήμα *ψήνω*, ἐνῶ σήμερα συνηθίζεται τό ρήμα *κάνω*. Ἐψησε καφέ, γράφει ὁ Παπαδιαμάντης, στό διήγημά του *Τά κρούσματα* (1903). Τά

τελευταία χρόνια ἡ γαλικῆς προελεύσεως λέξη *καφέ* (= καφενεῖο) προτάσεται στίς ταμπέλες διαφόρων σχετικῶν καταστημάτων ἔτσι βλέπουμε συχνά τήν ἐπιγραφή *ΚΑΦΕΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΟΝ* –ἢ– *ΚΑΦΕΖΥΘΕΣΤΙΑΤΟΡΙΟΝ*. Ἐδῶ, πρέπει νά ἀναφέρω καί τό διαβόητο, στίς τάξεις τῶν ναυτικῶν μας, *ΚΑΦΕ-ΠΟΥΣΤ* τοῦ Ἀμβούργου, ὅπου συμβαίνουν διάφορα ὁμοσεξουαλικά παζαρέματα. Ἄναλογη ρίζα ἔχουν οἱ λέξεις *καφέ-σαντάν* (<γαλικό *café-chantant*) καί *καφέ-ἀμάν* (<τουρκικό *kahve-aman*). Ἡ λέξη *καφενές* (<τουρκικό *kahve-hane*) τείνει νά ἐξαφανιστεῖ. Τήν κατενίκησε τό ἡμιλόγιον κατασκευάσμα *καφενεῖον*>*καφενεῖο*. Ἄς θυμηθοῦμε καί τίς λέξεις *καφενεδάκι*, *καφενόθιος*, *καφενεδόπουλο* (τήν ἀναφέρει ὁ Louis Roussel, τό 1921). Ὁ *ταμπής* (<τουρκικό *tâbi*) εἶναι ὁ παρασκευαστής τῶν καφέδων, ὁ εἰδικός ἐκεῖνος μάστορης πού ψήνει τούς καφέδες πίσω ἀπ' τόν μπάγκο τῶν καφενεῶν. Ὁ *ταμπής* δουλεύει, ὄρθιος, μπρός στό *γεντέκι* (<τουρκικό *yedek*), μεταχειριζόμενος μέ μαεστρία τά *μπρίκια* (<τουρκικό *ibrik*), τούς *τσεσβέδες* (<τουρκικό *cezve*) καί τά *φλιτζάνια* (<τουρκικό *fincan*, ἢ *filcan*). Τό κάθε καφεδάκι ἔχει διαφορετικό *καϊμάκι* (<τουρκικό *kaymak*) καί *ντελθέ* (ἢ *τελθέ* < τουρκικό *telve*), ἀνάλογα μέ τά γούστα τοῦ κάθε *θεριακλή* (<θεριακή + κατάληξη -λης, μέ ταυτόχρονη ἐπίδραση τοῦ τουρκικοῦ *tiryaki*).

Τά καφενεῖα τείνουν στήν ἐξαφάνισή των. Οἱ *θεριακλήδες* ὅλο καί λιγοστεύουν. Οἱ σημερινοί –ἀδαιεῖς ἐπὶ τοῦ θέματος– νέοι ἔχουν τήν ἐντύπωση ὅτι ὑφίσταται μιά ἀπειρία ποικιλιῶν τοῦ τούρκικου καφέ. Πλανῶνται οἰκτρῶς. Οἱ ποικιλίες τοῦ κατ' οἶκον τούρκικου καφέ εἶναι ἐξαιρετικῶς περιορισμένες. Οἱ *μανάδες* μας ξέρουν νά κάνουν, τό πολύ-πολύ, ἕνα *γλυκόπιστο* καφεδάκι, ἢ ἕνα *μέτριο*, ἢ ἕνα *σκέτο*. Ἡ ἀναζήτησις τῶν ποικιλιῶν τοῦ τούρκικου καφέ πρέπει νά γίνῃ ἐπὶ ἐπαγγελματικοῦ ἐπιπέδου· δηλαδή, στόν καφενέ.

Έκει, τό κάθε γκαρσόνι δίνει, φωναχτά, τίς παραγγελίες στόν ταμπή. Τό γκαρσόνι (πολύ περισσότερο ό ταμπής) ποτέ δέν ξαφνιάζεται από τήν παραγγελία του πελάτη. Συχνότατα, ό πελάτης δέν ύπαγορεύει κán τήν έπιθυμία του, διότι τό γκαρσόνι ξέρει εκ τών προτέρων τά γούστα (ένιστε, τά βίτσια) του κάθε ταχτικού μουστερή. Μεταχειρίστηκα τήν λέξη *βίτσια* όχι τυχαίως· και θά επανέλθω επ' αυτού.

“Αν, λοιπόν, ακούσει κανείς προσεχτικά τίς φωναχτές παραγγελίες των γκαρσονιών θά διαπιστώσει πώς οι ποικιλίες του τούρκικου καφέ είναι απολύτως συγκεκριμένες.

“Εκαστος καφές έχει τό όνομά του. Τά *έπίσημα* όνόματα (τής επαγγελματικής άργκό) που ακούγονται περισσότερο είναι:

μέ όλίγη (τρεις κουταλιές καφέ + μισή κουταλιά ζάχαρη· αυτός ό καφές όνομάζεται επίσης: *ναί-καί-όχι*),

βαρήγλυκος (τρεις κουταλιές καφέ + τέσσερις ζάχαρη),

πολλά βαρήγλυκος (τέσσερις κουταλιές καφέ + έξι ζάχαρη),

έλαφρής γλυκός (μιάμιση κουταλιά καφέ + πέντε ζάχαρη),

όθομανικός (τρεις κουταλιές καφέ + έξι ζάχαρη· μέ πολλές-πολλές φουσκάλες· είναι πιό βραστός απ' τόν *γλυκήβραστο*),

γλυκήβραστος (τρεις κουταλιές καφέ + έξι ζάχαρη· σηκώνεις τό μπρίκι για να κάνει ό καφές κάμποσες φουσκάλες),

μέτριος (τρεις κουταλιές καφέ + δύο ζάχαρη),

μέτριος βαρής (τρεις κουταλιές καφέ + τρεις κουταλιές ζάχαρη),

μέτριος βραστός (τρεις κουταλιές καφέ + τρεις ζάχαρη· σηκώνεις τό μπρίκι για να γίνουν φουσκάλες· αυτός ό καφές λέγεται και *βραστός-καί-όχι*),

βαρής σε μισό (τρεις κουταλιές καφέ + έξι ζάχαρη· σε μισό φλιτζάνι νερό· αυτός ό καφές είναι πηχτός σα γιαούρτι),

σκέτος (τρεις κουταλιές καφέ· διόλου ζάχαρη).

Καθώς, ήδη, θά κατάλαβε ό αναγνώστης μου τό *έπίσημον* όνομα του κάθε ειδικού τούρκικου καφέ δέν αποτελεί ειμή τό άθροισμα των χρησιμοποιούμενων ποσοτήτων καφέ και ζάχαρης, εν συνδυασμῶ, μέ τόν χρόνο και τρόπο ψήσίματος.

Παρακάτω δίνω μιάν αυτονόητη κατάταξη τούρκικων καφέδων, που προέρχεται από τά μεγάλα παλιά καφενεία της Αθήνας:

σκέτος βαρής

σκέτος βραστός

σκέτος έλαφρός

σκέτος μάλλον έλαφρός

σκέτος μισός βραστός

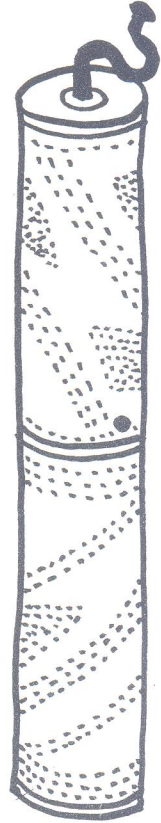
σκέτος βαρής μισός

σκέτος έλαφρός μισός

σκέτος μάλλον έλαφρός μισός

μέ ὀλίγη βαρής
 μέ ὀλίγη βραστός
 μέ ὀλίγη ἐλαφρός
 μέ ὀλίγη μάλλον ἐλαφρός
 μέ ὀλίγη μισός βραστός
 μέ ὀλίγη βαρής μισός
 μέ ὀλίγη ἐλαφρός μισός
 μέ ὀλίγη μάλλον ἐλαφρός μισός
 μέτριος βαρής
 μέτριος βραστός
 μέτριος ἐλαφρός
 μέτριος μάλλον ἐλαφρός
 μέτριος μισός βραστός
 μέτριος βαρής μισός
 μέτριος ἐλαφρός μισός
 μέτριος μάλλον ἐλαφρός μισός
 ὄχι πολλά γλυκός (εἶναι ὁ βαρής)
 ὄχι πολλά γλυκός βραστός
 ὄχι πολλά γλυκός ἐλαφρός
 ὄχι πολλά γλυκός μισός βραστός
 ὄχι πολλά γλυκός βαρής μισός
 ὄχι πολλά γλυκός ἐλαφρός μισός
 ὄχι πολλά γλυκός μάλλον ἐλαφρός μισός
 ὄχι πολλά γλυκός μάλλον ἐλαφρός
 μέ τέσερεις βραστός
 μέ τέσερεις βαρής
 μέ τέσερεις ἐλαφρός
 μέ τέσερεις μάλλον ἐλαφρός
 μέ τέσερεις μισός βραστός
 μέ τέσερεις βαρής μισός
 μέ τέσερεις ἐλαφρός μισός
 μέ τέσερεις μάλλον ἐλαφρός μισός
 γλυκός βραστός
 γλυκός βραστός μισός
 βαρής γλυκός
 βαρής γλυκός μισός
 γλυκός ἐλαφρός
 γλυκός ἐλαφρός μισός.

Βασικά, οἱ ἀνωτέρω ἐπαγγελματικές ὀνομασίες χαρακτηρίζονται ἀπό τὴν ποσότητα ζάχαρης. Αὐτό, τουλάχιστον, δείχνουν οἱ παραλλαγές τοῦ μέ ὀλίγη καί τοῦ σκέτος. Τό ἐπίρημα πολλά (ἀντί τοῦ πολύ) δέν πρέπει νά μᾶς ξαφνιάζει. Θυμήσου τὴ λέξη πολλακμένο τοῦ Βιζυηνοῦ. Ὡστόσο, ὑπάρχουν καί κάποιοι ἄλλοι πρόσθετοι καί παράλληλοι χαρακτηρισμοὶ ποῦ ἐξειδικεύουν –ἐτι περισσότερο– τὴν ἐπιθυμία τοῦ θεριακλή. Οἱ σακαράκες καθαρευουσιάνοι ἀποκαλοῦσαν

έρατεινό τόν τούρκικο καφέ. 'Ο μερακλής ζητάει τόν καφέ του καϊ-μακλίδικο, ή μέ ψιλό καϊμάκι (έτσι λένε τόν ιριδίζοντα άφρό). Οί τουρκομερίτες, ένίοτε, έδιναν τουρκογενείς όνομασίες στόν καφέ τους: λέγανε: όρτά, άτζεμ-γκαϊθές, σεκερλί-γκαϊθές, μπουγιούκ, τατλί κτλ.).

Τόν άραιό καφέ τόν άποκαλοΰν νεροζούμι, ή νεροπροΰτσι, ένw μαυροζούμι λένε τόν άποτυχημένο καφέ. Πάνω-κάτω, τό ίδιο σημαίνει καί ή λέξη νερομπουμπούλι. Μέ τήν λέξη νερομπουμπούλι χαρακτηρίζουν καί τίς άπαφες καί άνοστες σούπες. Οί ρομιοί, όταν θέλουν νά πούν πώς ό καφές είναι πικρός, λένε: *φαρμάκι!* – καί, αντί-θέτως, όταν λιγώνονται από έναν γλυκό καφέ, εκφράζουν τήν άηδία τους μέ ένα: *πφφ!* *σερμπέτι!* Στήν φυλακή ό σκέτος καφές άποκαλείται *νταήδικος*. Μερικοί ζητάνε τόν καφέ τους *κατασταλαχτό μέ όλίγη* (κτλ.). 'Από τέτιες παραξενιές ξεκίνησε μιά όλόκληρη μυθολογία γύρω στά θίτσια τών θεριακλήδων.

'Ο θεριακλής πίνει, συνήθως, *σέρτικο* καφέ. 'Ο θεριακλής θέλει τόν καφέ του σέ χοντρό φλιτζάνι γιά νά κρατιέται θερμός, καί, συγχρόνως, γιά νά μήν καίγονται τά χείλη του. 'Ο θεριακλής, πρίν άρχίσει νά πίνει τόν καφέ του, ρουφάει άπνευστί ένα ποτήρι κρύο νερό. Αυτό τό κάνει γιά νά καθαρίσει τόν φάρυγγά του (ό λαός τόν λέει, λανθασμένα, *λαρύγγι*) άπ' τά *ζαφίρια*, αλλά καί γιά νά ξεπλύνει τό στόμα του ώστε νά δεχτεί άκέρια τήν γεύση τοΰ καφέ. 'Ο θεριακλής, πρίν τήν πρώτη ρουφηξιά, φυσάει λίγο τόν καφέ του. 'Η άργκοτική έκφραση *πέντε φύσα καί μιά ρούφα!* άποδεικνύει πώς οί μάγκες πίνουν τόν καφέ τους ζεματιστό. Μιά άλλη παροιμιώδης έκφραση (*ρούφα κν έρχεται!*) άναμφέρεται στόν συσχετισμό πορδής καί πρώτης ρουφηξιάς καφέ. Σημειώτεον ότι, στήν φυλακή τό πέρδεσθαι, τήν στιγμή πού κάποιος ρουφάει τό καφεδάκι του, θεωρείται ύψίστη προσβολή (μέ άπρόβλεπτες συνέπειες). 'Ο θεριακλής, συνήθως, μετά τήν πρώτη ρουφηξιά βγάζει έναν βαθή αναστεναγμό (... *άχ!*), καί, εύθύς, άνάβει τσιγάρο. "Όλα αυτά έχουν μιά έντελώς τελετουργική μορφή, πού συνοδεύεται από μιά σειρά παραλλήλων έκφράσεων.

Μερικοί πίνουν τόν καφέ τους σέ κρασοπότηρο. Κάποιοι άλλοι ζητάνε *διπλό* καφέ, σέ χοντρό νεροπότηρο. Πολλοί νευατικοί πίνουν τόν καφέ τους σέ ποτήρι, όπου ρίχνουν μέσα κι ένα κονιάκ. Οί σμυρνιοί βάζουν στόν καφέ ταχίνι. 'Η άγιορείτικη παράδοση επιβάλλει έναν δικό της καφέ: οί καλόγεροι στάζουν μέσ στό μπρίκι δυό-τρεις σταγόνες οΰζο. Αυτό είναι κάτι πολύ γνωστό. 'Αλλά ό Ν.Γ. Πεντζίκης τό αναφέρει δυό φορές, μέ αΰταρέσκεια. 'Ο Παπαδιαμάντης, στό διήγημα *'Η πεποικιλμένη* (1909), γράφει: *μεγάλην κούπαν καφέ, μοναστηριακόν θαυμάσιον*. 'Ο άγιορείτικος καφές (μέ άρωμα οΰζου) μου θυμίζει, συνειρμικώς, τά μερακλίδικα κεφτεδάκια τής Σμύρνης, πού στή ζύμη τους (έκτός από άφθονα μπαχαρικά καί χόρτα άρωματώδη) βάζουν καί έλάχιστο ρακί. 'Ο κάθε θεριακλής έχει έναν προσωπικό τρόπο πού πίνει τόν καφέ του. "Αν τό χοντρό φλιτζάνι έχει κάνα ραγισματάκι ό καφές επιστρέφεται. Μερικοί θεριακλήδες

ἀπαιτοῦν τόν καφέ τους αὐτοστιγμεί. "Ἄν ἀργήσει ἡ παραγγελία ὁ θεριακλῆς γκρινιάζει (τί ἀπόγινε μ' ἐκεῖνον τόν καφέ;... κόκαλα ἔχει;). "Ἄλλοι θεριακλήδες ἀργοῦν νά παραγγείλουν τόν καφέ (ἄγνωστον διατί). Οἱ περισσότεροι θεριακλήδες ρουφάνε τόν καφέ τους ἀργά, ἀραιά, γαλήνια, ἡδονικά, νηφάλια, στοχαστικά – ὥστε νά εὐφραίνεται ἡ ψυχὴ τους. Μά υπάρχουν καί θεριακλήδες πού πίνουν τόν καφέ ἀρπαχτά, γιά ν' ἀνοιξοῦν τὰ μάτια τους καί νά σιάξει ὁ στόμας τους. Αὐτοί, μετὰ ἀπό λίγη ὥρα, ζητάνε ἕνα δεῦτερο καφεδάκι. Ἐπίσης, κάποιοι παλιοκαιρίσιοι ἔπιναν καφέ ἀνακατωμένο μέ πολύ γάλα (ἀναγνώστη μου, μήν πάει τό μυαλό σου στό café-au-lait, πού στήν Γαλία, πλέον, δέν τό λένε ἔτσι).

Καθὼς εἶπα, ὁ θεριακλῆς ἀγαπάει τόν βαρὴ καί σέρτικο καφέ. Αὐτὴ ἡ συνήθεια γένησε τό γνωστὸ καλαμπούρι: τάχα, ὁ ταμπῆς χύνει μέσ στό φλιτζάνι καί λίγα σκάγια γιά νά γίνει ὁ καφές ἀκόμα πιό βαρῆς. Ὁ βαρῆς καφές, ὅταν κατακάτσει, δημιουργεῖ ἕναν παχὴ ντελτέ. Τό κατακάθι ἐνθουσιάζει τόν θεριακλή, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἀπό δαύτους τό τρώνε, εἴτε γλείφοντάς το μέ τὴ γλῶσσα, εἴτε χώνοντας τό δάχτυλο στό φλιτζάνι (– τό τοιοῦτον δέν εἶναι ντροπὴ). Πάντως, τό ἐν λόγω ἔθιμον, σιγά-σιγά, σθῆνει. Τέλος, εἶναι εὐκαιρία νά θυμηθῶ δυό εἶδη καφέδων πού πίνονται ἀκουσίως: πρῶτον, ὁ περίφημος καφές τῆς παρηγοριᾶς, καί, δεῦτερον, ὁ τόσον προσφιλῆς στοὺς χωρικοὺς μας καφές μέ παραθειῶν...

Στό βάθος τῶν παλιῶν καφενέδων ὑπῆρχε –καί ὑπάρχει– ὁ πάγκος, μέ τὰ γλυκά κουταλιοῦ καί τίς μποτίλιες μέ εἰδικὰ ἐπιστόμια. Πίσω ἀπὸ τόν πάγκο, ἀκουμπισμένο στόν τοίχο, τό τζάκι. Αὐτοῦ δουλεύει, μέ γυρισμένες τίς πλάτες πρὸς τὴ σάλα, ὁ ταμπῆς. Ἡ δουλιὰ τοῦ ταμπῆ, οὐσιαστικῶς, ἀρχίζει τὰ μεσάνυχτα. Τότε γινόταν ἡ προετοιμασία τοῦ τζακιοῦ γιά τὴν ἐπομένη. Δηλαδή, ὁ ταμπῆς –λίγο πρὶν κλείσει ὁ καφενές– καθάριζε ἐπιμελῶς τό τζάκι, μετὰ τό γέμιζε μέ κάρβουνα πού τὰ εἶχε κοπανήσει μ' ἕνα τούβλο, μετὰ ἔβρεχε τὰ κάρβουνα πολύ καλά, μετὰ ἔβαζε μπρός-μπρός στό τζάκι ἀρκετὰ ἀναμένα κάρβουνα, μετὰ σκέπαζε ὅλα τὰ κάρβουνα (τὰ ἀναμένα καί τὰ βρεγμένα) μέ στάχτη, μετὰ ἐκάλυπτε τὰ πλάγια αὐτοῦ τοῦ σωροῦ μέ δυό χρυσοχάρτα (γιά νά κρυφοδουλεύει ἡ φωτιά), καί, μετὰ ἔφραζε τὴν μπούκα τοῦ τζακιοῦ μέ μιάν λαμαρινούλα (μὴν πάρει φωτιά τό μαγαζί).

Ὁ ταμπῆς ἔπιανε δουλιὰ γύρο στίς ἑφτά τό πρωί. Πρὶν ἀπ' αὐτόν πήγαινε στόν καφενέ ὁ ἴδιος ὁ καφετζῆς. Ὁ καφετζῆς ἄνοιγε τόν καφενέ λίγο πρὶν χαράξει. Ἡ πρώτη δουλιὰ τοῦ καφετζῆ ἦταν νά τραθήξει τὴ λαμαρινούλα τοῦ τζακιοῦ γιά νά ἰδεῖ πῶς πάει ἡ φωτιά. "Ἄν τυχόν ἐρχότανε κάνας ἀγουροξυπημένος πελάτης ὁ καφετζῆς ἔψηνε καί σερβίριζε μόνος του τόν καφέ. Ὁ ταμπῆς δούλευε ἀπ' τίς ἑφτά ὡς τό μεσημέρι. Τό μεσημέρι παρέδιδε στόν ἀπογεματινὸ ταμπῆ. Αὐτὴ ἡ περιγραφὴ ἀναφέρεται στήν παλιάν ἐποχὴ. Σήμερα ὁ ταμπῆς δουλεύει κανονικὸ ὥραριο. Ὅσο γιά τό γεντέκι ζεσταίνει μέ

ύγραέριο. Τό γεντέκι, βεβαίως, δέν εἶναι παρά τό καζανάκι, τοῦ νεροῦ. Ἡ λέξη γεντέκι ἔχει καί μιά δεύτερη, λησμονημένη, σημασία. Γεντέκι λέγανε τό βοηθητικό ἄλογο τοῦ κάρου, πού τόχανε ζεμένο ἔξω ἀπό τόν ζυγό. Ἡ τουρκική λέξη *yedek* ἔχει αὐτές τίς δύο σημασίες, καθώς καί μερικές ἄλλες.

Ἡ δουλιά τοῦ ταμπή δέν εἶναι τόσο περίπλοκη ὅσο δείχνει. Ὁ ταμπής, ἐνῶ ψήνει καφέδες, ἔχει τεντωμένα τά ἄφτιά του στή σάλα, γιά ν' ἀκούει τίς παραγγελίες τῶν γκαρσονιών. Ὅστόσο, σήμερα, στά

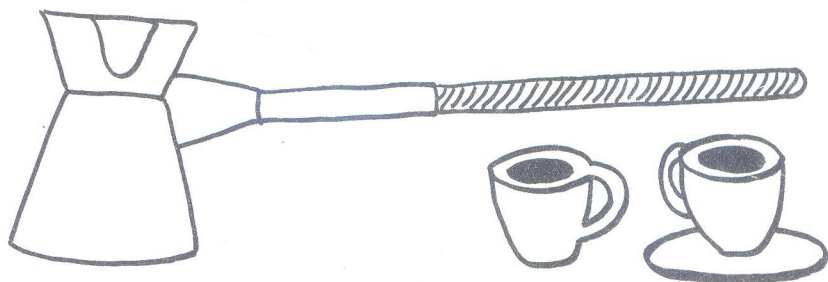

ἐναπομένοντα μεγάλα καφενεῖα, ὁ ταμπής προπαρασκευάζει διαφόρων εἰδῶν καφέδες κι ὅταν ἔρχεται τό γκαρσόνι δέν ἔχει παρά νά παραλάβει μερικούς ἀπ' αὐτούς τούς *τυποποιημένους* καφέδες. Ἡ παρασκευή τοῦ καφέ γίνεται μπροστά στό γεντέκι. Τό νερό στό γεντέκι εἶναι πολύ ζεστό, ἀλλά ποτέ βραστό. Τό βραστό νερό *κόβει* τόν καφέ. Ὁ καφέ ψήνεται μέσ στό μπρίκι. Ἡ τουρκική λέξη *ibrik* δηλώνει: τόν μαστραπά πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ τούρκοι στό *ἄπτεισι*· τό μπρίκι τοῦ καφέ· ἕνα εἶδος καϊκάκι (τό *βρίκιον* τῶν καθαρουσιάνων ἱστορικῶν). Ὑπάρχουν διαφόρων μεγεθῶν μπρίκια, γιά ἕναν, ἢ δύο, ἢ τρεῖς, ἢ τέσσερις, ἢ πέντε καφέδες. Τά μπρίκια εἶναι ἀπό τενεκέ κι ἔχουν μακρὶ ξύλινο μπράτσο, γιά νά μὴν καίγονται τά χέρια τοῦ ταμπή. Τό καφεκούτι εἶναι δεξιά ἀπό τό γεντέκι. Τά φλιτζάνια βρίσκονται ἀριστερά ἀπό τό γεντέκι. Πλάι στό καφεκούτι ἕνα ποτήρι· μέσ στό ποτήρι στέκει τό ξυλαράκι πού ἀνακατόνουν τόν καφέ. Τό 1840, πού ὁ Andersen βρισκότανε στήν Ἑλλάδα, εἶδε ἕνα παιδάκι πού ἀνακάτευε τόν καφέ μέ ξυλαράκι. Μέσ στήν καφετιέρα εἶναι

πλαγιασμένο τό κουταλάκι. Αυτό τό κουταλάκι είναι πολύ μικρό, ώστε νά δίνει μέ μεγάλην ακρίβεια τίς δόσεις του καφέ καί τής ζάχαρης.

Τό ψήσιμο του καφέ ακολουθεῖ αὐτή τή σειρά: ὁ ταμπής παίρνει τό κατάλληλο μπρίκι>γυρίζει δεξιά καί μετράει κουταλιές καφέ καί ζάχαρη>στρέφει στό γεντέκι, ἀνοίγει τή βρυσούλα κι ἀφήνει νά τρέξει στό μπρίκι τό ἀνάλογο νερό>ἀνακατεύει τό περιεχόμενο του μπρικιοῦ>χώνει τό μπρίκι στήν χόβολη>παρακολουθεῖ τό βράσιμο>/μόλις βράσει (ἤ φουσκώσει) ὁ καφές, γυρίζει ἀριστερά καί ἀδειάζει τόν καφέ στό φλιτζάνι. Ἄν τά φλιτζάνια εἶναι περισσότερα ἀπό ἓνα, ὁ ταμπής ἀδειάζει τό μπρίκι σέ δύο-τρεις δόσεις, ὥστε ὅλα τά φλιτζάνια νά πάρουν ἀπό λίγο καϊμάκι. Βεβαίως, τό μπρίκι ἔχει ἓνα σοφά ὑπολογισμένο σχῆμα, πού ἀφ' ἑνός, βοηθᾷ τό γρήγορο βράσιμο του καφέ, καί, ἀφ' ἑτέρου, κάνει νά δημιουργεῖται πολύ καϊμάκι (ἢ φου-

σκάλες). Τό ὕψος ἀπ' ὅπου κενώνει ὁ ταμπής τό μπρίκι ἔχει τήν σημασία του. Ὁ ταμπής, μόλις σερβίρει τόν καφέ στά φλιτζάνια, πλένει πολύ-πολύ καλά τό μπρίκι κι ἀρχίζει νά ἐτοιμάζει τήν ἐπόμενη παραγγελία. Τό μπρίκι, ἂν δέν πλυθεῖ σχολαστικῶς, καταστρέφει τήν γεύση τῶν ἐπόμενων καφέδων. Ὁ ταμπής πλένει μόνον τά μπρίκια. Τά φλιτζάνια καί τά νεροπότῆρα τά πλένει ὁ βοηθός του ταμπή τουτέστιν, ὁ *παραταμπής*. Τά νεροπότῆρα τά τρίβουν πρῶτα μέ μιά τσόχα, βουτηγμένη σέ γλυκάδι, καί μετὰ τά ξεπλένουν μέ ἄφθονο νεράκι. Ὅμως, τά παλιά χρόνια, πού δέν ὑπῆρχε τρεχούμενο νερό, ἐπλεναν τά νεροπότῆρα σ' ἓναν κουβά κρυμμένο κάτω ἀπό τῶν πάγκο (-καί, ἐπ' αὐτοῦ, δέν χρειάζονται περαιτέρω σχόλια). Ὅταν τό νερό του κουβά παραβρόμιζε, τόν ἔπαιρνε ὁ καφετζής καί τόν ἀδειάζε, σκορπιστά, μπρός στό μαγαζί γιά νά κατακάτσει ὁ κουρνιαχτός του δρόμου. Ὅλα αὐτά ὑπό τά ἀδιάφορα θέματα τής πελατείας.

Τό γκαρσόνι πλησιάζει στόν πάγκο ὡσάκις ἐπιστρέφει τά ἅπλυτα νεροπότῆρα καί φλιτζάνια, καί, ταυτοχρόνως παραλαμβάνει τίς νέες παραγγελίες. Τότε ὁ ταμπής ἀδειάζει τόν ἠνήμερῶν ὡς πρὸς τό εἶδος τῶν καφέδων πού ἔψησε. Τό γκαρσόνι τοποθετεῖ σέ ὀρισμένες πλευρές

του δίσκου τά φλιτζάνια, ταξινομημένα κατά είδος καφέ, για να μην μπερδέψει τις παραγγελίες. Όταν υπάρχει πολλή καί βιαστική πελατεία, ό ταμπής για να ξεπετάξει καφέδες, βουτάει τό ξυλαράκι (πολύ λίγο, έλάχιστα) σ' ένα φλιτζάνι μέ λιωμένη σόδα καί μετά ανάκατεύει τόν καφέ. Αποτέλεσμα: ό καφές φουσκώνει άμέσως, αλλά γίνεται άνοστος. Τό κόλπο αυτό δέν έχει πέραση στους θεριακλήδες.

Τό ψήσιμο του τούρκικου καφέ έχει βασική σημασία. Ακριβέστερον: ή βραδύτητα στό ψήσιμο. Δηλαδή, καλός ταμπής είναι ό ύπομονετικός ταμπής. Για να γίνει ένας καφές μερακλίδικος πρέπει να ψηθεί σε σιγανή φωτιά, σχεδόν επί είκοσι λεπτά της ώρας. Ταυτοχρόνως, ό ταμπής πρέπει να άνακατώνει, σιγά-σιγά, τόν καφέ: άλλοτε γυρίζοντας τό ξυλαράκι κι άλλοτε χτυπόντας το, πολύ έλαφρά, στόν πάτο του μπρικιοϋ. Τότε μόνον χυλώνει ό καφές. Γιατί, τό ψήσιμο του καφέ είναι έξισου δύσκολο μέ τό ψήσιμο του σαλεπιού.

Δέν έναπόκειται σε μένα να μιλήσω για την τεράστια κοινωνική-πολιτική σημασία του καφεineίου. Αυτό υπάγεται στα καθήκοντα των νυσταλέων νεοελλήνων ιστορικών καί κοινωνιολόγων. Έξ-άλλου, είπα κάτι λίγα στην μονογραφία *Υπόκοσμος καί καταγκιόζης* (1978). Ό καφές υπήρξε (καί παραμένει) μία τόσο σοβαρή υπόθεση για την άνθρωπότητα, όσον ακριβώς σοβαρή ήτανε (καί είναι) ή περίπτωση του καπνού - ή της πατάτας, ή της σοκολάτας. Γιαυτό, δέν θεωρώ πομπώδη τόν τίτλο *Η έποποιία του καφέ*, που φέρει κάποιο σχετικό γερμανικό βιβλίο. Στο καφεineίο έπιτελείται ή -ας πούμε- κοινωνική διαδικασία του καφέ. Διακρίνω δυό λογιά καφεineία: τόν μεγάλο καφεineό, καί, τό ταπεινό καφεineοδάκι (άπαραιτήτως, μέ κηπάκο, ή τσαρδάκι, ή τουλάχιστον ένα δέντρο). Η καταγωγή του *μεγάλου* καί του *μικροϋ* νεοελληνικού καφεineίου ξεκινάει από την Ίσταμπούλ. Δέν θα μιλήσω για τά καφεineία της Ίσταμπούλ. Δημοσιεύω αρκετές άπεικονίσεις τούρκικων καφεineόδων στην έπανεκδοση των *Ρεμπέτικων τραγουδιών* (1979). Για να αντίληφθει ό άναγνώστης τό έν γενει περιβάλλον στα καφεineία της Άνατολής παραθέτω μερικές φωτογραφίες. Όσο για τό κλασικό τσαρδάκι των *μικρών* τούρκικων καφεineιών θα ύποδειξω, άπλως, κάποιο βιβλίο του τούρκου καθηγητή Süheyl Ünver. Σε όρισμένους μεγάλους καφεineδες της Παλιās Άθήνας εύκολα διακρίνει κανείς μίαν ιταλιάνικη-εύρωπαϊκή επίδραση (καφεineίο *Η ΩΡΑΙΑ ΕΛΛΑΣ*, μέ μπιλιάρδα καί τέτια), ένω στους άντίστοιχους μεγάλους καφεineδες της Παλιās Σαλονίκης διαπιστώνεται μία κάποια βιενέζικη έπιροή (προχειρότερο παράδειγμα τό καφεineίο *Ο ΣΚΟΠΟΣ*, μέ συνεχή τζαμαρία καί δυό χιλιάδες φλιτζάνια κρεμασμένα στόν τοίχο πάνω άπ' τόν μπουφέ). Στα μεγάλα καφεineία ή επίπλωση περιελάμβανε: τόν μπουφέ (σύν *τεζιάκι*, μέ τόν *μαρκαδόρο* καθιστό σε ψηλή καρέκλα), τό τζάκι (ταμπής, παραταμπής), δεκάδες τραπεζοκαθίσματα, τεράστιους βενετσιάνικους καθρέφτες στους τοίχους, κάδρα μέ την μάπα του εκάστοτε βασιλιά

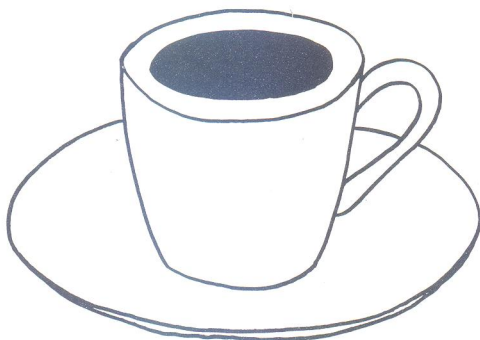
μας (καθώς και Γενοβέφες, ή τόν 'Οθέλο στραγγαλίζοντα τήν άτυχον σύζυγόν του), ένα τεράστιο ρολόι (έκκρεμές, βεβαίως), ένίοτε πέτσι- νους καναπέδες, κρεμάστρες (ή καλόγερους) – στό βάθος, μιά χωρι- στή σάλα γιά τά μπιλιάρδα· στήν πόρτα έγραφε ΣΦΑΙΡΙΣΤΗΡΙΟΝ. Τά τραπεζάκια (μαντεμένα βάση, ταμπλάς από μάρμαρο) άραδιασμένα μέ ακρίβεια. Κάθε τραπεζάκι δυό καρέκλες. Οί καρέκλες άρχικά ήσανε μέ φτηνό ψαθί. Άργότερα κατίσχυσαν κι έγιναν μόδα οί βιε- νέζικες καρέκλες. Τά καφενεία διέθεταν ζεστά (καφές, τσάι, φασκό- μιλο), άναψυκτικά (λεμονάδες, σουμάδα, γκαζόζες), γλυκά (του κου- ταλιού, βανίλια, λουκούμια), παιχνίδια (τάβλι, ντόμινο, μπιλιάρδο, τράπουλες), ναργιλέδες, έφημερίδες, καί, άργότερα, ραδιόφωνο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΙΜΩΝ.	
ΟΥΖΟ	1,20
ΚΟΙΙΑΚ	1,50
ΓΑΖΟΖΑ	1,20
ΛΕΜΟΝΑΔΑ	1,40
ΤΕΪΟΙ	1,20
ΓΛΥΚΑ	
ΚΟΥΤΑΛΙΟΥ	1,30
ΛΟΥΚΟΥΜΙ	1,20
ΚΑΦΕΣ	1,20
ΑΠΑΓΟΡΕΥΟΝΤΑΙ ΤΥΧΕΡΑ ΠΑΙΓΙΙΑ.	

Ο Κοσμάς Πολίτης, μιλώντας γιά τό καφενείο ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΒΙΚΤΩ- ΡΙΑ (τής Σμύρνης), τονίζει ότι τά γκαρσόνια του ήσανε επιβλητικά κι άκατάδεχτα. Προφανώς, ή ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΒΙΚΤΩΡΙΑ θάτανε ένα φράγ- κικο café. Στήν Έλλάδα, τά γκαρσόνια –παρά τίς αντίθετες έντολές του καφετζή– είχαν ευγένεια καί άνθρωπιά. "Ετσι, οί καφενέδες απέ- βαιναν καταφύγιο τών μπατιρήδων συνταξιούχων καί άνέργων, ιδίως τίς βροχερές, ή χειμωνιάτικες μέρες (καί νύχτες). 'Ο γηραιός Περί- ανδρος ούδέποτε έπινε καφέ, ούτε ναργιλέ έκάπνιζε, ούτε εξώδευε λεπτόν· μόνον τάς έφημερίδας όλας άπερρόφα– γράφει ό Παπαδια-

μάντης, σέ κάποιο *ἀθηναϊκό* κείμενό του, ἀναφερόμενος στήν δεκαετία τοῦ '80. Θά σημειώσω κι ἐκείνον τόν θλιβερό του *δερβίση* μέ τό *νάι*, πού ἔφυγε ἀπό τόν καφενέ τοῦ Θησείου.

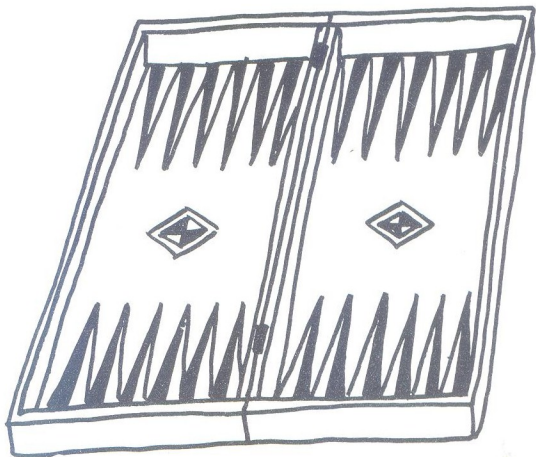
Καθώς εἶπα, οἱ θεριακλήδες προτιμοῦσαν τόν *πικρό* καφέ. Οἱ τούρκοι ἔπιναν τόν καφέ δίχως ζάχαρη. Ὁ ἰκανότατος κατάσκοπος Félix Beaujour (στά χρόνια τῆς γαλικῆς ἐπαναστάσεως παρίστανε τόν ἐν Ἑλλάδι πρόξενο) παραπονεῖται πώς οἱ τούρκοι δέν ἀγοράζουν ζάχαρη τοῦ γαλικοῦ ἐμπορίου, γιατί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, προτιμοῦν τήν ζάχαρη τῆς Αἰγύπτου. Στήν πραγματικότητα οἱ τούρκοι χρησιμοποιοῦσαν ζάχαρη μόνον στά γλυκίσματα. Στά παλιά καφενεῖα τό *σερβίσημα* τοῦ καφέ γινότανε μέ τό *μπρίκι* (μαζί μέ *φλιτζάνι* καί *νερό*,

τοποθετημένα σέ *δισκάκι*), ἀλλά σήμερα γιά νά δεῖς αὐτόν τόν τρόπο πρέπει νά ταξιδέψεις ὡς τήν Κομοτινή. Στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας κυριάρχησαν τά *χοντρά* λευκά *φλιτζάνια* ἀπό πορσελάνη. Καί ἀκριβῶς αὐτά τά *φλιτζάνια* εἶναι πού ἐδάνεισαν τό ὄνομά τους στούς πορσελάνινους μονωτήρες πού βλέπουμε στά τηλεγραφόξυλα. Ἡ τουρκική λέξη *fincan* (ἢ *filcan*) ἔχει, ἐπίσης, αὐτές τίς δυό σημασίες. Σήμερα στίς φυλακές ὁ κάθε βαρικοπότης κατέχει ἕνα τέτιο *χοντρό* *φλιτζάνι*, γιά ἐντελῶς προσωπική χρήση. Ἐδῶ θά ὑπενθυμίσω τά *φλιτζάνια* μέ μεταλλική θήκη, πού χρησιμοποιοῦσαν σέ ὀρισμένα *ἀριστοκρατικά* καφενεῖα (ἢ καί σπίτια). Ἡ θήκη τοῦ *φλιτζανιοῦ* λεγότανε *ζάρφι* (<τουρκικό *zarf* = θήκη, φάκελος, περίβλημα, ἐπίρημα). Βεβαίως, οἱ πασάδες διέθεταν χρυσά καί ἀδαμαντοκόλλητα *ζάρφια*. Ἀκόμα, κι ὁ κάθε *ψωροφαναριώτης* πού γινότανε ὀσποδάρης θεωροῦσε τόν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νά ἀγοράσει ἕνα *ζάρφι* διακοσμημένο μέ πολύτιμα πετράδια. Ἄς μὴν ξεχνάμε τήν θεατρίνιστικη ἱεροτελεστία πού ἔπαιζε ὁ κάθε ὀσποδάρης μέ τόν καφετζήμπασή του, εἰς ἐπήκοον τῶν *φουκαράδων* ρουμάνων. Ὅλα τά περιγράφει ὁ *δηκτικός* Zallony. Μετά τόν II παγκόσμιο πόλεμο σέ ὀρισμένα καφενεῖα ἄρχισαν νά *σερβίρουν* τόν καφέ δίχως *πιτάκι*.

Στούς νεοελληνικούς καφενέδες τά *γεροντάκια* προτιμοῦν τά *ζεστά* *ροφήματα*. Τό *καλοκαίρι* τά *ἀναψυκτικά* παρουσιάζουν πολύ

μεγαλύτερη κατανάλωση. Ἡ εἴσοδος γυναικῶν στοὺς καφενέδες ἦταν, σιωπηρῶς, ἀπαγορευμένη. Πολλοὶ πατεράδες (ιδίως τίς Κυριακές) ἔπαιρναν στό καφενεῖο τὰ παιδιὰ τους. Στά παιδιὰ κερνάγανε λουκούμι, ἢ θανίλια (πιό γνωστὴ ὡς *ὑποθρύχιο*). Τὰ λουκούμια τὰ ἀγαποῦν καὶ οἱ γέροι, γιατί εἶναι μαλακά. Ὁ γέρος, πρὶν φάει τὸ λουκουμάκι του, κάνει δύο τυπικὲς κινήσεις: τινάζει τὸ λουκούμι μέσα στό πιατάκι (γιά νά πέσει ὁ νισεστός), καί, μετά, τὸ βουτάει μέσα στό νεροπότηρο (τὸ ὑγρὸ λουκούμι δέν ξεκολλάει τήν ψεύτικη ὀδοντοστοιχία τοῦ γερο-φαφούτη). Συνήθως, πάνω στό λουκούμι καρφώνουν μίαν ὀδοντογλειφίδα. Ἡ ἄχνη τῆς ζάχαρης πού περιβάλλει τὰ λουκούμια (γιά νά μὴν κολλάνε μεταξύ τους) λέγεται *λουκουμόσκη*. "Ὅλοι μας ἔτυχε νά ἀκούσουμε τήν ἰαχή, πού ἀμολάνε διάφοροι τσόγλανοι ὅταν δοῦν νά περνάει καμιά *ἄγρια ἀδερφάρα* ἀπ' τὸν δρόμο τους (*πνίχτε την μέ λουκουμόσκη!*). Τὸ ἄπιαστο ὄνειρο τοῦ Καραγκιόζη ἦτο ὁ *λουκουμοθάνατος*.

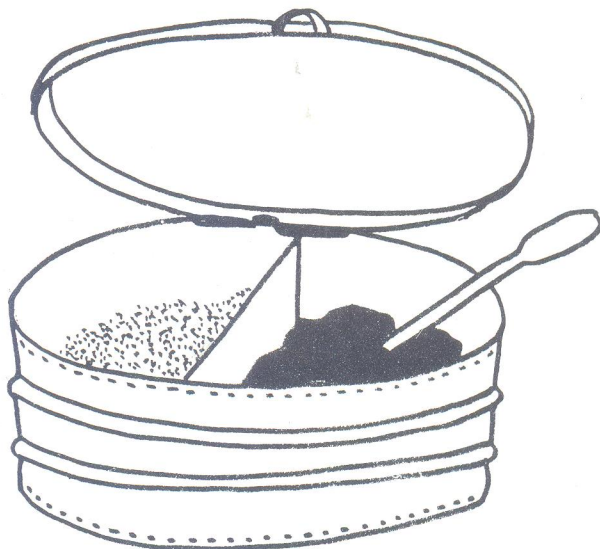
"Ἐκαστος πελάτης τοῦ καφενείου μπορούσε νά πάρει ἓνα τάβλι γιά νά παίξει. Σήμερα τὸ τάβλι νοικιάζεται μέ τήν ὥρα. Ἡ συνηθισμένη παρτίδα τοῦ θαβλιοῦ τελειώνει ὅταν ἓνας παίχτης σημειώσει ἑφτά νίκες. Ὁ ἡττηθεὶς ταβλαδόρος πληρώνει τοὺς καφέδες. Συχνά παίζουν κουμάρι μέ τὸ τάβλι. Τότε, λόγω ἀμοιβαίας καχυποψίας, ἓνας φίλος κοινῆς ἐμπιστοσύνης ἀναλαμβάνει νά κρατήσει (καὶ ἐπιδόσει στόν νικητὴ) τὸ ἐπινίκιον κέρδος τῆς παρτίδας. Ὡστόσο, τίς περισσότερες φορές χώνουν τὰ σχετικὰ χαρτονομίσματα κάτω ἀπὸ τὸ τάβλι. Στὴν *Στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι* (μιλάει γιά τὸ 1856-1857) διαβάζω: *εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ χαρτοπαίγνιον μέ χρήματα εἶναι ἐμποδισμένον εἰς τὰ δημόσια καταστήματα* – καί, παρακάτω, διαβάζω ὅτι οἱ μπασκίνες ἔκαναν γιούργια στοὺς καφενέδες κι ἀρπάζανε τὰ λεφτὰ τῶν κουμαρτζήδων (καί, φυσικά, ἀντὶ νά τὰ παραδόσουν ὡς κατασχεθέντα προτιμοῦσαν νά τὰ τσεπώνουν). "Ἄν ζοῦσε μέχρι σήμερα ὁ

“Αγνωστος συγγραφεύς της *Στρατιωτικής ζωής* θά ἔβλεπε πώς ἡ ἱστορία συνεχίζει νά ἐπαναλαμβάνεται. Ὑπαινίσσομαι παρόμοιες κατασχέσεις πού συμβαίνουν σέ καφεενδάκια τῶν παρυφῶν τοῦ κλεινοῦ ἄστερος. Μέ τά παιχνίδια τῆς τράπουλας γίνονται πολλά κατσαμάκια. Στά καφενεῖα δέν θά δεῖς συχνά νά παίζουν ντόμινο· καί σχεδόν ποτέ σκάκι. Στά καφενεῖα τῆς Χίου παίζανε *μάγκαλα* – δέν ξέρω τί παιχνίδι ἦτανε αὐτό. Ὁ *τομπολατζής* πού τριγυρίζει στά καφενεῖα εἶναι μιὰ ἀγαπητὴ φιγούρα.

Οἱ σημερινοὶ νέοι δέν μποροῦν νά φανταστοῦν τί διάδοση εἶχε ὁ ναργιλές. Ὁ Παπαδιαμάντης, στό *ἀθηναϊκό* του ἀφήγημα *Τό κουκούλωμα* (1907) μιλάει γιά ἓνα *καφενεῖον τῆς νυκτός*, γιά *ναργιλέδες μέ ἰδιαίτερον τουμπεκί* κτλ. Ἐπίσης, σέ ἓνα ἄλλο *ἀθηναϊκό* ἀφήγημα (Ὁ *προστάτης τῶν χηρῶν*, 1908), ἀναφέρει τὸ *ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ* καί τοὺς *ἀργιλέδες στά καφενεῖα* καί τοὺς *γιαθάσικους* καφέδες. Εἶναι μάταιο νά ἀνατρέξω στὶς σχετικές μνείες τῶν περιηγητῶν. Ἄλλά, θά σημειώσω τὶς περιγραφές τοῦ πανέξυπνου About (... *τά καφενεῖα γεμάτα κόσμο... μιὰ πεντάρα ὁ καφές... κτλ. κτλ. κτλ.*). Τώρα πιά οἱ ναργιλέδες ἐξαφανίστηκαν. Στά καφενεῖα ὑπῆρχαν, ἀραδιασμένοι σέ ράφι, πολλοὶ ναργιλέδες· τὰ μαρκούτσια ἦσαν κρεμασμένα στὸν τοῖχο, χώρια. Ὁ κάθε πελάτης ἔπαιρνε τὸ δικό του μαρκούτσι. Ὁ καφετζής ἔφερνε καρβουνάκια. Πιθανότατα, τὸ τελευταῖο καφενεῖο μέ ἐν χρῆσιν ναργιλέδες θρῖσκειται στὴν Καβάλα, λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὸ κτίριο τῆς Μερραρχίας (πού ἴσως τὸ γκρέμισαν). Ὡς τὸ '60 ὑπῆρχε ἓνα καφενεδάκι μέ ναργιλέδες στὴν ὁδὸν Ἐγνατία τῆς Θεσσαλονίκης, κοντὰ στὴν Καμάρα. Ἡ συζήτηση ἀφορᾷ καφενεῖα μέ ναργιλέδες πού προσφέρονται. Διότι, ἐδῶ καί χρόνια, πολλὰ καφενεῖα πού εἶχαν ναργιλέδες ἔπαψαν νά τοὺς χορηγοῦν στὴν πελατεία. Δηλαδή, οἱ ναργιλέδες εἶχαν καταλήξει (ἢ καταντήσει) διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Εἶδα τέτοιους ναργιλέδες (ἐν ἐφεδρεία) στό καφενεῖο *Ο ΣΚΟΠΟΣ* καί στό καφενεῖο *ΠΟΣΕΙΔΩΝ*, ἀμφότερα τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ θαμῶνες μποροῦσαν νά διαβάσουν (νά *ξεκοκαλίσουν*) τὶς ἐφημερίδες τοῦ καφενείου, δωρεάν. Οἱ ἐφημερίδες ἦσαν περασμένες σ' ἓνα τελάρο ἀπὸ μπαμπού.

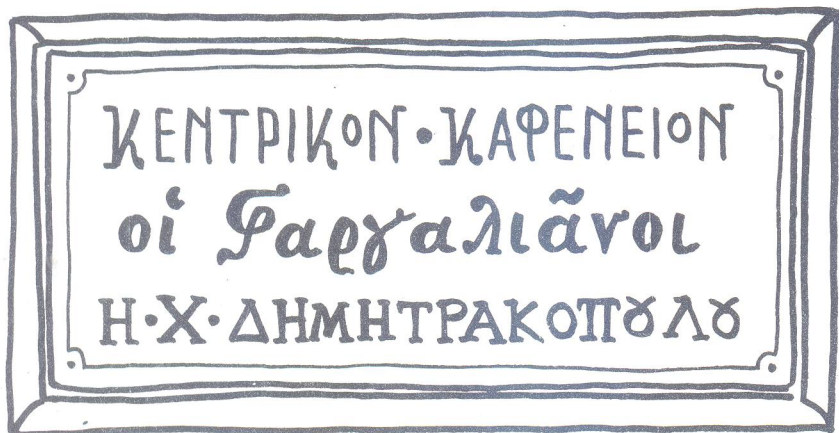
Ἐτυμολογικά. Ἡ λογίαις προελεύσεως λέξη *θαμῶν* εἶχε, ἀρχικά, τὶς μορφές *θαμιστής* (ἴσως ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο *θαμίζω* = συχνάζω, συνηθίζω) καί *θαμώνης* (κατὰ τὸ *τελώνης* καί *θεατρώνης*!). Οἱ ἀρχαιοελληνικὲς λέξεις *θαμά* (= συχνά, πυκνά), *θημῶν* (= θημωνιά, πλήθος, σωρός), *θαμίζω* καί *τίθημι*, προφανῶς ἔχουν τὴν ἴδια ρίζα. Ἐξάλλου, τὴν ἐφημερίδα κάποτε τὴν λέγανε *γαζέτα*. Ἀκόμα κι ὁ Βιζυηνὸς ἔτσι τὴν ὀνομάζει. Οἱ τούρκοι λένε τὴν ἐφημερίδα *gazete* καί τὸν δημοσιογράφο (ἀλλά, καί τὸν ἐφημεριδοπῶλη) *gazeteci*, ἐξ οὗ ἡ κωσταντινουπολίτικη λέξη *γαζετατζής*. Ἡ λέξη *γαζέτα* ἔχει καί μιὰ δευτέρη σημασία. *Γαζέτα* λέγανε τὴν δεκάρα. *Γαζέτες* ἦσαν οἱ πενταροδεκάρες, τὰ εὐτελῆ κέρματα. Μέ αὐτὴ τὴ σημασία καταγράφει τὴν λέξη ὁ Πέτρος Βλαστός. Ἡ λέξη *γαζέτα* μᾶς ἦρθε ἀπὸ τὴν Ἴτα-

λία. Ὁ Ἀνδριώτης τὴν καταχωρεῖ, στὸ λεξικό του, ἄνευ ἐρμηνείας καὶ μὲ ἐτυμολογικὴ προέλευση τὸ βενετσιάνικο *gazeta*. Τὰ πράματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλά. Οἱ ἴδιοι οἱ ἰταλοὶ λεξικογράφοι δὲν καταφέρνουν νὰ δόσουν μίαν ἱκανοποιητικὴ καὶ πειστικὴ ἐτυμολογία. Παραπαίουν μεταξύ τῆς δίμορφης-δισήμαντης λέξεως *gazeta/gazzetta*. Ἡ βενετσιάνικη λέξη *gazeta* (μὲ μαλακὸ -z-) ἐσήμαινε: χάλκινο κέρμα ἀξίας δύο σολδίων (τοῦ 1539). Ἐπίσης, ἡ βενετσιάνικη λέξη *gazeta/gazzetta* ἐσήμαινε: ἀντίτιμο τῆς ἀξίας μιᾶς ἐφημερίδας –καὶ– τὴν ἴδια τὴν ἐφημερίδα. Τὸ ἴδιο σημαίνει καὶ στὴν καθημερινὴ ἰταλικὴ γλῶσσα (ὅπως καὶ σὲ πολλές ἄλλες γλώσσες). Στὴν Δαλματία ἡ λέξη *gazeta* διατηρεῖ τὴν (πιθανότατα, ἀρχικὴ) σημασίαν τοῦ νομίσματος· εἰδικότερα, τοῦ τοπικοῦ δηναρίου. Στὸ τριεστίνικο ἰδίωμα ἐπικράτησε ἡ μορφή *gazeta*. Ὅλο αὐτὸ τὸ διπλὸ παιχνίδισμα εἰσχώρησε στὴν νεοελληνικὴ λέξη *γαζέτα* (= ἐφημερίδα, ἀσήμαντο κέρμα), πού σὲ κάποια δισεκατοχρόνια κατέληξε νὰ σημαίνει: μπατάτικο χαρτονόμισμα, πληθωριστικὸ χαρτονόμισμα μεγάλου σχήματος καὶ μικρῆς ἀξίας. Οἱ λογιότατοι καθιέρωσαν τὴν λέξη *ἐφημερίδα*. Ἡ ἔκφραση *θγάζω ἐφημερίδα* σημαίνει: φέρνω κάποιο μυστικὸ στὴν δημοσιότητα. Μία παρόμοια ἔκφραση μεταχειρίζεται ὁ σύγχρονος ὑπόκοσμος τῆς Ἰσταμπούλ.

Τὸ καφέ-σαντάν μᾶς κουβαλήθηκε ἀπὸ τὴ Γαλία. Τὸ καφέ-ἀμάν ἦρθε ἀπὸ τὴν Τουρκία. Δύο εἶδη καφενέδων, ὅπου, πλᾶι στὸν καφέ, εὐδοκιμεῖ τὸ τραγούδι. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ στὰ περιφερῆ εἶδη καφενεῖου (καφέ-σαντάν, καφέ-ἀμάν, καφεζαχαροπλαστεῖο, καφεζυθοπωλεῖο, καφεζυθεστιατόριο, καφέ-μπάρ κτλ.). Τὸ ἀκραιφνές μεγάλο καφενεῖο σχεδὸν πάντα, εἶχε ἓνα ὄνομα· ἓνα ὄνομα εἴτε ἀπλό (π.χ.

ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ), είτε άστέιο (ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ ΤΟ ΦΡΙΚΤΟΝ ΛΑΘΟΣ – στό Ρέθυμνο), είτε πομπώδες (ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ Ο ΘΕΩΔΩΡΟΣ ΚΩΛΟΚΩΤΡΟΝΗΣ), είτε αρχαιοπληκτο, είτε έθνικιστικό κτλ. κτλ. Τό άκριβές είδος του καφενείου (καί γενικότερα, καταστήματος), ή όνομασία του, καί, τό όνοματεπώνυμο του καφετζή, ήσαν γραμένα σε μία ταμπέλα, κάπως έτσι

Ή έπιγραφή είχε δύο ή τρεις άράδες. Καί, ένίοτε, ήτανε στολισμένη με κάποια λαϊκή ζωγραφιά. Τά όρθογραφικά λάθη έδιναν στην ταμπέλα μία πρόσθετη χάρη.

Στήν Παλιά Άθήνα, του 1800, ύπήρχαν πολλοί καφενέδες. Τήν πελατεία τους, σχεδόν άποκλειστικά, τήν άποτελούσαν τούρκοι. Ή Ραιδεστός τής ίδιας έποχής (πολιτειούλα με 20.000 κατοίκους) είχε θαυμάσια καί πεντακάθαρα καφενεία. Τό ίδιο συνέβαινε στα Γιάνενα. Όλα αυτά τά όμολογούν οί περιηγητές. Όστόσο, τά τοτινά καφενεία δέν διέθεταν όνομασία. Τό πολύ-πολύ νάσανε γνωστά από τό όνομα του καφετζή. Ό *About* περιγράφει τό ιστορικό, πλέον, ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ Η ΩΡΑΙΑ ΕΛΛΑΣ τής όθονικής περιόδου. Έκτοτε, ή όνομασία του καφενείου αρχίζει νά εκτοπίζει τό όνομα του καφετζή, ή ιδιοκτήτη. Ίσως, ή ιστορία του νεοελληνικού καφενείου είναι αυτή αύτη ή νεοελληνική ιστορία. Ό Σβορόνος είναι πιά πολύ γέρος για νά νιώσει τί ενωώ. Ή αφήγηση τής ιστορίας του νεοελληνικού καφενείου θά μ' έβγαζε έξω από τό θέμα αυτής τής μονογραφιούλας. Ή ιστορία του νεοελληνικού καφενείου άναμένει τόν μελετητή της. Όλοι μας ξέρουμε –ή έχουμε άκουστά– για τό ΜΠΑΓΚΕΙΟΝ, για του ΖΑΧΑΡΑΤΟΥ, για τό ΝΕΟΝ, για τό ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΥ ΦΡΟΝΟΥΝΤΩΝ, για τόν ΓΑΜΒΕΤΑ, για τόν ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ, για τό ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ, για τό ΜΑΖΕΣΤΙΚ, για τό ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ, για τό ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ – όλα αυτά στην Άθήνα για τό ΑΝΔΡΟΣ, για τό ΔΡΟΣΟΛΟΥΣΤΟΣ ΑΝΔΡΟΣ, για τόν ΕΡΜΗ, για τόν ΣΑΡΩΝΙΚΟ, για τό καφενείο του ΑΝΤΥΠΑ καί για τό

περίφημο *ΡΟΛΟΪ* – όλα αυτά στον Πειραιά· για τον *ΠΟΣΕΙΔΩΝΑ*, για τό *ΑΣΤΟΡΙΑ Α* και τό *ΑΣΤΟΡΙΑ Β*, για την *ΩΡΑΙΑ ΝΑΟΥΣΑ*, για τό *ΚΡΥΣΤΑΛ*, για τον *ΣΚΟΠΟ*, για τό *ΝΕΟΝ* και για τό καφενείο του *ΠΕΝΤΖΙΚΗ* – όλα αυτά στην Θεσσαλονίκη. Βεβαίως, όμιλῶ για μία λησμονημένη και (εὐτυχῶς) φευγάτην ἐποχή, ὅπου μιά γυναίκα δέν κόταγε νά περάσει ἀπό τά περιβόητα *Δαρδανέλια* δίχως νά τήν ξεβρακώσουν μέ τά μάτια οἱ θαμώνες τῶν δύο ἀντικρυνῶν ἀθηναϊκῶν καφενειῶν· ὅπου ὁ Πειραιάς ἦτανε τή νύχτα θεοσκότεινος και διέθετε μόνον ἕνα λεωφορεῖο (πήγαινε στήν Σχολή Δοκίμων)· ὅπου στά κεντρικά κοσμικά καφενεῖα τῆς Θεσσαλονίκης μιλάγανε γαλικά, μεθ' ἱκανῆς δόσεως ἐπαρχιώτικου σνομπισμοῦ.

Τά παλιά καφενεῖα, ἀπό μιάς ξαρχῆς, ἀπόχτησαν (και διατηροῦν) μίαν ἐξειδικευμένη πελατεία. Αὐτή ἡ ἐξειδίκευση ἀναφέρεται στό ἐπάγγελμα, ἢ στόν τόπο καταγωγῆς, τῶν θαμῶνων. Πιό συγκεκριμένα: τό καφενείο του Ρολογιοῦ, στόν Πειραιά, οὐσιαστικῶς ἦτανε χρηματιστήριο ἐμπορο-ναυλώσεων. Στά παραλιακά καφέ-σαντάν τῆς Τρούμπας ἐσύχναζαν ξένοι ναυτικοί. Στά ἀντικρυστά και ἀντιμαχόμενα καφενεῖα *ΑΝΔΡΟΣ* και *ΔΡΟΣΟΛΟΥΣΤΟΣ ΑΝΔΡΟΣ* (γωνία Ἰλας Μεραρχίας-Νοταρά, στήν Τρούμπα) ἐπήγαιναν οἱ ἀνδριῶτες. Οἱ χιώτες προτιμοῦσαν ἕνα ἄλλο καφενείο, ἐκεῖ κοντά, γωνία Ἁγίου Σπυριδωνος-Ἰλας Μεραρχίας (σ' αὐτό τό καφενείο συχνοπέρναγε κι ἔπαιζε μπαγλαμά ὁ Μπάτης). Οἱ συριανοί και οἱ μυκονιάτες καθόντουσαν στό καφενείο του *ΑΝΤΥΠΑ* (ἀκτή Μισαούλη). Μῆν ξεχνάμε πῶς αὐτοί οἱ νησιῶτες κατοικοῦσαν σέ κοντινή γειτονιά – στά *Βουργάρικα*. Στόν *ΣΑΡΩΝΙΚΟ* (ἀκτή Μισαούλη) και στόν *ΕΡΜΗ* (ἀκτή Μισαούλη, Τρούμπα μεριά) ἀντάμωνες μόνο ναυτικούς. Ἐκτός ἀπ' αὐτά τά μεγάλα καφενεῖα, στήν Τρούμπα (τό διάστημα 1890-1930) ὑπῆρχε μιά πληθώρα μικρά καφενεδάκια, γεμάτα ἀραμπατζήδες, μαουνιέρηδες, χαμάληδες, βαστάζους, βαρκάρηδες, ἀμαξάδες, ἀλανιάρηδες και πουτάνες. Αὐτό διότι ἦσανε κοντά τό λιμάνι και ἡ τρούμπα· πρόκειται για τήν τρούμπα πού ἔδωσε τό ὄνομα στήν περιοχή. Ἡ τρούμπα ἔβγαζε θαλασινό νερό για τοὺς ἵπποκίνητους καταβρεχτήρες τῆς δημαρχίας (οἱ δρόμοι του Πειραιά ἦσανε ἀκόμα χωμάτωνι), ἀλλά ἐκεῖ ἐπήγαιναν τό ἀπογεματάκι κι οἱ ἀραμπατζήδες για νά πλύνουν τά κάρα τους. Μέ τῆ περιγραφή αὐτή θά ἐνόμιζε κανεῖς πῶς ὅλα τά καφενεῖα του Πειραιά θρискόντουσαν στήν Τρούμπα. Κάθε ἄλλο. Οἱ πειραιῶτες μπορζουάδες συχνάζανε στά μεγάλα καφενεῖα του Πασαλιμανιοῦ και τῆς Φρεατύδας. Στό Πασαλιμάνι ὑπῆρχαν και ὑπαίθριοι σινεμάδες – ἡ πλατεία ἦταν γεμάτη παετόνια, λαντό, θιτόριες, κουπέ.

Στή Θεσσαλονίκη ὁ φοιτητόκοσμος ἔπαιρνε τό καφεδάκι του στόν *ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ*, πλάι στήν Φοιτητική Λέσχη τῆς ὁδοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης (– κατά τήν θανάσιμη δεκαετία του '50, οἱ λιγοστοί φασίστες και χίτες φοιτητές του Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου ἐσύχναζαν σέ ἕνα καφενείο τῆς τέως ὁδοῦ Πολонίας). Στό *ΝΕΟΝ* –γνωστότερο σάν καφενείο του *ΕΥΔΑΙΜΟΝΑ*– κάθονταν δικαστικοί (ἴσως γιατὶ ἦταν

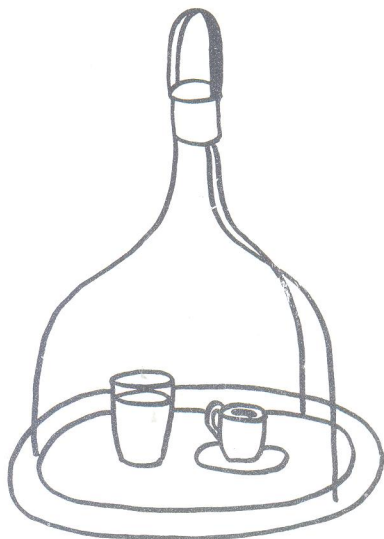
κολλητά στο ειρηνοδικείο· παραπέρα βρισκόταν τό πρωτοδικείο κι άλλα δικαστήρια) καί μπουζουξήδες (έκει έγραψε ό Τσιτσάνης κάποιο ώραιότατο τραγούδι του). Γιά νά χτίσουν τό άπαισιον οίκημα τής Έταιρίας Μακεδονικών Σπουδών γκρέμισαν τό *ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ Η ΩΡΑΙΑ ΝΑΟΥΣΑ* (μεγάλα τζαμλίκια καί μιά συστάδα μέ πανύψηλα βρομόδεντρα), όπου μαζεύονταν οί καταγόμενοι από Νάουσα καί Βέροια καί Έδεσα. Γιά νά χτίσουν τό τερατούργημα πού άποκαλείται Θέατρον τής Έταιρίας Μακεδονικών Σπουδών γκρέμισαν τό γκαράζ του Τζόρτζη, πού ύπήρξε θέατρο. Γιά τό μυθικό καφενείο *Ο ΣΚΟΠΟΣ* έγραψε άρκετά ό Γιώργος Ίωάννου. Ό ίδιος έγραψε καί γιά τό καφέ-άμάν *ΤΟ ΧΡΥΣΟΥΝ ΑΠΙΔΙΟΝ*. Στο *ΣΜΥΡΝΑΪΚΟΝ* πηγαίνουν οί χτίστες καί οί μογιατζήδες – άλλωστε, άπέναντι (μπρός στο παρκάκι τής Άχειροποιήτου) ήταν ή πιάτσα τους. Στο ξακουστό καφενείο του *ΜΥΤΑ* (στήν ταμπέλα έγραφε *ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ*) είχανε τό στέκι τους οί μεσίτες ένοικίασεως δωματίων γιά μπεκιάρηδες καί φοιτητές. Τό καφενείο αυτό διέθετε ένα ύπερυψωμένο προαύλιο μέ θέα πρós τό Σιντριβάνι, τούς Χορτατζήδες καί τόν Χορτιάτη. "Ένα ξεχωρο παράρτημα του καφενείου στέγαζε τό στιλβωτήρια-καπελάδιο του Κλέαρχου Άργυράκη. Πλάι στο καφενείο του *ΜΥΤΑ* ήσανε τό ζαχαροπλαστείο *ΤΟ ΩΡΑΙΟΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΝ* (του Σουλεϊμάν Σουλεϊμάνοβιτς) καί, παραδίπλα, τό μεγαλομπακάλιο *ΤΑ ΕΥΩΝΑΚΙΑ*. Στά άντικρυνά πεζοδρόμια οί πορτάρες τής πάλαι ποτέ Καταδίωξης, του Τρίτου Άστυνομικού Τμήματος, του σταύλου τής Έφιππης Χωροφυλακής –μπρός στον σταύλο μιά σειρά παετόνια (άργότερα ταξί)– του σουσαμόμυλου καί του ντερβίσικου τεκέ. Αυτά τά λέω γιά νά καταδείξω πόσο σπουδαίο άστικό *έπίκεντρο* ύπήρξε τό Σιντριβάνι.

Άνάλογη ήταν καί ή έξειδίκευση των άθηναιϊκών καφενείων: άλλο οί άπόστρατοι καρabanάδες, άλλο οί οίκοδόμοι, άλλο οί μοραίτες, άλλο οί ήπειρώτες κτλ. Φαίνεται ότι ό Μάνος Χατζηδάκης καθιέρωσε τό παλιό *BYZANTION* σαν στέκι των καλλιτεχνών.

Παράλληλα μέ τά μεγάλα κεντρικά καφενεία ύπήρχαν καί τά συνοικιακά καφενεία. Τά συνοικιακά καφενεία άλλοτε ήσανε μεγάλα κι άλλοτε μικροσκοπικά – σχεδόν κουτούκια. Συνοικιακούς καφενέδες έβρισκες στού Ψειρή, στο Μεταξουργείο, στο Θησείο, στο Παγκράτι – Άθήνα· στην όδό Παλαμηδίου, στα Βούρλα – Πειραιάς· στην Άκρόπολη, στο Κουλέ-καφέ, στο Βαρδάρι, στή Ραμόνα, στον Παλιό Σταθμό, στο Χίρς, στο Ντεπό – Θεσσαλονίκη. Οί συνοικιακοί καφενέδες συχνά είχαν ένα ύπαίθριο τμήμα (ή *κήπο*), σκεπαστό μέ τέντα, ή περικοκλάδα.

Στόν *κήπο* του καφενείου μπορούσες νά παίξεις τάβλι, αλλά τά παιχνίδια τής τράπουλας άπαγορεύονταν. Τά μικρά καφενεδάκια του μαχαλά ήσανε σωστά κουτούκια. Όμως, έτύχαινε νά ύπάρχει ένα λαϊκό καφενεδάκι στην καρδιά τής πολιτείας· κλασικό παράδειγμα τό σημερινό καφενείο *ΕΛΛΑΣ* τής πλατείας Κολωνακίου, όπου εσύ-

χναζε ἄχρι θανάτου ὁ Βάρναλης. Ἕνα ἄλλο παράδειγμα τό καφενεδάκι τοῦ μπάρμπα-Ἰορδάνη (σήμερα καφενεῖο ΩΜΕΓΑ), στήν ὁδὸ Τσιρογιάνη, ἀπέναντι στὸν Λευκὸ Πύργο τῆς Θεσσαλονίκης. Στό κουτούκι τοῦ Ἰορδάνη (εἶχε τέσσερα τραπεζάκια) πήγαιναν, κατά τὴν περίοδο τοῦ ἀνταρτοπολέμου, μόνον χασικλήδες –ὁδηγοὶ τῆς ΥΕΚΑ, σαλταδόροι, παπατζήδες– πού ἀγόραζαν τίς τσίκες τους ἀπὸ τὸν διπλανὸ τεκέ τοῦ Χιώτη (νῦν καφεζαχαροπλαστεῖο ΝΤΟΡΕ Β). Ἀποτίω φόρον τιμῆς στήν μνήμη αὐτοῦ τοῦ κουτουκιοῦ, πού γιὰ μένα ὑπῆρξε ἓνα, εἰσέτι, πανεπιστήμιο...

Ὁ Στρατῆς Δούκας θυμάται ὅτι, τό 1918, συνήθιζε νά πηγαίνει σ' ἓνα καφενεδάκι τῆς Τούμπας/Θεσσαλονίκης, ὅπου –μάλιστα– εἶδε γιὰ πρώτη φορά καραγκιόζη. Προφανῶς, ὁ σεβάσμιος Στρατῆς Δούκας ὁμιλεῖ γιὰ τὴν *τούμπα*, κι ὄχι γιὰ τὸν, ἀνύπαρκτο τότε, συνοικισμό (Ἄνω) Τούμπας. Τότε, ἐκεῖ, ὑπῆρχαν λίγα καφενεδάκια καί ταβερνάκια, πού ἐξυπηρετοῦσαν τὴν φανταρία τοῦ ἀντικρυνοῦ ἐμπέδου (μετέπειτα ὄρχου *αὐτοκινήτων*, νῦν γηπέδου τῆς ΠΑΟΚ). Τό φαινόμενο τῆς ἀναπτύξεως ταπεινῶν κέντρων διασκεδάσεως ἀπέναντι σέ στρατωνισμούς παρατηρεῖται καί σέ δυὸ ἄλλες –τότε ἐκτός τειχῶν– περιοχές τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ πρώτη περίπτωση ἀφορᾷ τὴν Ἄνω Ἁγία Φωτεινή, (λέω Ἄνω, διότι ὑπῆρξε καί Κάτω Ἁγία Φωτεινή, μεταξύ τῆς ὁδοῦ Ἀγγελάκη καί τοῦ καταργηθέντος τμήματος τῆς λεωφόρου Στρατοῦ), ὅπου ἀνάμεσα παλιὸ στρατιωτικὸ σταῦλο /στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο/ πίσω πύλες τῶν στρατῶνων (ἀποκεῖ ξεγλιστράγανε τὰ φανταράκια) φυτοζωοῦσαν μερικά ταβερνοκαφενε-

δάκια· τό πιό ἐπικίνδuno ἀπ' αὐτά νομίζω πῶς ἦτανε τό κουτούκι τοῦ Μακρή, δίπλα στόν πλάτανο καί στίς ποτίστρες τοῦ στρατιωτικοῦ σταύλου (μιά παρέκβαση: ὁ ἀδερφός τοῦ Μακρή εἶναι αὐτός πού εἶχε, ἀπέναντι στήν ΧΑΝΘ, τήν διαβόητη ΚΙΒΩΤΟ— μέγα χασικλίδικο κέντρο· ἐκεῖ πρωτάκουσα, τό '46, τήν Ψιλή βροχοῦλα καί τό "Ὅταν καπνίζει ὁ λουλάς τοῦ Μητσάκη).

Ἡ δεύτερη περίπτωση ἀφορᾶ τά κουτούκια πού ἀναπτύχθηκαν, ἤδη ἀπό τό 1900, στό Μικρό Καραμπουρνάκι, ἀπέναντι στόν στρατιωτικό σταύλο. Ἐδῶ, ἀργότερα, θά λάμψει ὁ Τσιτσάνης καί ἄλλοι (στά παραθαλάσσια ἐξοχικά μαγαζιά ΚΑΛΑΜΑΚΙ καί ΚΑΛΑΜΙΤΣΑ).

Στήν Ἀθήνα, τά Χαφτεία (κι ὄχι Χαυτεία!) λάβανε τό ὄνομά τους ἀπ' τό καφενεῖο Χάφτα τινός. "Ένας ἄλλος Χάφτας εἶχε, μέχρις ἐσχάτων, ἓνα εἰδυλιακό κουτουκάκι στήν ἀρχή τῆς ὁδοῦ Λαχανά, στήν Θεσσαλονίκη. Συνήθως, στά μικρά συνοικιακά καφενεδάκια δέν ὑπῆρχε ταμπής. "Όλα τάκανε ὁ ἰδιοκτήτης, ὁ καφετζής. "Ό συνοικιακός καφετζής ἀποτελεῖ τό μοντέλο τοῦ ἔργου "Ό Καραγκιόζης καφετζής (ὑπάρχει καί ὁμόνυμος δίσκος 78 στροφῶν). Ἐνίοτε, ὁ μικροκαφετζής εἶχε ἓναν πιτσιρικά πού ἔκανε τό γκαρσόνι. Οἱ πελάτες δέν παρέλειπαν νά κάνουν διάφορες πλάκες εἰς θάρος τῶν νεαρῶν γκαρσονιών: ἔδιναν μὴ πραγματοποιήσιμες παραγγελίες (ζητάγανε ἓναν βραστό καί στή μέση κρύο! —ἢ— ἓναν κατασταλαχτό μέ μιά φουσκάλα ἀριστερά! —ἢ— ἓναν κρύο πού νά καίει!).

Στούς καφενέδες τοῦ μαχαλά δύνασαι νά παρακολουθήσεις, ἀνέτως, τήν ἐθιμοταξία τοῦ κύκλου καφές/τσιγάρο/κομπολόι. Οἱ ποιητές μας ἔδειξαν μίαν εὐσυγκινησία ἔναντι τοῦ καφενεῖου. Μά δέν θέλω νά δανειστώ στοιχεῖα μήτε ἀπό τά ἀλεξανδρινά καφενεῖα τοῦ Καβάφη, μήτε ἀπό τίς σχετικές πολλές μνείες τοῦ θεοπέσιου Μανόλη Ἀναγνωστάκη, μήτε ἀπό τό ποίημα Ἀφηγητής τοῦ νεότερου Γιώργου Χρονά.

"Ό τρόπος πού κάθεται ὁ θαμών δείχνει τήν κοινωνική του προέλευση. Μερικοί μαχαλόμαγκες διπλώνουν τό ἀριστερό πόδι πάνω στό δεξι· ἡ ἀριστερή κνήμη εἶναι ὀριζοντιωμένη· ὁ ἀστράγαλος τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ ἀκουμπάει στόν δεξή μηρό, ἀκριθῶς πίσω ἀπό τό δεξι γόνατο. Πρόκειται γιά τό τυπικά τούρκικο σταυροπόδι. Οἱ τούρκοι καπανταῆδες κάθονται, ἔτσι, διπλοπόδι —βγάζοντας τό ἀριστερό κατσάρι— καί τοποθετοῦν, ἀνάμεσα κότσι καί φτέρνα, τό φλιτζάνι τοῦ καφέ. Αὐτή ἡ παράδοση ἔπρασσε καί στόν δικό μας ὑπόκοσμο. Στήν φυλακή, μοῦ ἔτυχε πολλές φορές νά ἰδῶ γεροντόμαγκες μέ τό φλιτζάνι στήν φτέρνα, ἐνῶ ἔπλεκαν ἐργόχειρο.

Τόν χειμῶνα μέσ στά καφενεῖα καίγανε κάτι σομπάρες. Γύρο στή σόμπα ἓνα κιγκλίδωμα προστάτευε τούς ἀφηρημένους πελάτες (παρόμοια κιγκλιδώματα εἶχανε οἱ σομπάρες τῶν λαϊκῶν σινεμάδων). Οἱ θαμώνες ἔβγαζαν τό παλτό τους, ἀλλά ποτέ τό σακάκι. Τό σακάκι δέν τό ἔβγαζαν οὔτε τό κατακαλόκαιρο. Αὐτή ἡ αὐστηρή συνήθεια ἐκράτησε ὡς τά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ὅποτε ὀριστικοποιήθηκε ἡ νίκη τοῦ θερινοῦ πουκάμισου. "Ό μανιώδης ταβλαδόρος εἶχε κά-

ποιο ειδικό γνώρισμα στά μανίκια του σακακιού: μιά διαγώνια γραμμή φθοράς κάτω από τις ώλενες. Γιαυτό (σπανιότατα) έβλεπες μερικούς σχολαστικούς ταβλαδόρους νά φοράνε μαύρα έπιμανίκια, σάν αυτά που εΐχανε οι καλαμαράδες τών δημοσίων υπηρεσιών. 'Ο πελάτης, λόγω άνωτέρας βίας ή άπλης παραξενιάς, δικαιούται νά άναστείλει την παραγγελία. Τότε τό γκαρσόνι φωνάζει: *ρέστος ό βαρήγλυκος!*

Τά καφενεία φωτίζονταν μέ λάμπες άσετυλίνης καί, άργότερα, μέ λούξ. Βεβαίως, ή χρήση του ήλεκτροφωτισμού στάθηκε μιά έπανάσταση. Πρίν τριάντα χρόνια εΐχαμε μιάν άλλη έπανάσταση μέ τίς σωληνωτές λυχίνες νέον.

Ή Άθήνα, ως γνωστόν, ύποφέρει από τίς καλοκαιρινές μόρες. Ή μόρα δημιουργεί μιάν άναπάντεχη άναμπουμπούλα στά ήμιυπαίθρια καφενεία. Συχνά ή πλημύρα φτάνει καί στό έσωτερικό τών καφενείων. 'Ο Παπαδιαμάντης άποτύπωσε μιά τέτια σκηνή στό άθηναϊκό άφήγημα (μάλλον χρονογράφημα) *Τό θαλάσσωμα*, πού έν συνεία παραθέτω:

Καθώς ένέσκηψεν ή καταιγίς τό άπομεσήμερον, καί όλου τ' ουρανου οι καταρράκται επί δύο ώρας άδιάκοπα, μετά θρόντων καί ιαχής καί μέ βολίδας άστραπών, έλουον τήν πόλιν, όλα τά νερά τίς Πλάκας καί μέρος από τήν όδόν Κηφισιάς καί ύπό τό Κολωνάκι, ένωθέντα εις βαθύν καί παφλάζοντα χειμάρρον μετά φοβερου πατάγου κατήρχοντο κάτω τής Μητροπόλεως, διά του κατηφορικού δρομίσκου, καταπλημμυρούντα, έδώ κι εκεί, πολλά μαγαζιά, καί όλα σχεδόν τά ύπόγεια. Εις τό ευρύχωρον καφενείον κάτω, ικανοί πελάται άπεκλείσθησαν μέσα από τήν άέναον βροχήν.

"Όλοι οι δρομίσκοι γύρω στό παλαιόν τζαμί εΐχον γίνει ποτάμια. 'Ο σταθμός του σιδηροδρόμου έγινε λίμνη. Εις τό καφενείον πέντε ή έξ ζεύγη, εις διάφορα τραπέζια, ετάβλιζαν, τρεις μόνον έπαιζαν πρέφα, καί δύο γέροντες, ό καπετάν Γάγαρης, ό άπόστρατος ταγματάρχης, κι ό μαστρο-Γιάννης ό Γιαπιτζής, έπαιζαν τό μεγάλο μπεζίκι μέ 256 φύλλα. Δίπλα τους εις άλλος γέρων ύπενύσταζε, κρατών διαρκώς έφημερίδα.

Τό πάτωμα του καφενείου υπερείχε δύο ή τρεις σπιθαμάς από τό βάθος του δρόμου, όστις άπετέλει τώρα τήν κοίτην του όρμητικού χειμάρρου. 'Ολίγοι τινές άνήσυχτοι καί περιεργοι ένταυτώ, εΐχον σηκωθή καί συνηθροίσθησαν περί τάς τρεις θύρας, άπολαύοντες τό θέαμα του καταρράκτου. "Εξω ήκούοντο φωνές καί γέλια. 'Ο ποταμός εΐχεν άναρπάσει τά έμπορεύματα από τήν μπάγκαν ενός μανάθη" παρέκει ειχε παρασύρει έν νάριον φορτωμένον σαφύλια, τόν όποιον ό κύριος του έπροσπάθει νά γλυτώση, τραβών αυτόν από τήν ούράν.

Μέσα εις τό καφενείον, όλίγοι τινές έκαμνον τόν σταυρόν των, όταν ήκουον τάς τρομακτικές θροντάς. Οι ταβλιστάι δέν εκινήθησαν. Τό τρίκ-τράκ ήκούετο διαρκώς. 'Ο καπετάν Γάγαρης κι ό μαστρο-Γιάννης, έχων καί τόν ναργιλέν του άκοίμητον, εξηκολούθουν άπτόη-

τοι τό μπεζίκι τους μέ τά 256 φύλλα. Τό γερόντιον, εις τό πλάγι τους, ἐξηκολούθει κατά τό φαινόμενον νά διαβάξη τήν ἐφημερίδα, καί εἶχε πάρει ἤδη δύο-τρεις βραχεῖς ὕπνους.

Τό νερόν ἤρχισε νά εἰσέρχεται εἰς τό καφενεῖον καί ἀπό τās τρεις θύρας. Προχειρως αἱ θύραι ἐφράχθησαν, πλὴν εἰς μάτην. Τό ὑγρόν στοιχεῖον εἰσέρρειν ἀκράτητον, ἀκόμη καί διά τοῦ χάσματος τοῦ καπνοπωλείου, τοῦ προσηρημένου εἰς τήν γωνίαν τοῦ καφενείου. Ἐντὸς ὀλίγων δευτερολέπτων κατεπλημμύρισε τό πάτωμα. Ὅλαι αἱ καρέκλαι ἀπετέθησαν ἐπάνω στά τραπέζια καί στό μπιλιάρδο. Οἱ πελάται, ὅσοι ἤθελαν νά κάθωνται, ἐκάθηντο σταυροπόδι ἐπὶ τῶν καναπέδων. Ὅλοι οἱ ταβλισταὶ κι οἱ πρεφασδόροι ἄφησαν τό παιγνίδι κι ἐσηκώθησαν ὀρθοί. Ὁ καπετάν Γάγαρης κι ὁ μάστρο-Γιάννης δέν ἄφησαν τό μπεζίκι. Τό γερόντιον ἐξηκολούθει τήν ἐφημερίδα του.

Δύο γκαρσόνια, ὁ νταμπής, ὁ παρανταμπής, ὁ διευθυντής τοῦ καφενείου καί δύο λουστριοι, προσκολλημένοι εἰς τήν ὑπηρεσίαν τοῦ καφενείου, ὠπλίσθησαν μέ σκοῦπες, ἄλλας μέ μακρά κοντάρια καί ἄλλας ὄχι, καί κατέβαλλον συντόνους προσπαθείας νά σπρώξουν πρὸς τά ἔξω τό νερό. Μερικοὶ πελάται συνηθοῖζοντο περὶ τās θύρας κι ἐγίνοντο ἐμπόδιον εἰς τό ἔργον. Ἄλλοι ἔκαμναν κουμάντο, καθὼς συνηθίζουν οἱ Νεοέλληνες:

– Κατά δῶ, κατά δῶ!

– Ἄπό κείνη τήν πόρτα!

– Ἔτσι δέν κάνετε τίποτα!

– Ὅλοι μαζύ! Ὅλοι μαζύ!

Ἄλλοι συνηπτον διαλόγους καί ἐσχολίαζον:

– Ἄπό ποῦ μπῆκε τό νερό;

– Ἄπ' τήν ἐπάνω πόρτα.

– Ἄπ' τήν κάτω πόρτα.

– Ἄπ' τήν μεσιανή.

– Ἄπ' τό καπνοπωλεῖο μπῆκε, ἄπ' τό καπνοπωλεῖο...

Μόνον μία καρέκλα κατείχετο ἀκόμη, ἐκτὸς τῶν καναπέδων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὠκλαζον ἀνασηκώνοντες τούς πόδας των οἱ πελάται. Ἦτο ἐκείνη, ἐφ' ἧς ἐκάθητο ὁ μαστρο-Γιάννης, ἐξακολουθῶν ἀτάραχος τό μπεζίκι του μετά τοῦ ἀποστράτου ταγματάρχου.

Τέλος ὁ κυρ-Νικολάκης, ὁ καφετζής, ὅταν ἐπλησίασε πρὸς τά ἐκεῖ μέ τήν σκούπαν του:

– Μά σῆκω ἐπὶ τέλους, μαστρο-Γιάννη! Δέ βλέπεις; Ἐδῶ πνιγήκαμε!

– Μά δέ θέλει ὁ καπετάνιος ν' ἀφήσουμε τό μπεζίκι.

– Καθίστε ἐπὶ τέλους κι οἱ δυὸ στὸν καναπέ.

Τέλος ἡ βροχή ἤρχισε μετά ὦραν νά κοπάξη, καί τό νερόν ὠλιγόστευσε. Τό δάπεδον τοῦ καφενείου, ἀφοῦ μετά πολλοὺς κόπους κατωρθώθη νά σπρώξουν τά νερά πρὸς τά ἔξω, ἀπὸ λίμνη ὁπού ἦτο, ἔγινε τέλμα. Τό ὑπηρετικόν προσωπικόν ἤρχισε νά ρίπτῃ τώρα ἄφθονα πριονίδια εἰς τό ἔδαφος κάτω.

Οἱ δυὸ μπεζικίσται ἐκάθισαν εἰς τό πλάγι ὁ εἷς τοῦ ἄλλου, χωρὶς νά κοιτάζουν πουθενά, μήτε νά λέγουν τίποτε. Ὁ ναργιλῆς τοῦ

μαστρο-Γιάννη πρό πολλοῦ ἦτο σθεστός, ἐπειδὴ κανεῖς δέν εὐκαιροῦσε νά τοῦ φέρη φωτιά. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐξηκολούθει νά ἔχει τήν πίπαν τοῦ μαρκουτσιοῦ εἰς τό στόμα.

Τελευταῖος ὄλων ἐσηκώθη ὁ μικρός γέρων, ὁ διπλανός τους. Ἔφησε τήν ἐφημερίδα, ὑψωσε τό ὄμμα κι ἠρώτησε:
— Μά πότε μπήκε τό νερό μέσα;

Αὐτό τό κείμενο δημοσιεύτηκε τό 1906. Καθώς λέει ὁ Παπαδιαμάντης, μετά τήν βροχή μέσ στό καφενεῖο πασπάλισαν τό δάπεδο μέ πριονίδι (ὄχι ροκανίδι), γιά νά μήν τό λασπώσουν οἱ νεοεισερχόμενοι πελάτες. Αὐτό συνέβαινε σέ ὅλα τά μαγαζιά. Τό πασπάλισμα γινότανε μέ δυό τρόπους: εἴτε ἔριχναν τό πριονίδι (χούφτες-χούφτες) ἀπό ἓνα κιβώτιο, εἴτε εἴχανε τό πριονίδι σ' ἓνα καλάθι πού τό τραντάζανε ἐλαφρά. Τώρα πρέπει νά πῶ ὅτι οἱ παραλιακοί καφενέδες τῶν παραθαλασίων ἀμφιθεατρικῶν πόλεων (Καβάλα, Βόλος, Πάτρα, Θεσσαλονίκη, Σύρα κτλ.) ὑποφέρουν δεινῶς ἀπό τίς πλημύρες. Μάλιστα, στήν Θεσσαλονίκη, ὅταν φυσάει γαρμπής ἡ θάλασα ξεχειλίζει καί τά καφενεῖα τῆς λεγομένης παλιᾶς παραλίας πλημμυρίζουν.

Τό καλοκαίρι, μόλις ἐγερνε ὁ ἥλιος, οἱ καφετζήδες (ἐκτός ἀπ' τά βρομόνερα πού εἶπα) κατὰβρεχαν τό πεζοδρόμιο καί τόν χωματόδρομο μέ τό ποτιστήρι, ἤ μέ τή μάνικα. Τό ἴδιο ἔκαναν καί οἱ νοικοκυρές πρῖν βγοῦν νά κάτσουν, τό βραδάκι, μπρός στήν ἐξώπορτά τους γιά νά δροσιστοῦν καί γιά νά *σεργιανίσουν*. Ἐπιβάλεται νά τονίσω ὅτι, τό χύσιμο τῶν βρόμικων νερῶν (τοῦ νεροχύτη, τῆς μπουγάδας) στόν δρόμο ἦτανε μιά τόσο γενικευμένη συνήθεια, πού ἀποτελοῦσε τήν καθημερινή ἀφορμή καβγάδων ἀνάμεσα στούς ἀστυνομικούς καί στίς κυρούλες ὡς τά πρῶτα μεταπολεμικά χρόνια. Ἡ αἰτία τοῦ πείσματος τῶν νοικοκυράδων ἦτανε ἀπλή: τά βρομόνερα γέμιζαν γρήγορα τόν βόθρο (ἢ *κάραβο*) τοῦ σπιτιοῦ καί τό ἄδειασμα τοῦ βόθρου ἐκόστιζε ἀκριβά. Ἰδοῦ, λοιπόν, γιατί ἀμολάγανε τά νερά στόν δρόμο, μέ ἀποτέλεσμα νά μοσχοβολοῦν ὅλες οἱ φτωχογειτονίες. Ἀπό τῆς ὑπερβολικῆς ταύτης εὐαισθησίας τῆς ὀσφρήσεως μ' ἐθεράπευσεν, ὡς ἐλπίζω, ριζικῶς ἡ δεκαετής ἤδη ἐν τῇ συνοικίᾳ τῆς Πλάκας διαμονή, λέει ὁ Ροῖδης, πού (ἂν δέν ἀπατώμαι) κατοικοῦσε σ' ἓνα ἀρχοντόσπιτο τῆς περιοχῆς.

Θά ἀπομακρινόμουν ἀπό τό θέμα μου ἂν περιέγραφα —*διά μακρῶν*— τά ἦθη κι ἔθιμα τῆς πρέφας καί τοῦ ταβλιοῦ. Πιο κοντά στόν καφέ βρίσκεται τό φουμάρισμα, παρά τό τάβλι. Γιά τό κομπολόι μίλησα στά *Ρεμπέτικα τραγούδια* καί θά ξαναμιλήσω στήν *Παραμεπετολογία*.

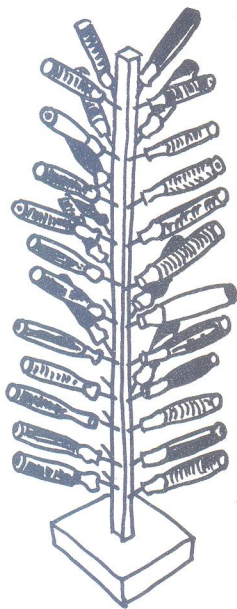
Ὁ καπνός χρησιμοποιεῖται ποικιλοτρόπως: ἀργιλές, τσιμπούκι, στριφτό τσιγάρο, ἔτοιμο τσιγάρο, ταμπάκο. Τό μάσημα καπνοῦ δέν πέρασε στήν Ἑλλάδα. Ὡς καλύτερος ταμπάκος ἐθεωρεῖτο ὁ *σαμί-*

κος – τής Θεσπρωτίας. Ταμπάκο τραβάγανε και οι γριές, δίχως αυτό να λογαριάζεται σαν ανήθικη πράξη. Ήτανε μεγάλη ντροπή τό κάπνισμα. Οι έλληνίδες δέν έκάπνιζαν. Οι τουρκάλες, οι αρμένισες και οι όθριές φουμάρανε. Στά χαρέμια ό ναργιλές έδινε κι έπαιρνε τό άποδεικνύουν έκατοντάδες γκραβούρες. Οι ρομιές τής Σμύρνης έκάπνιζαν. Οι παλιολλαδίτες –οί γλίτσηδοι– άπεδοκίμαζαν τίς πανέμορφες σμυρνιές γιατί φουμάρανε. Τελικώς, σήμερα, καπνίζουν πάνπολλες κυρίες και δεσποινίδες. Τό είδος και ή ποιότητα του καπνού είχε ανάλογη σημασία. Στά χαρέμια χρησιμοποιούσαν τό *πίτζι*, έναν καπνό μέ άρωμα βιολέτας. Τό τουμπεκί προορίζονταν γιά τούς ναργιλέδες. Τά παλιά τούρκικα τσιμπούκια (<τουρκικό *çubuk*) είχανε μακρή σωλήνα, πού κάποτε έφτανε τά τρία μέτρα. Ό σωλήνας γινότανε από ξύλο κερασιάς, ή γιασεμιού, ή λεμονιάς. Τόν τρυπάγανε μέ πυρωμένο σύρμα. Οι τούρκοι προτιμούσαν αυτά τά ξύλα λόγω του άρώματός των. Τόν παλιό καιρό, σχεδόν σ' όλες τίς αύλές υπήρχαν περιπλοκάδες από άγιόκλημα, ή γιασεμί. Οι νοικοκυρές τεζάρανε τά κλωνιά του γιασεμιού και τά πουλάγανε στους κατασκευαστές τσιμπουκιών. Οι σωλήνες του τσιμπουκιού, λόγω τής έντατικής χρήσεως, έπιαναν *ζαφίρια* (<τουρκικό *zifir* = σκοτάδι, ζοφερός, πικρός, πίσσα τής πίπας). Ή λέξη *ζαφίρια*, σήμερα, χρησιμοποιείται μόνον άπ' τούς μάγκες και σημαίνει: *πουρί πού πιάνει ό άργιλές –και– φλέγματα*. Τόν σωλήνα του τσιμπουκιού τόν εκαθάριζαν μέ τήν *τσιμπουκόβεργα*. Τά φτωχικά τσιμπούκια είχανε, άπλώς, έναν σωλήνα μέ πηλίνο λουλά. Οι λουλάδες ήσανε καμωμένοι από λεπτόκοκο πηλό τής Θήβας. Έξαιτίας του σχήματός τους οι λουλάδες δέν γινότανε στόν τροχό του άγγειοπλάστη, αλλά μέ καλούπι. Οι λουλάδες πουλιόνταν φτηνά.

Βεβαίως, τά τσιμπούκια των πασάδων τά έφτιαχναν μέ πολυτελέστερα ύλικά. Είχαν *ιμαμέ* (<τουρκικό *imate* = χάντρα-κορόνα του κομπολογιού, έπιστόμιο) από κεχριμπάρι, πού συχνά ήταν πλουμισμένο μέ ρουμπίνια. Ό *τσιμπουξής* (<τουρκικό *çubukçu*) έτοιμάζε τόν λουλά: τόν καθάριζε, τόν γέμιζε, τόν άναβε, τράβαγε και καναδυό *νεφέσια* γιά νά στρώσει. Τά *τσιμπούκ-ογλάνια* (<τουρκικό *çubuk-oglanı*) προσέφεραν τό τσιμπούκι στόν άφέντη και παρακολουθούσαν, όρθια, τήν έν γένει πορεία του καπνίσματος. Κάθε λίγο και λιγάκι άδειάζαν τή στάχη του λουλά και προσέθεταν καπνό. Ό λουλάς δέν ακούμπαγε στό χαλί, αλλά σ' ένα άσημένιο πιατάκι. Ή προσφορά τσιμπουκιού άποτελούσε τό έπιστέγασμα του τραταρίσματος, και, έν ταυτώ, ένδειξιν ύψίστης τιμής. Οίκοθεν νοείται πώς ό άμφιτρώων-πασάς προσέφερε στόν κάθε έπισκέπτη ένα τσιμπούκι ανάλογο μέ τήν κοινωνική θέση του δευτέρου. Τό άναμα του τσιμπουκιού έσήμαινε ότι τέλειωσε ή ώρα του φαγητού (ή του τραταρίσματος) κι ότι αρχίζει πλέον ή σοβαρή συζήτηση (ή τό λακριντί). Όστόσο, ό μοναχικός θαμών του καφενέ –άκριβώς όπως ό άγάς στό τσαρδάκι του– *γουστάριζε* τόν άργιλέ έν άκρα σιγή. Όταν πίνεις

τούρκικο καφέ, ή όταν πίνεις ναργιλέ, δέν θέλεις νά φλυαρείς. "Έπινε καφέν καί δέν ώμίλει, γράφει ό Παπαδιαμάντης στόν *Νεκρό ταξιδιώτη* (1910). Φουμάριζε τό ναργιλέ του δίχως νά μιλά, λέει ό Μυριβήλης στόν *Βασίλη τόν Άρβανίτη* (1938). Οί καπετανέοι τοῦ '21 εἶχαν μιά προσωπική άσημένια κούπα, ένα φλιτζάνι μέ ξομπλιαστό ζάρφι καί διάφορες πίπες. Λέω πίπες γιατί τά τσιμπούκια τών κλεφτῶν ἦσαν κάπως κοντακινά· συχνά τά χρησιμοποιούσαν γιά νά ξύνουν τή ράχη τους. "Όσο γιά τά ξακουστά κλεφτόπουλα –σύν τοῖς άλλοις– έπαιζαν καί τόν ρόλο τοῦ τσιμπούκ-όγλάν.

Άπό τό τσιμπούκι, μέ μιάν όμαλή μετάβαση, βρισκόμαστε στίς σύγχρονες λιτές, ή περίτεχνες, πίπες. Μέχρι τήν δεκαετία τοῦ '50 οί φτωχοί φουμαδόροι μεταχειρίζονταν τίς γνωστές φτηνές πίπες από κλαράκια κερασιάς· τίς πουλάγανε σ' όλα τά περίπτερα μιά δραχμή τή μία· ἦσαν άνηρτημένες σ' ένα όρθό ξυλαράκι γεμάτο καρφάκια. Στήν άργκό μας οί λέξεις *τσιμπούκι* καί *πίπα* έχουν μιάν άλγεινή σημασία. Τά τσιγάρα μέ φίλτρο δολοφόνησαν τήν πίπα.

Οί τούρκοι ἦσαν μεγάλοι καφεπότες καί καπνιστές. "Ένας τούρκος μπορούσε νά περάσει τή μέρα του, άκίνητος καί σιωπηλός, καθιστός στόν σοφά ή στό τσαρδάκι, πίνοντας σερμπέτια καί καφέδες καί ναργιλέ, παίζοντας κομπολόι, χαϊδεύοντας τή γενειάδα του. "Ό *Hobhouse* μās πληροφορεῖ ότι ό 'Αλή-πασάς ούτε άνακάτεψε, ούτε μύριζε τά γένια του, καθώς τό συνήθιζαν οί τούρκοι προύχοντες.

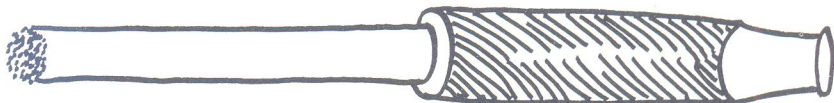
Σημειωτέον ότι, οί τούρκοι είχανε ένα ειδικό μικρούλικο χτενάκι για τή γενειάδα τους· αν δέν ξέρεις αυτό τό μικρό μυστικό είναι αδύνατον νά χαρείς κάποιο κλασικό παραμύθι του Ναστραντίν Χότζα. Οί γκάγκαροι τής Πλάκας έλεγαν για τούς τούρκους τής 'Αθήνας τό έξής σκωπτικό τετράστιχο, πού διέσωσε ό Καμπούρογλου: *Ντουν-τούμηδες πλατιά φορούν/χωρίς πιλάφι δέν μπορούν/χωρίς καφέ δέν κάνουν/τό νού τους τότε χάνουν.*

Ή παράδοση τής έν ρέμβη άπολαύσεως του καφέ και του ναργιλέ χάνεται στά βάθη τής 'Αραπιάς και τής 'Ινδίας. Οί ρομιοί κοτσαμπάδησες και δεσποτάδες ξεσήκωσαν σχεδόν όλα τά χούγια των τούρκων αγάδων. Τόν χειμώνα στόν σοφά και τό καλοκαίρι στό τσαρδάκι: σερμπέτια, καφές, κομπολόι, ναργιλές. 'Ο Παπαδιαμάντης περιέγραψε άρκούντως τό κιάσκι του Κάστρου, όπου καθόντουσαν οί δημογέροντες τής Σκιάθου· μάλιστα, δυό φορές, αναφέρει ότι γύρο στά 1750 (;) είχε άρχισει νά εισάγεται ό καφές (... *τό σερμπέτι ήρχισε ν' αντικαθιστά ό καφές, εισαχθείς έκ Κωνσταντινουπόλεως...*). 'Ο δεσπότης τής Έδεσσας, στά χρόνια τής έλληνικής επανάστασεως, έπινε τόν καφέ του στό γραφικό του κιάσκι πάνω από τόν καταράχτη· εκεί δεχότανε και τούς μουσαφίρηδες. Τό τσαρδάκι συνήθως ήτανε καναδυό μέτρα ψηλότερα από τό έδαφος. Καί, άπαραιτήτως, σέ ευάερη τοποθεσία μέ ύπέροχη θέα. Θυμάμαι τό τσαρδάκι τής μονής Μεταμορφώσεως στά Μετέωρα, και, τό τσαρδάκι στήν τοποθεσία 'Ελιά τής Βέροιας.

Είμαι αναρμόδιος νά μιλήσω για τήν ιστορία του τσιγάρου έν 'Ελλάδι. "Ας μιλήσει επ' αυτού ό Βασίλης Θασίτης. Στήν μονογραφία *Ύπόκοσμος και καταγκιόζης* ανέφερα, όλίγα τινά, για τά στριφτά τσιγάρα πού έκαναν μέ καλαμποκόφυλλα, ή λαθραίο τσιγαρόχαρτο. Στήν Κατοχή θυμάμαι ότι έστριβαν τσιγάρα μέ χαρτί έφημερίδας, ή προκηρύξεων του ΕΑΜ. 'Επίσης, θυμάμαι τά τσιγάρα *στούκας*. Τόν καπνό τόν κόβανε, λίγο-λίγο, μέ τό *χαβάνι*. Καί τόν φυλάγανε σέ νοτισμένο πανί. Οί κακότυχοι άντάρτες, τής *Καθόδου των έννια* (1963) του Θανάση Βαλτινοϋ, προσπάθησαν νά φουμάρουν χλωρά φύλλα καπνοϋ. Δέν θά συνεχίσω. Πάντως, πρέπει νά ξαναφέρω στήν επιφάνεια τήν κλοπή πού διέπραξε τό 'Ελληνικόν Δημόσιον εις βάρος των (αιώνίως άδρανών) νεοελλήνων καταναλωτών: μέχρι τό '47 κάθε πακέτο είχε είκοσι-δυό τσιγάρα· τότε κάποιο καθίκι έπέβαλε τό πακέτο των είκοσι τσιγάρων, μέ τό άκρως συγκινητικόν αιτιολογικόν ότι τά δυό κλεμένα τσιγάρα (έκάστου πακέτου) προορίζονται για τά τσαμένα τά φανταράκια πού πολεμοϋν κατά των αλητοκομμουνιστών. "Οντως, για τρία-τέσερα χρόνια μοίραζαν τσιγάρα στούς στρατευμένους, αλλά μετά τά *κόψανε* (όπως *κόψανε* τήν χάσικη κουραμάνα, τίς σταφίδες, τό κονιάκ, τήν μαρμελάδα, τό γάλα, τίς κονσέρβες, και άλλα τινά).

Ή άτμόσφαιρα των καφενέδων, άπ' τό πολύ ντουμάνι των τσιγάρων, είναι γκριζα και πνιγηρή. Τά ρούχα των καφενοβίων βρομάνε

τσιγαρίλες. Κι όμως, σ' αυτό τό υγιεινό περιβάλλον, συχνά βλέπεις κάτι μαστουριασμένα ώδικά πτηνά πού ύπομένουν, καρτερικώς, τή μάϊρα τους μέσα στό κλουβί. 'Ο καπνιστής, κάποτε-κάποτε, τυγχάνει ματαιόδοξος. 'Ο ύπαινιγμός είναι γιά όσους έπιδεικνύουν τήν ικανότητά τους νά κάνουν *δαχτυλίδια* μέ τόν καπνό, πού τόν ξεφυσάνε άπαλά. Τόν άργιλέ τόν άνάθουν μέ καρβουνάκι. 'Ο *πριόβολος* ήτο τό πρωταρχικό τσακμάκι: βαράς μέ τό ειδικό σιδεράκι τή στουρναρόπετρα, όπου μέ τόν αντίχειρα συγκρατείς ένα έλάχιστο κοματάκι *ϊσκα* (<λατινικό *esca*). Τήν *ϊσκα* (ένα χνουδωτό μισοσάπιο ξύλο) τήν έβγαζαν από τήν *καρδιά* ξερών δέντρων. 'Εδω, θυμήσου, αναγνώστη, τόν *καπετάν Σούπερ Πριόβολο* του Μανόλη Ξεξάκη ('Ο θάνατος του ίππικού, 1976).

Μετά τόν *πριόβολο* ήρθε ή έποχή του άπλοϊκού τσακμακιού (μέ μιάν όργιά κόκκινο φιτίλι), ή έποχή του άναπήρα μέ βενζινη, ή έποχή του άναπήρα μέ γκάζι· στό τέλος, ό άναπήρας μέ ήλεκτρικό σπινθήρα κατάργησε τήν τσακμακόπετρα. 'Η λέξη *τσακμάκι* (<τουρκικό *çakmak*) είναι ήχομημητικής προελεύσεως και άπαντάται σ' όλους τούς τουρκο-μογγολικούς λαούς.

'Η ιστορία των σπύρων (*πυρεΐα*, κατά τό 'Ελληνικόν Μονοώλιον!) δέν πάει πιό πίσω από τόν παρελθόντα αΐωνα. Βρίσκουμε τή λέξη *σπίρτα* σέ λίγα νεο-δημοτικά τραγουΐδια. Τά περισσότερα καφενεΐα δέν έχουν τασάκια· δηλαδή, σταχτοδοχεία. 'Η λέξη *τασάκι* είναι ύποκοριστικό τής λέξεως *τάσι* (<τουρκικό *tas*). Παλιότερα, άκούγαμε τήν ύβριστικήν έκφραση: *στά τασάκια μου!* (= *στ' άρχΐδια μου!*). Σ' αύτή τήν περίπτωση πρέπει νά ανατρέξουμε στήν τούρκικη λέξη *taşak* (= όρχεις). 'Εξάλλου, άς μήν ξεχνάμε τό δημοτικό τραγουΐ (... *είναι τά τασάκια μου/ και τά καμπανέλια μου/πού ξυπνw τις παπαδιές/κι όλες τις καλογριές...*).

'Όπου δέν ύπήρχε τσαρδάκι είναι γιατί ύπήρχαν δέντρα. Οί τούρκοι έλάτρευαν τά πλατάνια, τίς όμορφες θρύσες, τούς πελαργούς· έπιπλέον, δέν έθιγαν τά άρχαΐα μνημεία. 'Η πρώτη δουλιά των (δήθεν) άπελευθερωθέντων νεοελλήνων ήτανε νά κόψουν τά πλατάνια (καί νά κάψουν όλα τά προαιώνια δάση - κι άς λέει ό έπιπόλαιος Τσαρούχης ότι ή 'Ελλάδα δέν ήτο δεντροφυτεμένη), νά γκρεμίσουν τίς θρύσες μέ τά άναμνηστικά άνάγλυφα (τά κομάτια του Σιντριβανιού τής Θεσσαλονίκης, επί τεσαράκοντα έτη, θρισκόντουσαν πεταμένα έξω από τό δημοτικό συνεργείο τής όδοϋ Δεσπερέ, και, εν συνεχεία, άπέναντι στό Καφατζόγλειο, όπου και τά έφωτογράφησα), νά σκοτώσουν τούς χρησιμότατους πελαργούς (τούς άποκαλούσαν *τουρκοπούλια*) και νά ρημάξουν τίς άρχαιότητες (ποτέ δέν κατάλαβα

γιατί ξύρισαν τήν Ἀκρόπολη, κατεδαφίζοντας – τά κτήνη!!– τό τζαμί, τόν κουλά, τό χαμάμ). "Όλες οἱ πλατείες ὄλων τῶν πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος εἶχανε πλατάνια. Κάτω ἀπ' τά κλωνάρια τοῦ γερο-πλατάνου τῆς Κῶ καθόντουσαν οἱ νησιώτες, ἔπιναν καφέ καί ναργιλέ, συζητούσαν. Σκιερά πλατάνια στό προαύλιο τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης. Πλατάνια στήν Δεξαμενή καί στό Κολονάκι. Πλατάνια στήν πλατεία τῆς Κηφισιάς. Πλατάνια, ἐκεῖ ψηλά, στ' Ἀλώνια τῆς Πάτρας. Πλατάνια στήν βενετσιάνικη πλατεία τ' Ἀναπλιοῦ. Πλατάνια στήν Βαρβέρα τῆς Δράμας, πού τά ἔκοψαν οἱ караβανάδες μόλις πρό πέντε ἐτῶν. Ὁ πλάτανος τοῦ Λευκοῦ Πύργου σώθηκε χάρις στήν προσωπική παρέμβαση τοῦ γεωπόνου Δημ. Στυλιανίδη, πού διευθύνει τήν ὑπηρεσία τῶν δημοτικῶν κήπων. Ἀμφιβάλλω ἂν ὑπάρχει ἀκόμα ὁ πλάτανος, ἔξω ἀπ' τήν Καλαμάτα, ὅπου –καθώς λένε– κρέμασε δεκάδες ρομιοῦς ὁ Μπραϊμης (ἀπεθαύμασα αὐτό τό γιγάντιο δέντρο τό '69). Ἐνας πελώριος πλάτανος σκέπαζε τό εὐρύχωρο σταυροδρόμι τῶν ὁδῶν Κωνσταντίνου Παλαιολόγου – Παλαιᾶς Ἀριστοτέλους τῆς Θεσσαλονίκης· στήν σκιά του ἔπαιζαν τάβλι τούρκοι καί ρομιοί, ἐνῶ οἱ κάργες τοῦς κουτσουλάγανε ὀλημερίς. Οἱ τούρκοι δέν πειράζανε τά πετούμενα. Ὁ Μεταξᾶς ξεκίνησε μίαν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς κάργας, προαναγγέλοντας τήν ἀντίστοιχη ἐκστρατεία τοῦ Μάο ἐναντίον τῶν σπουργιτιῶν. Στόν οὐρανό τῆς Θεσσαλονίκης πετάγανε χιλιάδες κάργες, δεκοχτούρες, κερκινέζια. Τά κερκινέζια (ἀλλοῦ τά λένε ἀνεμογάμηδες) ζούσαν στά χατίλια τῶν τουρκόσπιτων. Οἱ δεκοχτούρες προτιμοῦσαν τά κυπαρίσια τῶν νεκροταφείων. Στήν Ροτόντα διανυκτέρευαν σχεδόν ὅλες οἱ κάργες τῆς Θεσσαλονίκης. Μέσα σέ δεκάξι αἰῶνες δημιουργήθηκε στόν κρυφό περιμετρικό διάδρομο, πούναι κάτω ἀπό τόν ὄλοο τῆς Ροτόντας, ἕνα χοντρό στρώμα ἀπό κωνιορτοποιημένες κουτσουλιές.

"Ἄχ, τά ἐγγόνια τῶν γραικύλων θά κλάψουν μέ μαύρο δάκρι...

Στίς πόλεις ὑπάρχουν καί καφενεδάκια ἄνευ τραπεζοκαθισμάτων. Εἶναι οἱ δημοφιλέστατοι *μπουφέδες*. Θίγω αὐτό τό θέμα στό βιβλίο μου *Ἐπαγγέλματα τοῦ δρόμου*. Μερικές φορές ὑπάρχει καφετζής δίχως καφενεῖο. Ὁ Μοσκόβ-Σελήμ τοῦ Βιζυηνοῦ *κάμνει καί τόν καφετζή· ψήνει τσάι*.

Προσέτι, ὑφίστανται τά καφενεῖα τῶν χωριῶν, ὅπου δίνουν παραστάσεις διάφοροι πλανόδιοι караγκιοζοπαίχτες, κινηματογραφιτζήδες καί θεατρίνοι. Δέν ἐπιμένω. Ἀντιπαθῶ τήν λαογραφία τοῦ χωριοῦ. Ὡστόσο, ἀρπάζω τήν εὐκαιρία γιά νά ξαναθυμίσω τό γνωστό κλείσιμο τῶν καφενείων πού ἐπιβάλεται στά χωριά μας κάθε Κυριακή (κατά τήν διάρκειαν τῆς θείας λειτουργίας) βάσει ἀστυνομικῆς διατάξεως – μιᾶς διατάξεως πού μετατρέπει τό χωριό σέ φυλακή καί τόν τοπικό τσαρουχόπροκα σέ δεσμοφύλακα.

"Ὡς τώρα μίλησα γιά τήν ἐξω-οικιακή χρήση καί ἐθιμοταξία τοῦ καφέ. Παρακάτω, θά προσπαθήσω νά περιγράψω τήν οἰκιακή

χρήση και έθιμοταξία του.

Οί νεοέλληνες τής τουρκοκρατίας έτρωγαν πολύ λίγο (ή διόλου) τό πρῶι. Σκέτο ψωμί, καυτό κατσαμάκι, κána κρεμύδι, τραχανά, ένα ποτήρι λάδι, λίγο γάλα (άν θρισκότανε). 'Ο Καραγκιόζης συγκαταλέγει στά φρούτα και τό κρεμύδι. Στά μέσα του 18ου αιώνα, ό καφές άρχισε νά μπαίνει στην ζωή του χωρικού. 'Ο πρῶιτός καφές ήταν σκέτος και πηχτός. 'Ο χωριάτικος καφές τής περισσότερες φορές δέν ήταν καφές. 'Η πρόσμιξη μέ καθουρντισμένο ρεθύθι (ή κριθάρι, ή στάρι) υπαγορευότανε από τήν φτώχια τής άγροτιάς. Συχνά έριχναν μέσ στό γάλα λίγον καφέ, για νά σπάσει ή γαλατίλα. Δηλαδή, έπρόκειτο για γάλα-καφέ, κι όχι για καφέ-γάλα (café-au-lait). Μέ τόν καιρό, ό καφές έγινε τό σπουδαιότερο σπιτίσιο τρατάρισμα. 'Ο Παπαδιαμάντης, στην *Άγάπη στον κρεμνό* (1905), αναφέρει τό τρατάρισμα: καφές μέ γάλα –κι έπειτα– άγγουράκια και ρακί. 'Ο Ίδιος, στό αυτοβιογραφικό κείμενο του *Νεκράνθεμα εις τήν μνήμην των* (1907), σημειώνει ένα παρόμοιο τρατάρισμα: καφές μέ γάλα, γλυκό, χλωρά κουκιά, ρακί, και τά *επίλοιπα*. 'Ο ιερός Παπαδιαμάντης ξέρει πολύ καλά τί λέει, αφού υπήρξε μεγάλη μπεκροκανάτα. Γενικώς, οί *πρασινάδες* ήσανε ό κατ' έξοχήν μεζές για ούζο. Στόν Τίρναβο συνόδευαν μέ μαρουλόφυλλα τό δυνατό τοπικό τσίπουρο. Οί μερακλήδες του Πύργου 'Ηλείας, πίνοντας ρακί, έτρωγαν άγρια άγκιναράκια κτλ. κτλ.

Τόν καφέ τόν είχανε και για άπογεματινό *κολατσό*. Μάλιστα, θουτάγανε και τό ψωμί μέσ στον καφέ – αυτό τό συναντάμε και στην *Φόνισσα* (1902) του Παπαδιαμάντη. "Όσοι δέν είχαν ζάχαρη ανακάτωσαν στον καφέ μία κουταλιά μέλι.

Στίς γιορτές τά τραταρίσματα παρουσίαζαν μεγαλύτερη ποικιλία: ροσόλια και σερμπέτια, γλυκά του κουταλιού και κολουράκια. Τά σερμπέτια γινόντουσαν από διάφορα φρούτα (θερίκοκα, φράουλες, βατόμουρα) και τά κέρναγαν παγωμένα. "Ένα άλλο, μοραϊτικο, δροσιτικό τό έκαναν μέ κορινθιακή σταφίδα μουλιασμένη σε ροδόνερο. 'Ο μποζάς (<τουρκικό *boza*) ήταν ένα γλυκοξινούτσικο άφέψημα, από άλεσμένο κριθάρι. 'Υπήρχε και τό πετιμέζι μέ τά ρετσέλια, καθώς και ή σουμάδα. 'Η γκάμα των γλυκών κουταλιού μοιάζει νάναι άτελείωτη. Τό *τριαντάφυλλο* θεωρείται σαν ένα από τά ωραιότερα γλυκά κουταλιού. Τό φτιάχνουν στην Χίο, αλλά και στό "Άγιον Όρος. Οί χιώτες έκαναν έξαιρετικά γλυκά κουταλιού (άνθος λεμονιού, φιστίκι, νερατζάκι). Στην Θεσσαλονίκη αγαπούσαν τόν καταπληκτικό *ντολμά*. Οί ανατολίτες έχουν πάθος μέ τά άρώματα: είναι γνωστός, ό καφές μέ γιασεμί: είναι γνωστά τά σερμπέτια από λεμόνι, ή μενεξέ.

Τό τρατάρισμα τό έκανε ή νοικοκυρά, ή καμιά ψυχοκόρη. 'Η νοικοκυρά έρχότανε μέ τό δίσκο στά χέρια και παλουκωνότανε μπρός στον άτυχή επισκέπτη, που έπρεπε νά κάνει άμέσως τά κάτωθι:

1ον νά φάει μία κουταλιά γλυκό, αφήνοντας μετά τό κουτάλι μέσ στό ποτήρι του νερού (ποτέ δέν ξαναθουτάγανε τό κουταλάκι στό βάζο, διότι τό υπόλοιπο γλυκό θά ζαχαρώνε),

2ον πίνει τό νερό, προσπαθόντας νά μήν πνιγεϊ, ενώ ταυτοχρόνως

ἀπαγγέλει μερικές αὐστηρῶς τυποποιημένες εὐχές (... νά ζήσετε... καί τοῦ χρόνου μ' ἓνα γιό... νά τά κατοστήσεις... κτλ.), ζον λαμβάνει ἀνά χεῖρας τόν καφέ (ἐδῶ, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἢ νοικοκυρά ξεκουμπίζεται ἐπιτέλους).

Αὐτή εἶναι μιά σχετικῶς ἀπλή περίπτωση τραταρίσματος. Ὑπῆρχαν καί τά χειρότερα.

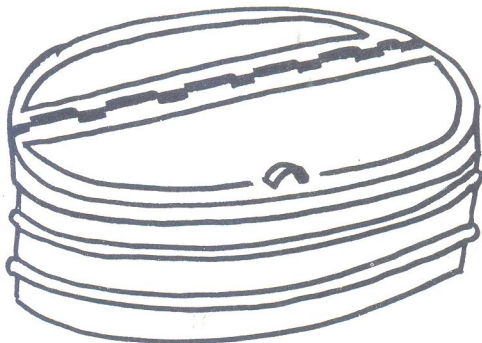
Ἡ τιμητικὴ θέση γιὰ τόν μουσαφίρη ἦτο ὁ χώρος πλάι στό φουγοπόδαρο τοῦ τζακιοῦ. Κι ἐτούτη τὴν συνήθεια μᾶς τὴν διασώζει ὁ Παπαδιαμάντης (π.χ. στὸν *Θάνατο κόρης*, 1906). Στά ἀρχοντόσπιτα τὰ κεράσματα εἶχαν ἓνα πιό περίπλοκο τυπικό, πού ἐφαρμοζότανε καί ἰστούς οἰκειούς. Ὁ Καμπούρογλου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι μόλις ὁ ἀφέντης ξύπναγε, ἡ ψυχοκόρη ἔφερε τὸ μαγκιούνι (γλυκόν κατεσκευασμένον ἀπὸ μέλι, κουκουναίρι καί νεράκι), μετ' αὐτοῦ δέ καί τόν καβέ. Ὁ Castellan ὅταν ἔφτασε στό σπίτι ἑνὸς ἀρχοντα τοῦ Ναυαρίνου, ὑπέστη τὰ ἐξῆς: τόν βάλανε νά πλυθεῖ>τόν ράντισαν μέ ἀνθόνερο>τόν κεράσανε καφέ>τοῦ δόσανε νά φάει ἀρωματισμένα γλυκίσματα>τόν ποτίσανε σερμπέτι>τοῦ προσφέρανε τσιμπούκι. Ὅταν ὁ ἐπισκέπτης ἦταν κάποιος φίλος τοῦ οἰκοδεσπότη τότε ἡ νοικοκυρά ἔφερεν τόν καφέ καί ἀκολούθως ἐξηφανίζετο. Ὁ πίνακας τοῦ Durré ἀπεικονίζει ἓνα τρατάρισμα· μιά ἀθηναία κερνάει τόν ἀξιότιμο κύριο Fauvel. Τόν καφέ τόν ἔψηναν στήν κουζίνα (ἢ στό τζάκι) καί τὰ φλιτζάνια τὰ ἀπίθωναν στόν σοφά, ἢ σέ πολυγωνικά τραπεζίδια πλουμισμένα μέ μαργαριτομάνανα καί ψιλὰ τέλια. Καμιά φορά ἔψηναν τόν καφέ στό μαγκάλι. Ἐνοῶ τὰ στρογγυλά μακιρένια μαγκάλια, μέ τό

κυκλικό σινί, ὅπου ἀκουμπάγανε τὸ μπρίκι καί τὸ καφεκούτι καί τὰ φλιτζάνια. Ὁ Παπαδιαμάντης, στή *Ρόδινα ἀκρογιάλια* (1907), ἀναφέρει τὸ τόσο βολικό ψήσιμο καφέ μέ καμινέτο. Τά καμινέτα λειτουργούσαν μέ οἰνόπνευμα καί συχνά γινόντουσαν αἰτία πυρκαγιᾶς. Ὁ φιλοξενούμενος, πού ρευότανε ἐπιδεικτικῶς τὴν ὥρα τοῦ καφέ, κολάκευε ὅλως ἰδιατέρως τόν ἀμφιτρύωνά του. Τό κλάσιμο ἀπηγορεύετο αὐστηρότατα, ἀλλά ἡ ἀπόχρεμψη ἦταν ἐλεύθερη. Κάπου,

μέσα στο πολύτομο και πολύτιμο σύγγραμμα του Κυριάκου Σιμόπουλου, ἐδιάβασα ὅτι ὁ Τζάνες (κοτσάμπασης τῆς Καλαμάτας) ἀμόλαγε ροχάλες στό δάπεδο τῆς ἐκκλησιᾶς. Τό θορυβώδες θήξιμο μετά φτυσίματος ἐθεωρεῖτο κιμπαριλίκι, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἵωνα μας.

Οἱ ρομιοί τῆς Ἰσταμπούλ καί τῆς Σμύρνης, ὅταν ἔκανε κρύο ἔτρωγαν πάνω στό *ταντούρι*. Ἐκεῖ, φυσικά, ἔπαιρναν καί τόν καφέ τους. Ξέρουμε πῶς ἦταν τό *ταντούρι*: ἓνα τραπέζι καλυμένο μέ πάπλωμα καί μάλλινη κουβέρτα – ἀπό κάτω ἔκαιγε ἓνα μαγκάλι. Οἱ οἰκείοι κάθονταν, σέ σοφάδες ἢ καρέκλες, γύρο στό *ταντούρι*, σκεπασμένοι μέ τό πάπλωμα. Ὅταν ἔτρωγαν, γιά νά μή λερῶσουν τό πάπλωμα καί τήν κουβέρτα, ἄπλωναν ἀπό πάνω ἓνα τραπεζομάντιλο. Αὐτό εἶναι τό ἀστικό *ταντούρι*. Στά βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συναντάμε τό χωριάτικο *ταντούρι*, πού τόσο ρεαλιστικά περιγράφει ὁ τούρκος συγγραφεύς Mahmut Makal. Αὐτό τό *ταντούρι* δέν εἶναι παρά ἓνας λάκος, στή μέση τῆς κάμαρας, καί καίει μέ σθουινές (μή μου ξυνίζεις τή μούρη σου, ἀναγνώστη μου· οἱ σθουινές ἦσαν ἡ κύρια καύσιμη ὕλη στά κατοχώρια τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Μακεδονίας, ὡς τά χρόνια τῆς Κατοχῆς). Οἱ τούρκοι ἀγρότες κοιμόντουσαν, ἀκτινωτά, γύρο στό *ταντούρι* μέ τά ποδάρια πρὸς τήν μεριά τοῦ λάκου.

Οἱ τούρκοι προτιμοῦσαν τόν ἀρωματικό καφέ τῆς Μόκας. Ὅμως, στήν ἐπικράτεια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας γίνονταν εἰσαγωγές καφέ τῆς Μαρτινίκας (ἀπό γάλους ἐμπόρους) καί καφέ τῆς Ζαμάικας (ἀπό ἐγκλέζους). Ἀργότερα, ἐφανίστηκε κι ὁ ἀμερικάνικος καφές (τῶν ΗΠΑ) πού, συχνά, τόν ἔφερναν σπετσιώτες καί ὕδραίοι καρaboκῦρηδες.

Τά φλιτζάνια ἦσαν εὐρωπαϊκῆς προελεύσεως. Ὅμως, ἔκαναν πῆλινα βερνικωμένα φλιτζάνια, πιατάκια καί τσάσκες σέ πολλά νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ὑστερότερα, ἔγιναν τοῦ συρμού τά λεπτά φαρφουρένια φλιτζάνια τῆς Κίνας. Ἀπό τήν Γερμανία ἔφερναν χάλκινα ζάρφια. Τά ἀσημένια φλιτζάνια, πού ἔκαναν στούς Καλαρύτες Ἡπείρου, ἄφησαν

ἐποχή. Τά παλιά καφεκούτια ἦσαν χάλκινα, χειροποίητα, σέ σχῆμα ὀβάλ ἢ ὀρθογώνιο. Τά νεότερα καφεκούτια ἀπό πρεσαριστό τενεκέ, μέ ὁμορφες ζωγραφιές. Σήμερα μεταχειριζόμαστε τήν λέξη καφεκούτι μέ μεταφορική σημασία (= εὐτελές μηχανήμα, κατιτίς τό σαβαλιασμένο κτλ.).

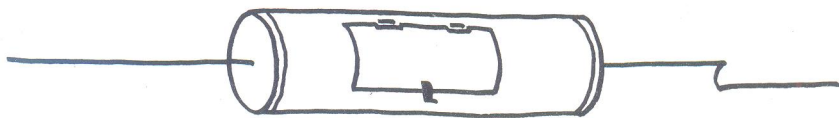
Προπολεμικῶς, τό ἀπογεματάκι ἔδιναν στά παιδιά γιά κολατσό μιά φέτα ψωμί, μαζί μέ λιγοστό τυρί, ἢ δυό-τρεις θρούμπες. Μερικά παιδιά ἐράντιζαν τήν φέτα τοῦ ψωμιοῦ μέ λαδόξιδο, ἐνῶ ἄλλα τήν πασάλιζαν μέ ἄφθονη γλυκιά πάπρικα. Ἀναγνώριζες εὐκόλα τά πιό εὐπορα παιδιά: πάνω στό ψωμί εἶχαν στρωμένο φρέσκο βούτυρο, ἢ μουσκεμένη ζάχαρη μέ μιά γαρνιτούρα καφέ (- τόσο μεγάλη ἦταν ἡ φτώχεια!). Θυμάμαι πολύ καλά ἕνα συνηθισμένο γλύκισμα: ἀφράτα στραγάλια στουμπισμένα στό γουδί κι ἀνακατωμένα μέ ζάχαρη. Καί θυμάμαι ἕνα ἄλλο παρόμοιο γλύκισμα: ζάχαρη ἀνακατωμένη μέ καφέ (τό τρώγαν μέ τό κουταλάκι). Συνήθως ἕνα παιδί, πίνοντας καφέ μέ τήν τσάσκα, λέρωνε τό ἄνω χεῖλος του· τότε λέγανε πῶς ἔκανε μουστάκια.

Χρησιμοποιοῦσαν τόν καφέ καί ὡς φάρμακο. Ἐναντίον τοῦ πυρετοῦ (καί τῆς βλογιᾶς) χορηγοῦσαν καφέ μέ χυμό λεμονιοῦ. Στήν περίπτωση τῆς ἰλαρᾶς τοποθετοῦσαν κάτω ἀπό τό προσκέφαλο τοῦ ἄρρωστου παιδιοῦ ρόμβους ρόζ καντιοζάχαρης, καί, χάρω στό πάτωμα, σκόρπιζαν канадуο χούφτες ζάχαρη γιά νά γλυκάνει ἡ κοκινίλα. Γιά τελευταία φορά εἶδα τέτιους ρόμβους ρόζ καντιοζάχαρης, τό 1964, σέ κάποιο καραμελατζίδικο τῆς Καβάλας. Στούς μεθυσμένους ἀπό κρασί δίνουν ἄφθονο πικρό καφέ καί τούς βάζουν στ' ἀχαμνά ἕνα πανί μέ πάγο. Ὁ μάγκας πού μεθάει ἀπό χασίσι (προσοχή: μήν συγχέεις, ἀγνέ μου ἀναγνώστη, τήν μαστούρα μέ τήν μέθη ἀπό χασίσι) πρέπει νά πιεῖ χυμό λεμονιοῦ, ἔχοντας τά πόδια του σέ μία λεκάνη μέ χλιαρό νερό. Οἱ ἐμπειρικοί κτηνίατροι τῆς παλιάς ἐποχῆς -οἱ καλούμενοι *παϊτάρηδες*- ἔδιναν στά πλανταγμένα ἄλογα κάποιο περιεργο ρεμέδιο: ἕναν κουθά μέ καφέ.

Ὅρισμένοι χασισοπότες ρίχνουν τό *μαυράκι* μέσ στόν καφέ. Οἱ περισσότερες δολοφονίες διά δηλητηριάσεως γίνονταν (καί, ἐλπίζω, ὅτι ἐξακολουθοῦν νά γίνονται) μέ τήν μεσολάβηση τοῦ καφέ. Οἱ πασάδες συχνά ξαπόστελναν τούς ἀνεπιθύμητους μέ ἕνα φαρμακερό καφεδάκι. Καθώς πᾶς ἀφηγεῖται ὁ Καμπούρογλου, στήν Παλιά Ἀθήνα, *μετά* ἀπό μιά κηδεῖα οἱ φίλοι προσέφεραν στό χαροκαμένο σπῆτι *τήν παρηγοριά* -ἦτοι, ἕνα μπρίκι μέ καφέ καί ἀνάλογα φλιτζάνια, ὅλα τοποθετημένα σέ μεγάλο δίσκο- κι αὐτός ὁ καφές τῆς παρηγορίας ἦταν καμωμένος μέ νερό, ὅπου εἶχανε βράσει κανέλα κι ἄλλα μυριστικά. Ὁ καφές, τό τσάι, ἡ ζάχαρη, ἀποτελοῦσαν συνηθισμένο καί ὑποχρεωτικό πεσκέσι πρὸς τούς ἀγάδες καί πασάδες.

Μιά καί μιλάμε γιά καφέ καί ζάχαρη θά παραθέσω ἕνα τραγούδι ἀπό μιά σμυρνείκη ἐπιθεώρηση τοῦ 1915. Ἴδου

Έλα δῶ, γλυκιά, μαζί μέ μένα,
ἔλα νά γενοῦμε τά δυό μας ἕνα,
ἔλα νά θραστοῦμε νύχτα-μέρα
μέσα στής ἀγάπης τή φωτιά.

Έλα δῶ, χρυσέ, ἐσύ μέ μένα,
ἔλα νά γενοῦμε τά δυό μας ἕνα·
ἄχ, γιατί σκληρά νά μᾶς χωρίζουν
τελωνεῖα, φόροι καί δασμοί.

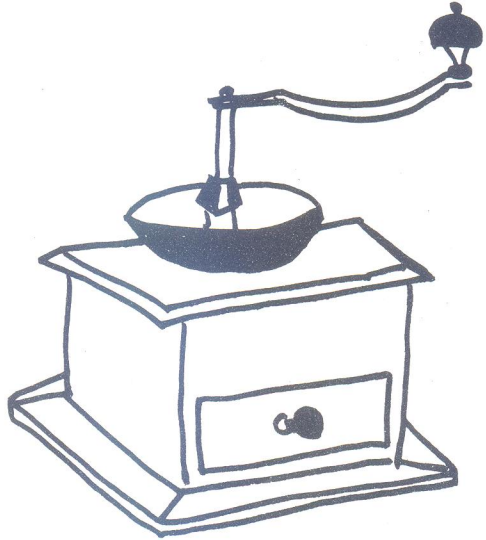
Μιά φωτιά γιά σέ ἔχω μυστική
μ' ἔρωτα τρελό καί βαρή γλυκή.

Έλα δῶ, γλυκιά, μαζί μέ μένα,
τό πικρό νά δεῖς τό κατακάθι·
βράζω καί φουσκώνω, νύχτα-μέρα,
μέσα στής ἀγάπης τή φωτιά.

Ἀπ' τόν ἔρωτα κι ἀπ' τόν πόνο
μοναχή μου, ἡ δόλια ζαχαρώνω
καί σέ σένα πάντοτε γυρίζουν
οἱ ἔρωτικοί μου λογισμοί.

Ζάχαρη εἶσαι σύ καί καφές ἐγώ·
ἔλα νά γενοῦμε ταίρι καί τά δυό.

Τά περισσότερα καφεκοπτήρια τῆς Παλιᾶς Σαλονίκης ἀνήκαν σέ ἀρμένηδες. Ὁ καφές καθουρντίζεται καί ἀλέθεται σέ μικρές ποσότητες γιά νά μὴν χάνει τό ἄρωμά του. Πολλοί νεοέλληνες κοπάνιζαν τά σπειριά τοῦ καφέ στό γουδί. Ἀντιθέτως, οἱ τούρκοι ἀλέθουν πάντα τόν καφέ μέ τά χειροκίνητα μυλάρáκια. Στήν Ἴσταμπούλ ὑπῆρχε ἕνα μεγάλο κτίριο, ὅπου καθούρντιζαν καί ἄλεθαν τόν καφέ τοῦ ἐμπορίου. Μέχρι τό '50 σέ πολλά σπίτια διατηροῦσαν ἀκόμα τό καθουρντιστήρι. Μέ τό καθουρντιστήρι ξεροψήναν τούς κόκκους τοῦ καφέ (ἢ ρεθύθια, ἢ κριθάρι, ἢ σάρι). Τά καφεκοπτήρια –ἐκτός ἀπό γνήσιο καφέ– πουλάγανε καί ρεθυθοκαφέ, ἢ κριθαροκαφέ. Συνήθως, ἡ πόρτα τοῦ καφεκοπτηρίου ἔμενε ἀνοιχτή. Αὐτό γιά νά μοσχοβολáει ὁ δρόμος κι ἔτσι νά προσελκύονται οἱ μουστερήδες. Μιά ἄλλη μορφή

ἀπλοϊκῆς ρεκλάμας: στήν εἴσοδο τῶν μεγάλων καφεκοπτηρίων ἔβλεπες ἕναν παπαγάλο· τά παιδιά δέν βαριόνταν νά ἐπαναλαμβάνουν τόν παροιμιώδη διάλογο μέ τό βαριεστημένο πουλί:

– παπαγάλε, τρῶς μαίντανό;
– τόν κακό σου τόν καιρό!!!

Ὑποτίθεται πῶς ὁ καφές κάνει κακό στήν ὑγεία καί ἀναστατώνει τά νεύρα. Ἔτσι, τουλάχιστον, τό θέλει ἡ λαϊκή δοξασία. Σέ ἐθνικό ἐπίπεδο· οἱ ἰταλοί εἶναι οἱ μεγαλύτεροι καφεπότες τῆς ὑψηλίου. Σέ ἐπαγγελματικό ἐπίπεδο· οἱ δημοσιογράφοι πίνουν τούς περισσότερους καφέδες ἡμερησίως.

Μετά τό '60 ἐγκαθιδρύθηκε, ὀριστικῶς καί τελεσιδίκως καί στήν Ψωροκώστενα ἡ βασιλεία τῶν εὐρωπαϊκῶν ποικιλιῶν καφέ. Τόν ρόλο τοῦ καφενεῖου τόν ἔκλεψε τό ζαχαροπλαστείο. Ὅμως, αὐτό εἶναι ἕνα ἄλλο καπέλο. Πάντως, ὅστις ἐπιθυμεῖ νά ἐργαστεῖ πάνω στό πρόβλημα τῆς δεινῆς μάχης καφενεῖων-ζαχαροπλαστείων ὑποχρεούται νά προμηθευτεῖ ὅλους τούς μεταπολεμικούς τηλεφωνικούς κατάλογους τῆς Ἑλλάδος.

Ἄρκετές δεισιδαιμονίες σχετίζονται μέ τόν καφέ: ὅταν χυθεῖ στό πιατάκι λένε ὅτι *θά πάρεις λεφτά*, ὅταν ἔχει μιά χοντρή φουσκάλα ἄλλοι τό βλέπουν σάν *στενοχώρια* κι ἄλλοι σάν προαναγγελία ἀφίξεως φίλου, ὅταν σπάσει τό φλιτζάνι *εἶναι γρουσουζιά* κτλ. κτλ. Ὁ About διαβεβαιώνει ὅτι, τό 1834, πού στείλαν τήν καρμανιόλα στό Μεσολόγγι, ἕνα καφετζῆς ἔσπασε καταγῆς τό φλιτζάνι μέ τό ὅποιο εἶχε πιεῖ καφέ ὁ δῆμιος.

“Όλα αυτά οδηγούν κατ’ εὐθείαν στήν καφεμαντεία, πού ἀσκείται ἐνδόξως ἀπό τίς καφετζούδες. Ἐλάχιστοι ἄντρες λένε τόν καφέ. Αὐτός πού λέει τό φλιτζάνι πρέπει ὅπως δὴ ποτε νά πληρωθεῖ. Καφεμαντεία πού δέν πληρώνεται (ἢ βερεσέ) δέν πιάνει. Τό φλιτζάνι ποτέ δέν τό λένε νύχτα (γιατί, ἐπίσης, δέν πιάνει). Ὁ πελάτης τῆς καφετζούς δέν πρέπει νά πεῖ *εὐχαριστῶ*, γιατί ἡ μαντεία σκορπᾶ καί χάνεται. Ἡ Φιλολογική ἐσπερίς τοῦ Τίμου Μωραϊτίνη ἔλαβε χώραν στῆς Χρίσταινας τῆς καφετζούς. Ὁ Ν. Γ. Πεντζίκης, στήν *Πραγματογνωσία* (1949), ἔχει τήν φράση: *κατακάθι σέ φλιτζάνι τοῦ καφέ – δρόμος ἀνοιχτός, μεγάλη πόρτα, εἶδηση σ’ ἓνα, δύο ἢ τρία τέρμινα, στεναχώρια ἢ χρήματα, συνάρτηση, στεφάνι, κι ἄλλα τόσα κρυφά κι ἀφανέρωτα. Οἱ καφετζούδες, βεβαίως, δέν χρησιμοποιοῦν τίς λέξεις: τέρμινα καί συνάρτηση. Τό 1915 ἔπαιζαν, στήν Σμύρνη, τήν ἐπιθεώρηση Παπαγάλος, ὅπου ἀκουγότανε καί τό παρακάτω τραγουδάκι πού δήθεν λέει μιά καφετζού:*

*Μέ καφέ σοῦ τάζω ἐγώ
πλούτη, παντριά,
κι ὁ καφές μου νάν’ καλά
κι οὔλα πάν’ καλά.*

*Μέσα στόν καφέ
βρίσκεις ὅ,τι θές:
πλούτη, νιάτα, παντριές
καί ἀγάπες περισές.*

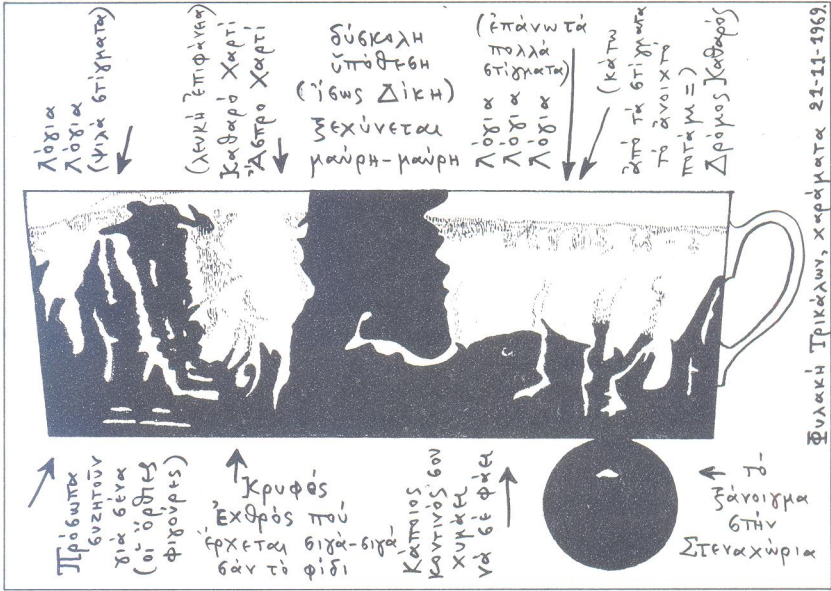
*Ἐχω μουστεροί πολλοί
πούναι πεσιντζοί
καί φωνάζουν σάν τρελοί:
γιαβρούμ καφετζή!*

Πάντως, ἡ καφετζού λέει τό φλιτζάνι βασιζόμενη στά σχήματα πού δημιουργεῖ ὁ ντελθές. Αὐτός πού θέλει νά τοῦ ποῦν τόν καφέ, ἀφοῦ πιεῖ τό περιεχόμενο τοῦ φλιτζανιοῦ, τό ἀναποδογυρίζει στό πιατάκι καί τό ἀφήνει νά στραγγίσει καλά. Τότε τό παίρνει καί τραβάει γιά τήν καφετζού. Ὑπάρχουν καφετζούδες τόσο ξακουστές πού ἡ πελατεία ξεκινάει ἀπό τά πέρατα τῆς Ἀθήνας γιά νά προσφύγει στό φῶτα τους. Καί, συχνά, ὁ πελάτης πρέπει νά περιμένει ἀρκετὴν ὥρα τῆ σειρά του· τόσος κόσμος στέκει στό σαλονάκι μιάς φημισμένης καφετζούς.

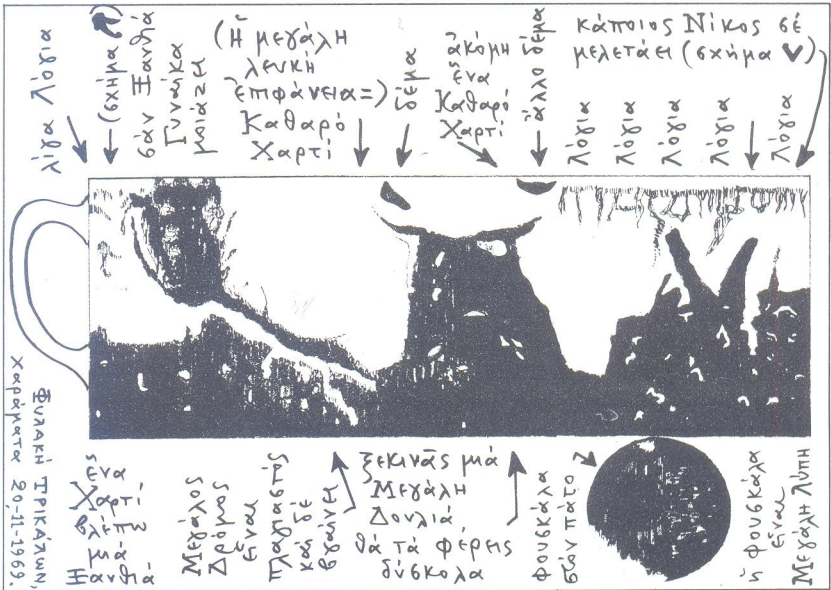
Ἡ καφετζού παίρνει τό φλιτζάνι τοῦ πελάτη κι ἀρχίζει νά μιλάει μέ μεγάλο κύρος, χρησιμοποιώντας *ἐπαγγελματικό* λεξιλόγιο καί ἐκφράσεις *συμβολικῶν γενικοτήτων*. Οἱ λέξεις *Μεγάλο Πρόσωπο / Μεγάλη Πόρτα / Ἀντάμωση / Ἀνοιχτός Δρόμος / Τύχη / Πολλά Λεφτά / Θάνατος / Ἀρώστια / Ξανθιά Γυναίκα / Λόγια / Σπαθᾶτος Ἄντρας / Γράμα / Εἶδηση / Στεναχώρια / Χαρτί / Κρυφός Ἐχτρός* κυριαρχοῦν.

Παρακάτω δημοσιεύω λίγα σχήματα-σύμβολα του τελβέ και την πιθανή έρμηνειά τους:

ΣΥΜΒΟΛΟ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΣΥΜΒΟΛΟ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
	βάν τβατάλι βάν τεβάρι = ΛΕΦΤΑ		μοιάζει μέ ύψιλον = ΓΡΑΜΑ
	φουγκάλα βτόν πάτο = ΤΑΦΟΣ		κάτι βάν Φ ή βάν Ψ = ΣΤΕΝΟΧΩΡΙΑ
	βάν αβτέρι ή λουλούδι = ΘΑΝΑΤΟΣ		μοιάζει μέ κάβουρα = ΘΑΝΑΤΟΣ
	ένα βχήμα μέ δόντια = ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ		μέ φαρδιά μπατζάκια = ΓΥΝΑΙΚΑ
	νταντέλα γύρο-γύρο = ΑΡΟΣΤΙΑ		βάν τριγωνο = ΠΡΟΣΩΠΟ ή ΑΝΤΡΑΣ
	ψιλά-ψιλά βτίχηματα = ΛΟΓΙΑ		λευκή δρακή = ΔΡΟΜΟΣ ΑΝΔΙΧΤΟΣ
	ξάνοιγμα = ΦΕΥΓΕΙ Η ΣΤΕΝΟΧΩΡΙΑ		= ΕΧΘΡΟΣ ΠΟΥ ΧΥΜΑΕΙ ΝΑ ΣΕ ΦΑΕΙ
	= ΔΕΜΑ ΚΑΙ ΚΑΛΟ ΧΑΡΤΙ		λευκή φηγούρα = ΞΑΝΘΙΑ ΓΥΝΑΙΚΑ

Φυλακή Τρικάλων, χειρόγραφα 21-11-1969.

Φυλακή Τρικάλων,
 Χειρόγραφα 20-11-1969.

Δύο ανάπτυγματα του εσωτερικού τοιχώματος συνηθισμένων φλιτζανιών με παραστάσεις σχημάτων που δημιουργούνται από τον τελεθ. Κάτω από το κάθε ανάπτυγμα διακρίνονται οι κυκλικόι πάτοι τών φλιτζανιών. Ή καφετζού, βλέποντας τό φλιτζάνι, τό στριφογυρίζει άργά-άργά.

Στις 31-8-1969, παρακάλεσα τόν κατάδικο Νίκο Μακρ. (έναν γύφτο από τήν Ἁγία Βαρβάρα / Αιγάλεω μοιραζόμενα μαζί του ένα κελάκι στίς Νέες Φυλακές Θεσσαλονίκης) νά μοῦ πει τό φλιτζάνι. Ἴδου ἡ μαντεία του:

αὐτή τῆ βδομάδα εἶχες μιά θλίψη μιά στεναχώρια πού τό μυαλό σου ὄλο στριφογυρίζει σ' ἕνα Πρόσωπο μάλλον Θηλυκό σκέφτεσαι πολλές φορές νά βγάλεις κάποιον νόημα πλὴν ὅμως εἶναι κάτι πού σέ κρατάει κάτι πού στά διαλύει πάνω στό ζήτημα αὐτό... μιά Τύχη σέ στριφογυρίζει θάχεις πολύ γρήγορα εὐτυχημένα ἀποτελέσματα πλὴν ὅμως ἕνα Πρόσωπο Θηλυκό θά σοῦ στείλει ὀρισμένα Λόγια σέ μιά κόλλα τοῦ Γράματος καί θά λέει τά Λόγια τά ὁποῖα ἀφοροῦν ἐσένα ἐσύ ὅμως θά συμφωνήσεις σέ πολλά σέ τρία πράματα μόνο δέν θά συμφωνήσεις... μιά Στεναχώρια θά περάσεις ἐντός τῆς ἐβδομάδος ἀλλά θά εἶναι περαστική... πολλές φορές θέλεις ν' ἀνέβεις σ' ἕνα ἐπίπεδο ἢ γρήγορα ἢ ἀργά μάλλον πολύ γρήγορα ὅπως διευκρινίζεται θά τό ἐπιτύχεις... τώρα... Κτηματικές εἶναι Χρήματα εἶναι Κάτι εἶναι πού ἐνεργεῖ ἕνας Ἄνθρωπος δικός σου γιά κάτι Χρήματα καθυστερημένα τά ὁποῖα θά τά λάβεις τό πολύ σέ μιά ἐβδομάδα πάντως τά Χαμπέρια σου καί ἡ Τύχη σου εἶναι πάντα μαζί σου Τέλος.

Συμβαίνει νά ξέρω νά λέω τό φλιτζάνι. Αὐτό δέν εἶναι κάτι πού κρύβεται. Στίς φυλακές μοῦ ἔτυχε πολλές φορές νά πῶ τό φλιτζάνι σέ ἠλικιωμένους βαριποινίτες, πού δέν τοὺς ἐγνώριζα προητέρως, καί πού ἐρχόντουσαν –συστημένοι– ἀπό μακρινές ἀκτίνες. Τοὺς δεχόμενα μέ ἀνάμικτα αἰσθήματα· ὅμως μέ μεγάλη σοβαρότητα ἐπιτελοῦσα τό καθήκον μου. Καί, στό τέλος, δέν παρέλειπα νά παίρνω τό (ἀναγκαστικό) ταλιράκι. Μόνον ἔτσι διατηροῦσα τήν πειστικότητα μου. Γιά τόν *ἡελάτη* μου τό πρόβλημα ἦταν ἡ ἀνίχνευση τοῦ μέλλοντος. Γιά μένα προεῖχε τό μυστήριο τῆς δεισιδαιμονίας. Ὅσο καί νά προσπάθησα τίποτα δέν καταλαβαίνω ἀπό τήν λεγόμενη λαϊκή ψυχολογία.

Τελειῶνω τήν παράγραφο ὑποδεικνύοντας μίαν ἄσχημη περίπτωση: ὑπάρχουν μερικές σκατόψυχες γριές, πού, ἐπειδή σέ κρυφομισοῦν, ὅταν σοῦ ψήνουν καφέ φτύνουν μέσ στό μπρίκι.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς *Βαθυλωνίας* ἀποκαλεῖ τόν καφέ *νηφοκοκκόζωμον*. Στὴν *Γυναικοκρατία* του προτιμᾷ τὴν λαϊκὴ ὀνομασία (... ἄφησα καί τόν καφέ μου μισοπιωμένον... πάρτε κἀναν καφέ, καμιά σομάδα...). Στὸ λεξικὸ τοῦ Σκαρλάτου Βυζάντιου (1835) δέν βρίσκονται λέξεις σχετιζόμενες μέ τό θέμα μας. Ὁ Παπαδιαμάντης, στό κείμενό του *Οἱ λίρες τοῦ Ζάχου* (1907), χρησιμοποιεῖ τίς λέξεις: *καφεπώλης / καφέδες / λεμονάδες*. Ὁ καφές στὴν *καλιαρντὴ* ἔχει ἀρκετὰ συνόνυμα (*καημοζούμι / καημοτσιφτοζούμι / πφέ / τουρκόσουπα / ὑγρόπρεζα*). Ἀπὸ τὴν καθημερινὴ γλῶσσα μας σημειῶνω τίς λέξεις: *καφενές / καφενεῖο / καφενεδάκι / καφεσιατόριο / καφέ-μπάρ / καφέ-οὔζερί / καφεζαχαροπλαστεῖο / καφεζυθεσιατόριο / καφέ-*

σαντάν / καφέ-άμάν / καφές / καφεδάκι / καφεδούκλα / καφεδάρα / καφετζής / καφεπότης / καφενόβιος / καφεπώλης / καφεκοπτήριο / καφετιέρα / καφεκούτι / καφέμπρικα / καφεπότηρα / καφετζής / καφείνη / καφείνισμός. Κάποιαν εποχή προσπάθησαν νά επιβάλουν τίς λέξεις: καφείον καί καφωδεϊόν! Ἡ λέξη νεσκαφές προήλθε ἀπό γνωστή μάρκα εὐρωπαϊκοῦ καφέ. Στήν ἀργκό μας ἡ λέξη καφετί σημαίνει: χιλιάρικο. Ὑπάρχει καί ἡ λέξη καφετερία.

Ἡ ἔκφραση *τούρκικος καφές* ἐνοχλεῖ τούς ρατσίστες καί σοβινιστές τῆς Ἀθήνας. Ἐδῶ καί λίγα χρόνια, ἀγωνίζονται νά λανσάρουν τόν ὄρο *ἐλληνικός* (ἢ τουλάχιστον *βυζαντινός*) καφές. Στόν κατάλογο ἑνός περιονύμου ζαχαροπλαστείου τοῦ Μπιντέ εἶδα νά ἀναγράφονται, *χώρια*, ὁ *ἐλληνικός καφές*, καί, *χώρια*, ὁ *τούρκικος καφές*! Δέν κατάλαβα ποτέ μου τί εἶδους ρόφημα εἶναι ὁ *ἐλληνικός καφές*. Καταλαβαίνω ὅμως θαυμάσια ποιούς φασίστες ἐξυπηρετοῦν οἱ διαφημίσεις τύπου *ΕΜΕΙΣ ΤΟΝ ΛΕΜΕ ΕΛΛΗΝΙΚΟ!!!*

Ἄναδημοσιεύω, παρακάτω, ἓνα ἄρθρο πού διάβασα στό *Ἡμερολόγιον/1912* τοῦ Κ. Φ. Σκόκου. Τό ἔγραψε, στήν Σμύρνη, τό 1911, ὁ ἀνατολιστής καί ὑφηγητής τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου (στό Ἀθήνησι) Ν. Π. Ἐλευθεριάδης. Ὅφειλω τήν ἐντόπιση τοῦ ἄρθρου στόν Βαγγέλη Ζάχο.

Ἡ ΠΡΩΤΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΚΑΦΕ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΠΝΟΥ ΕΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

Ὁ Ἰσλαμισμός εἶναι θρησκεία περιλαμβάνουσα τά πάντα καί θεολογίαν καί νομοθεσίαν ἀλλά καί τόν διακανονισμόν τῶν ἡθῶν καί ἐθίμων, τοῦ τρόπου τῆς διαίτης καί συμπεριφορᾶς μέχρι καί τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, ἐντεῦθεν δέ καί πᾶσα νέα ἀνακάλυψις καί ἐφευρέσις, ἵνα εἰσαχθῇ καί γείνη παραδεκτὴ παρά τοῖς Μουσουλμάνοις, δέον προηγουμένως νά ἐξετασθῇ καί ἐξελεγχθῇ κατά πόσον εἶναι σύμφωνος πρὸς τό πνεῦμα τοῦ Ἰσλαμισμοῦ καί ἐάν ἐπομένως δύναται νά ἐπιτραπῇ ἢ ὄχι.

Ἡ τοιαύτη ἐξέτασις καί ἐξελέγξις γίνεται παρά τῶν Οὐλεμᾶ κατὰ ἰδιαιτέρους κανόνας, ὀριζομένους ὑπὸ τοῦ Ἱεροῦ Νόμου τοῦ Ἰσλάμ (Σερῆάτ), ἡ πρᾶξις δέ τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως καί ἐξελέγξεως ὀνομάζεται Ἀραβιστί τεσρῆ, ἣτις σημαίνει προσαρμογὴν πρὸς τόν Ἱερὸν Νόμον.

Ὁ Τούρκος ἱστορικός Ἀχμέτ ἐφέντη ἀποδίδει τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ καφέ εἰς τόν Δερβίσην Σεῖχ Ὅμέρ, τοῦ Δερβισικοῦ τάγματος τῶν Σαζιλῆ, ὅστις λόγῳ ἀπειθείας ἀποβληθεὶς τοῦ τάγματος καί ἐξορισθεὶς (1258), κατέφυγεν εἰς τὰ περὶ τῆς Μόκκας ὄρεινά καί ἔρημα μέρη, ἐκεῖ δέ παραπλανηθεὶς καί μὴ εὐρίσκων τροφήν, ἐσκέφθη νά χρησιμοποίησιν τούς κόκκους δενδρυλλίου, ἀφθονοῦντος εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, κατῶρθωσε δέ οὕτω νά ζήσῃ ἐπὶ τρεῖς ὀλοκλήρους ἡμέρας μὲ μόνον τό ἀφέψημα τῶν κόκκων τούτων τοῦ καφέ, τό ὅποιον εὗρισκεν εὐῶδες καί θεραπεῦον τὴν πείναν του.

“Όταν ἐπανῆλθεν εἰς τόν Τεκκέν (μονή), διηγήθη τό γεγονός εἰς τούς συντρόφους του, οἵτινες καί οὔτοι ἐπροθυμοποιήθησαν νά δοκιμάσωσι. Τό τοιοῦτον διεδόθη, καί εἰς τούς κατοίκους τῆς Μόκκας, οἵτινες καί οὔτοι δοκιμάσαντες, εὔρον τόν καφέν ποτόν εὐῶδες καί εὐάρεστον, ἐντός ἐλαχίστου δέ χρονικοῦ διαστήματος ἡ χρῆσις τοῦ καφφέ κατέστη γενική καθ’ ὅλην τήν Ἰεμένην, μεταδοθεῖσα ἐκεῖθεν καί εἰς τήν ἐπίλοιπον Ἀραβίαν καί κατόπι καί εἰς τήν Περσίαν, τήν Αἴγυπτον καί τήν Συρίαν.

Ἐν ἔτει 1555 ἐπί τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Σουλεϊμάν δύο Σύροι, Χούκμ καί Σέμς, ὁ μὲν ἐκ Χαλεπίου, ὁ δέ ἐκ Δαμασκοῦ, μετέδωκαν τήν χρῆσιν τοῦ καφφέ καί εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνοίξαντες τά δύο πρῶτα καφφενεῖα ἐν τῇ συνοικίᾳ Ταχτὰ Κουλέ. Εἰς τά καφφενεῖα ταῦτα ἤρχισε νά συχνάζη πολὺς κόσμος καί δὴ ἀπό τούς ἀνωτέρους στρατιωτικούς, μπεΐδες, ἀκόμη καί τούς Οὐλεμᾶ, οἵτινες διήρχοντο ὥρας ὀλοκλήρους, ῥοφῶντες τόν καφφέν καί συζητοῦντες περὶ τῶν νέων τῆς ἡμέρας.

Τό τοιοῦτον ἐσκανδάλιζε τά πλήθη, ἅτινα δέ ἤξευρον πῶς νά χαρακτηρισίωσι κατὰ νόμον τήν χρῆσιν τοῦ καφφέ ὡς θεμιτὴν δηλαδὴ ἢ ἀθέμιτον, τοσοῦτον μᾶλλον καθ’ ὅσον μεγάλη μερὶς τῶν Οὐλεμᾶ ἔχει ἤδη κυρυχθῆ ἐναντίον τοῦ καφφέ, χαρακτηρίζουσα τό ποτόν τοῦτο ὡς ἐντελῶς ἀθέμιτον καί ἀπηγορευμένον ὑπὸ τοῦ Ἰεροῦ Νόμου.

Μέ τήν γνώμην ταύτην συνετάχθη καί ὁ τότε Μουφτῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐμποῦ Σουοῦδ Ἐφέντη, ὅστις ἐξέδωκεν τόν ἐξῆς φετβᾶν:

«Πᾶν τρόφιμον, ὄπερ, ἵνα χρησιμοποιηθῆ (εἰς βρῶσιν ἢ πόσιν), κατεστρέφετο προηγουμένως ὑπὸ τοῦ πυρός καί περιήρχετο εἰς κατάστασιν ἀπανθρακώσεως, καθίσταται ἀπηγορευμένον, ἐπομένως καί ἡ χρῆσις του ἀντίκειται εἰς τό πνεῦμα τοῦ Ἰσλαμισμού».

Ὁ φετβᾶς οὗτος ἐξέπληξε τούς Οὐλεμᾶ, τούς συνηγοροῦντας ὑπέρ τοῦ θεμιτοῦ τῆς χρήσεως τοῦ καφφέ, δέν ηὐχαρίστησε δέ καί τούς πολεμίους τοῦ καφφέ, διότι ἦτο πολὺ ἀόριστος καί δέν ἐστηρίζετο ἐπὶ ῥητοῦ κειμένου τοῦ Ἰεροῦ Νόμου. Ἄλλως τε καί ὁ καφφές, ἵνα χρησιμοποιηθῆ ὡς ἀφέψημα ἢ καί ἔγχυμα, ἀπλῶς ἐφρύγετο (ἐκαθουρντίζετο) καί δέν ἀπηνθρακοῦτο.

Διὰ τούς λόγους τούτους καί ὁ φετβᾶς δέν ἐπεκυρώθη διὰ Σουλτανικοῦ Ἰραδέ.

Ἡ συζήτησις λοιπὸν περὶ τοῦ θεμιτοῦ ἢ μὴ τῆς χρήσεως τοῦ καφφέ ἐπὶ πολὺ ἐξηκολούθει καί ὠξύνετο, ἐν τῷ μεταξύ δέ τά καφφενεῖα ἐπολλαπλασιάζοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπὶ δέ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μουράτ τοῦ Γ’ ἠριθμοῦντο εἰς ἐξακόσια.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάνου τούτου ἐπεκράτησε ἡ γνώμη τῶν Οὐλεμᾶ ἐκείνων, τῶν κηρυχθέντων ἐναντίον τῆς χρήσεως τοῦ καφφέ, σύμφωνα δέ μέ τήν γνώμην ταύτην διὰ Σουλτανικοῦ Ἰραδέ ἐκλείσθησαν ὅλα τά καφφενεῖα. Τό τοιοῦτον ἐξῆψε τά πνεύματα τῶν συνειθισμένων πλέον εἰς τήν καφφεποσίαν καί ἡ συζήτησις ἐπανήρχισε μετὰ περισσοτέρας ζέσεως καί πάθους. Ἐκατέρωθεν ὑπεστηρί-

ζετο τό θέμα μετά πολλῶν ἐπιχειρημάτων.

Ὁ τότε Μουφτής Κωνσταντινουπόλεως Μποστάν Ζαδέ Μεχμέτ Ἐφέντη ἐξέδωκεν νέον φετῶν, κατά τόν ὅποιον ἡ χρῆσις τοῦ καφφέ κατ' οὐδέν ἀντίκειται πρός τόν Ἱερόν Νόμον, ἀλλ' οὔτε καί συνιστᾶται ἰδιαίτερος παρ' αὐτοῦ, ἐπομένως ἀποτελεῖ αὐτή καθ' ἑαυτήν πρᾶξις ἀδιάφορον, δηλαδή οὔτε καλήν ἀλλ' οὔτε καί ἰδιαίτερος κακήν, ἄρα ἀφίεται εἰς τήν ἐλευθέραν θέλησιν παντός Μουσουλμάνου νά κάμη ἢ μή χρῆσιν τοῦ καφφέ, χωρίς ἐκ τῆς χρήσεως ταύτης νά θεωρῆται ὅτι πράττει πράξιν θεάρεστον ἢ ὅτι ἁμαρτάνει.

Συνεπεία τοῦ φετῶ τούτου ἐξεδόθη νέος Σουλτανικός Ἱραδές, ἐπιτρέπων τό ἄνοιγμα τῶν καφφενείων.

Φαίνεται ὅμως καί μετά ταῦτα ἐξηκολούθησαν εἰσέτι αἱ περί καφφέ συζητήσεις μεταξύ τῶν Οὐλεμᾶ, εὐρίσκομεν δέ νέαν ἀπαγορευτικήν τοῦ καφφέ διάταξιν τοῦ Σουλτάν Μουράτ Δ'. Αἱ συζητήσεις κατέπαυσαν πλέον ὀριστικῶς ἐπί Σουλτάν Ἰβραήμ Α', ὅστις διά Σουλτανικοῦ Ἱραδέ ἐπέτρεψεν ἐκ νέου τό ἄνοιγμα τῶν καφφενείων καί τήν χρῆσιν τοῦ καφφέ.

Τά αὐτά περίπου συνέβησαν καί ὅσον ἀφορᾶ τήν χρῆσιν τοῦ καπνίσματος.

Ὡς γνωστόν, ὁ καπνός (νικοτιανή) εἰσήχθη εἰς Εὐρώπην μετά τήν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀμερικῆς.

Τῷ 1665 ἐπί τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Ἀχμέτ Α' εἰσήχθη τό κάπνισμα εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Τό τοιοῦτον προὔκαλεσε πολλές συζητήσεις μεταξύ τῶν Οὐλεμᾶ περί τοῦ θεμιτοῦ ἢ μή τοῦ καπνίσματος, αἱ γνῶμαι δέ καί πάλιν ἐδιχάσθησαν.

Ἐπί Σουλτάν Μουράτ Δ' συνέβαινον ἐν Κωνσταντινουπόλει πολ-
λαι πυρκαϊαί, ὁ δέ ὄχλος ἀπέδιδεν αὐτάς εἰς θεομηνίαν καί εἰς τούς
καπνίζοντας. Ἐξεδόθη λοιπόν Αὐτοκρατορικός Ἱραδές ἀπαγορεύων
καί τιμωρῶν τό κάπνισμα, ὡς ἀντικείμενον εἰς τόν Ἱερόν Νόμον.

Μεθ' ὅλας ὅμως τά ἀπαγορευτικάς διατάξεις τό κάπνισμα διε-
δετο καταπληκτικῶς μεταξύ ὄλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας, ἐπί τέ-
λους δέ, ὅπως ἡ χρῆσις τοῦ καφφέ, οὕτω καί τό καπνίζειν ἐχαρακτη-
ρίσθη νομικῶς ὡς ἀποτελοῦν πρᾶξιν αὐτήν καθ' ἑαυτήν «ἀδιάφορον»
ὡς πρός τόν Ἱερόν Νόμον, οὔτε καλήν δηλαδή ἀλλ' οὔτε καί κακήν,
ἡ χρῆσις δέ τοῦ καπνίσματος ἀφέθη εἰς τήν ἐλευθέραν θέλησιν τῶν
Μουσουλμάνων.

Γιά νά διευκολύνω τόν ἀναγνώστη θά παραθέσω καί μιά περι-
κοπή ἀπό τήν Σύγχρονη Ἑλλάδα (1854) τοῦ Edmond About. Τήν
παίρνω ἀπό τήν ἑλληνική μετάφραση τοῦ Α. Σπήλιου:

Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουν τή συνήθεια νά καπνίζουν, ὅπως καί
ὄλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουν μουστάκι. Ὁ βασιλεὺς εἶναι ἴσως ὁ μόνος ἄν-
τρας τοῦ βασιλείου πού δέν καπνίζει, ἂν καί λένε ὅτι ὅταν ἡ βασι-
λισσα λείπει στή Γερμανία, ὁ Ὄθων καπνίζει μερικές φορές κανένα

τσιγάρο.

Μίλησα γιά τόν έλληνικό καπνό πού είναι εξαιρετός. "Έχει περισσότερο άρωμα και είναι λιγώτερο συφός από τό δικό μας. "Έχει, έξ άλλου, ένα πολύ πιό όρεκτικό χρώμα. "Όλος σχεδόν ό λεγόμενος τούρκικος καπνός πού εισάγεται στή Γαλλία γιά τούς ιδιώτες, έρχεται από τό "Άργος ή τή Λαμία, πού κάνουν τίς καλύτερες ποιότητες τής Έλλάδας.

Καπνίζουν τσιγάρο στό δρόμο, τσιμπούκι στό σπίτι. Τά έλληνικά τσιγάρα μοιάζουν κάμποσο μέ λουκάνικα μικρού διαμετρήματος και τό «τσιγαρόχαρτο» μέ τό όποιο γίνονται θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί στήν ανάγκη και γιά επιστολόχαρτο. 'Ο ξένος πού δέν ξαίρει νά τυλίξει τό τσιγάρο του μπορεί νά τό πετύχει μέ τό σπιτονοικοκύρη του πού τό στρογγυλεύει μέ φροντίδα, τό σαλιώνει άφθονα, τό άνάβει καπνίζοντας δυό ή τρείς ρουφηξιές και τό δίνει στόν καλεσμένο του μέ τό πιό χαριτωμένο ύφος του κόσμου.

Τό τσιμπούκι άποτελείται, ως γνωστόν, από ένα λουλά από κόκκινο πηλό και ένα μακρύ ξύλινο μαρκούτσι τρυπημένο από μέσα. Τά πιό εκτιμώμενα τσιμπούκια είναι από γιασεμί και από κερασιά. Κάνουν επίσης τσιμπούκια και από κλαριά πορτοκαλιάς ή λεμονιάς. Είναι ωραιότατα μαρκούτσια πού δίνουν στόν καπνό μιάν άπολαυστική γεύση. Τό πρώτο χρέος ενός τσιμπουκιού είναι νά είναι πολύ μακρύ και πολύ χοντρό: στά καλά σπίτια καπνίζουν άληθινά ρόπαλα. Κάθε τσιμπούκι πού σέβεται τόν έαυτό του πλένεται και ξύνεται από μέσα κάθε φορά πού χρησιμοποιείται. Τά επιστόμια από κεχριμπάρι ή γυαλί δέν χρησιμεύουν παρά νά χαλάνε τόν καπνό δίνοντάς του στυφάδα. Οί άληθινοί καπνιστές δαγκάνουν τό ξύλινο μαρκούτσι από άρωματικό ξύλο. Τό τσιμπούκι τό φέρνει ένας άπηρέτης πού καπνίζει, στό δρόμο, γιά νά τό κρατάει άναμμένο. 'Ο καπνός πού γεμίζει τό λουλά πρέπει νά ξεχειλίζει όλοτρόγυρα και νά πέφτει σέ χρυσά τσαμπίά. Αυτή ή φράντζα λέγεται κρέμα του τσιμπουκιού.

'Ο ναργιλές, δέν χρησιμοποιείται πιά παρά στά μικρά καφενεία γύρω από τήν αγορά ή σέ ταβέρνες χωριών. Έξ άλλου δέν είναι καλός παρά εκεί. Οί καλύτερες συσκευές είναι εκείνες πού χρησιμοποιούνται είκοσι φορές τήν ήμέρα.

Οί "Έλληνες εκτός από πολύ σπάνιες εξαιρέσεις, δέν καπνίζουν έξω από τό σπίτι τους παρά τσιγάρα. Τά καπνίζουν παντού άκόμα και στό φουαγιέ του θεάτρου πού είναι πλημμυρισμένο φριχτά από τόν καπνό. Οί ξένοι μονάχα επιτρέπουν στόν έαυτό τους τήν πολυτέλεια του πούρου. Πουλάνε στά μπακάλικα πούρα μιάς πεντάρας πού έρχονται από τή Μάλτα και πού είναι φτιαγμένα και γώ δέν ξαίρω από τί φυτό, μακρυνό συγγενή του καπνού. "Ένας Γερμανός έμπορος πουλάει πούρα τής Τεργέστης πού στοιχίζουν 15, 20 και 25 λεπτά πού δέν τά αξίζουν.

Συναντάς κάποτε στό δρόμο έναν άστό πού προχωρεί μέ τό τσιμπούκι στό χέρι. Είναι ή εξαίρεση και αυτή ή συνήθεια δέν έχει διατηρηθεί παρά σέ μικρές πόλεις όπως ή Σύρα, όπου οί έμποροι

κυκλοφοροῦν μέ κλαρωτές ρόμπ-ντέ-σάμπρ.

Οἱ Ἕλληνες δέν ρουφᾶνε ταμπάκο. Ἕνας πολύ μικρός ἀριθμός ἀτόμων πού ἀποκτήσανε αὐτὴ τὴ συνήθεια, τρίβουν τόν καπνὸ τους οἱ ἴδιοι.

Ὁ καφές πού σερβίρεται σ' ὅλα τὰ ἑλληνικά σπίτια ἐκπλήσσει λίγο τούς ταξιδιώτες πού δέν εἶδαν οὔτε τὴν Τουρκία οὔτε τὴν Ἀλγερία. Μένεις κατάπληκτος διαπιστώνοντας ὅτι βρίσκεις νά φᾶς μέσα σ' ἓνα φλυτζάνι ὅπου ἔλπιζες κάτι νά πιεῖς. Ὡστόσο συνηθίζεις σ' αὐτόν τὸ ζυμὸ τοῦ καφέ. Καταλήγεις νά τόν βρίσκεις πιὸ ἀπολαυστικό, πιὸ ἐλαφρὸ, πιὸ ἀρωματικό καὶ κυρίως πιὸ ὑγιεινὸ ἀπὸ τὸ ἀφέψημα τοῦ καφέ πού πίνεται στὴ Γαλλία.

Ὁ Πέτρος μας εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος στὴν Ἀθήνα γιὰ τόν καφέ. Ἐχει μιὰ κολοσιαία φήμη πού ὁ πόλεμος τῆς Ἀνατολῆς θά ἐπεκτείνει ἀκόμα περισσότερο. Ξαίρω στὴ Μαύρη θάλασσα κάμποσους ἀξιωματικούς τοῦ ναυτικοῦ πού ξαίρουν τί πρέπει νά σκεφθοῦν γιὰ τόν καφέ τοῦ Πέτρου καὶ ὑποθέτω ὅτι ἀσχολεῖται τώρα νά τόν γνωρίσει τὸ πεζικό μας. Ὅπως ὅλοι οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες ὁ Πέτρος ἀνοίγει τὸ ἐργαστήρι του στοὺς περιέργους. Δέν φοβᾶται διόλου μήπως τοῦ κλέψουν τὸ μυστικό. Ξαίρει ὅτι θά διαθέτει πάντα κάτι τὸ ἀμίμητο, πού θά μπορέσουν νά τὸ παραποιήσουν ἀλλὰ ὄχι νά τὸ φθάσουν.

Μπορῶ λοιπὸν δίχως ἀδιακρίσια νά ἀποκαλύψω στὸν ἀναγνώστη τίς μεθόδους πού χρησιμοποιεῖ. Ἄν σᾶς ἔρθει ἡ ἰδέα νά δοκιμάσετε τὴ συνταγή, θά φτιάξετε ἕναν ἔξοχο καφέ πού δέν θά φθάνει ὡστόσο ποτέ τόν καφέ τοῦ Πέτρου.

Καθουρδίζουν τούς κόκκους χωρὶς νά τούς κάψουν. Τούς κάνουν μιὰν λεπτότατη σκόνη εἴτε μέσα σ' ἓνα γουδί εἴτε σέ ἓνα πολύ σφιχτὸ μύλο. Βάζουν τὸ νερὸ στὴ φωτιά γιὰ νά ρίξουν μιὰ κουταλιά τοῦ καφέ καὶ μιὰ κουταλιά ζάχαρη σκόνη γιὰ κάθε φλυτζάνι πού θέλουν νά κάνουν. Ἀνακατεύουν προσεκτικά. Ξαναβάζουν τὸ μπρίκι στὴ φωτιά ὡς τὴ στιγμή πού τὸ περιεχόμενον δείχνει διαθέσεις νά φουσκώσει καὶ τὸ βγάζουν. Τὸ ξαναβάζουν. Τὸ χύνουν τέλος γρήγορα μέσα στὰ φλυτζάνια. Μερικοὶ θεριακλήδες κάνουν νά βράζει αὐτὸ τὸ παρασκεύασμα ὡς πέντε φορές. Ὁ Πέτρος ἔχει σάν ἀρχὴ του νά μὴν θάζει τόν καφέ του περισσότερο ἀπὸ τρεῖς φορές στὴ φωτιά. Γεμίζοντας τὰ φλυτζάνια φροντίζει νά μοιράσει ἀκριβοδίκα τόν χρωματιστὸ ἀφρό πού ἀνεβαίνει πάνω ἀπὸ τὸ μπρίκι. Εἶναι τὸ καϊμάκι τοῦ καφέ. Ἕνα φλυτζάνι χωρὶς καϊμάκι ἐξευτελιζεται.

Ὅταν σερβιρισθεῖ ὁ καφές, εἴσαστε ἐλεύθερος νά τόν πάρετε καφτὸ καὶ θολωμένο ἢ κρύο καὶ κατακαθισμένο. Οἱ λάτρεις του τόν καταπίνουν χωρὶς νά περιμένουν. Ἐκεῖνοι πού τόν ἀφήνουν νά κατακαθίσει, δέν τὸ κάνουν ἀπὸ περιφρόνηση. Γιατί, μετά, μαζεύουν τὸ κατακάθι μέ τὸ δάχτυλο καὶ τὸ τρῶνε μέ εὐλάβεια.

Ἔτσι φτιαγμένος ὁ καφές μπορεῖ νά πίνεται χωρὶς νά βλάπτει δέκα φορές τὴν ἡμέρα. Δέν θά πίνει κανεὶς ἀτιμώρητα κάθε μέρα πέντε φλυτζάνια τοῦ γαλλικοῦ καφέ. Κι αὐτὸ ἐπειδὴ ὁ καφές τῶν

Τούρκων καί τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἓνα ἐλαφρό τονωτικό καί ὁ δικός μας ἓνα συμπυκνωμένο τονωτικό.

Συνάντησα στό Παρίσι ἀρκετούς πού ἔπαιρναν τόν καφέ χωρίς ζάχαρη γιά νά μιμηθοῦν τούς ἀνατολίτες. Νομίζω ὅτι πρέπει νά τούς προειδοποιήσω, μεταξύ μας, ὅτι στά μεγάλα καφενεῖα τῆς Ἀθήνας, σερβίρουν πάντα τόν καφέ μέ ζάχαρη, ὅτι στά χάνια καί στά καφενεῖα δεύτερης κατηγορίας τόν σερβίρουν μέ πολλή ζάχαρη καί ὅτι στή Σμύρνη καί στήν Κωνσταντινούπολη μοῦ τόν σέρβιραν παντοῦ μέ πολλή ζάχαρη.

Τό γλυκό πού ἔρχεται μετά τόν καφέ μέσα στή φιλόξενη τελετουργία τῆς Ἀνατολῆς, δέν εἶναι κάτι τό τόσο μυστηριώδες ὅσο θά μπορούσε νά ὑποτεθεῖ ἀπό τό ὄνομά του. «Γ λ υ κ ὸ» θά πεῖ ἓνα γλυκό πράγμα. Ἡ μαστίχα τῆς Χίου εἶναι γλυκό. Τό γλυκό ἀπό κεράσι εἶναι γλυκό. Τό ραχάτ-λουκούμ εἶναι ἓνα θαυμάσιο γλυκό. Τά καλύτερα λουκούμια τά τρώει κανεῖς στό Δημήτρη, ζαχαροπλάστη τῆς ὁδοῦ Ἐρμοῦ. Εἶναι τά πιό φρέσκα καί ἔχουν ἓνα λεπτό ἄρωμα ἀπό ροδόσταμο. Οἱ ταβέρνες τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς πουλᾶνε παλιά κομμάτια ἀπό λουκούμι πού μοιάζουν μέ κοψίδια ἀπό λαρδί. Ἀλλά ἓνας οἰκοδεσπότης πού θέλει νά τιμήσει τούς καλεσμένους του πάει στόν Δημήτρη νά πάρει μερικά κομμάτια ἀπ' αὐτήν τήν ἐλαφριά, διαφανή ζύμη πού λιώνει στό στόμα, πού δροσιζει ἀπολαυστικά τό στόμα τῶν καπιστῶν.

Τό γλυκό σερβίρεται συνήθως ἀπό τήν οἰκοδέσποινα ἢ ἀπό τήν κόρη τῆς. Τά γλυκά τά βάζουν μέσα σέ ἓνα μεγάλο βάζο ἀπ' ὅπου παίρνει ὁ καθένας μέ τό κουτάλι.

Μετά τό γλυκό, ὁ σπιτονοικοκύρης δέν ἔχει πιά τίποτα νά σᾶς προσφέρει ἐκτός ἀπό μιά χειραψία. Ἡ χειραψία εἶναι τό πράγμα πού οἱ Ἕλληνες κάνουν τή μεγαλύτερη κατάχρηση. Τό πόσες χειραψίες γίνονται μέσα σέ μιά μέρα καί μόνο στήν Ἀθήνα, εἶναι ἀνυπολόγιστο. Ὁλόκληρος ὁ λαός συμφωνεῖ μέ τόν παλιό Γάλλο ποιητή πού ἔλεγε:

Αὐτό πολύ μέ συγκινεῖ τό δεῖγμα τῆς φιλίας.

Μιά χειραψία μοναχῇ ἀξίζει σοῦ τό λέω,

ὅσο ἀξίζουν ξαίρε το, δέκα ὄρκοι μέ τό στόμα.

Οἱ ὑπῆρτες δέν λένε ἀντίο στόν κύριο τους χωρίς νά τοῦ ὀφίξουν τό χέρι. Ἡ πρώτη φορά πού ὁ κουρέας ἤρθε νά μοῦ κόψει τά μαλλιά, φεύγοντας μοῦ ἄπλωσε τό χέρι, χωρίς νά τό σκουπίσει.

Οἱ Ἕλληνες πού σχεδόν ὅλοι μιλᾶνε στόν ἐνικό, ἔχουν ἀνακαλύψει πιό εὐγενικούς τύπους πρὸς χρήση τῶν ξένων. Ὅχι μονάχα χάλασαν αὐτή τήν ὠραία ἐλληνική γλώσσα, εἰσάγοντας τό σεῖς, ἀλλά δανείστηκαν ἀπό τούς Ἰταλούς τό «ἄρχοντά» μου. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ξεχνιοῦνται μερικές φορές καί ἀκοῦς ἓναν ὑπῆρτη νά λέει στό ἀφεντικό του: «Τί σκέφτεται γι' αὐτό ἢ ἀρχοντιά σου;». Οἱ χωρικοί μιλᾶνε στόν ἐνικό ἀκόμα καί μέ τούς ξένους: «Ἀγόρασέ μου αὐτό, μυλόρδε!»

Καθώς ἤδη εἶπα, δέν θά ἀνατρέξω σέ παραδείγματα ἀπό τήν

νεοελληνική ποίηση. Ούτε σέ ανάλογα παραδείγματα από τά λεγόμενα έλαφρά τραγούδια. Όμως δέν μπορώ νά αποφύγω τόν πειρασμό τών ρεμπέτικων τραγουδιών. Δημοσιεύω, λοιπόν, τό ζειμπέκικο του Μάνεση καί του Μαρκέα, πού έκυκλοφόρησε σέ δίσκο τό 1946:

Άπό τότε πούχεις φύγει εΐναι όλα σκοτεινά,
κι ή καρδιά μου μαύρες ώρες απ' τή θλίψη της περνά.

Γιά παρηγοριά μου μένει, ή καρδιά μου νά ξεχνά,
τό μικρό καφεενδάκι, π' ανταμώναμε συχνά.

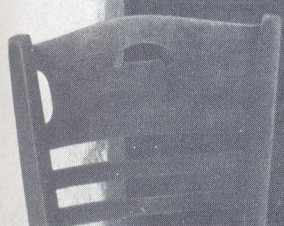
Κάθομαι στό τραπεζάκι, ή αγάπη ξαναζει,
καί θαρώ αυτές τίς ώρες πώς θρισκόμαστε μαζί.

Σχέδιο του Χρόνη Μπίτσουγλου. 1975.

Coye-La-Forêt, 3-8 Μαρτίου 1979.

Τά, έντός κειμένου, σχεδιάκια έγιναν από τόν συγγραφέα. Οι πρόσφατες φωτογραφίες τραβήχτηκαν από τόν συγγραφέα. Οι παλιές φωτογραφίες, τά ντοκουμέντα καί οι γκραβούρες, προέρχονται από τό άρχειο του συγγραφέως.

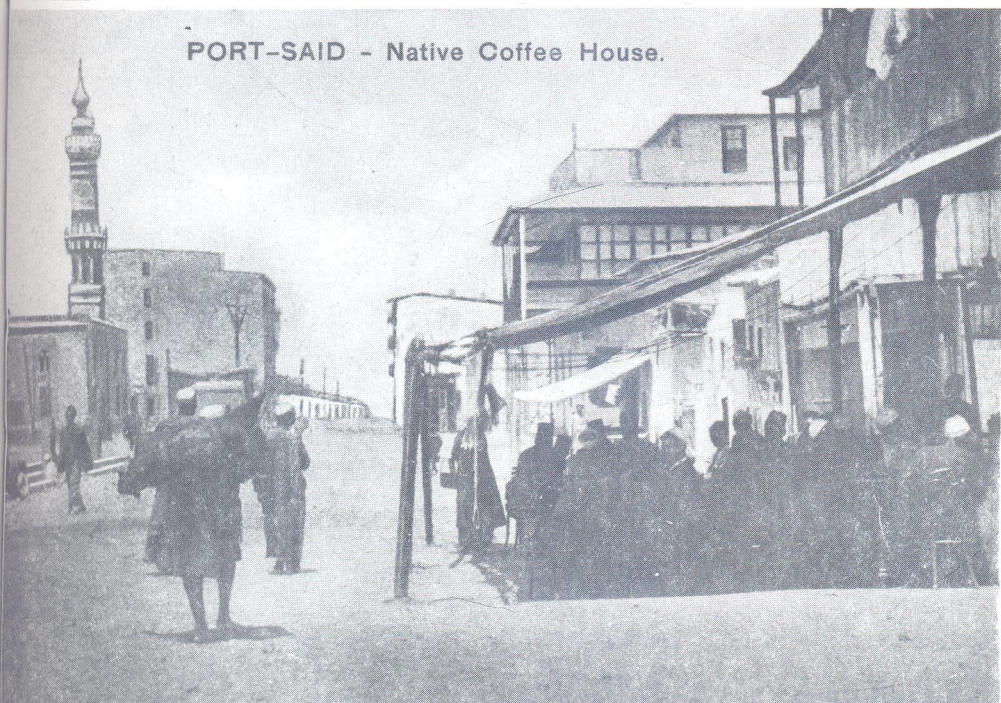

Τέσσερα τυπικά τραπεζάκια. Στη σειρά: Λιβάδι / Σέριφος (27-8-1974), Φλώρινα (28-12-1974), Λιβάδι / Σέριφος (27-8-1974), Βαριά / Λέσθος (28-6-1975). Στην προηγούμενη σελίδα: ή πρώτη ρουφηξιά του καφέ. Τρυπητή / Μήλος (31-8-1974).

Έπάνω: καφενεδάκι στο Κάιρο, γύρο στα 1900.
Κάτω: καφενεδάκι στο Πόρτ-Σάιντ, γύρο στα 1900.

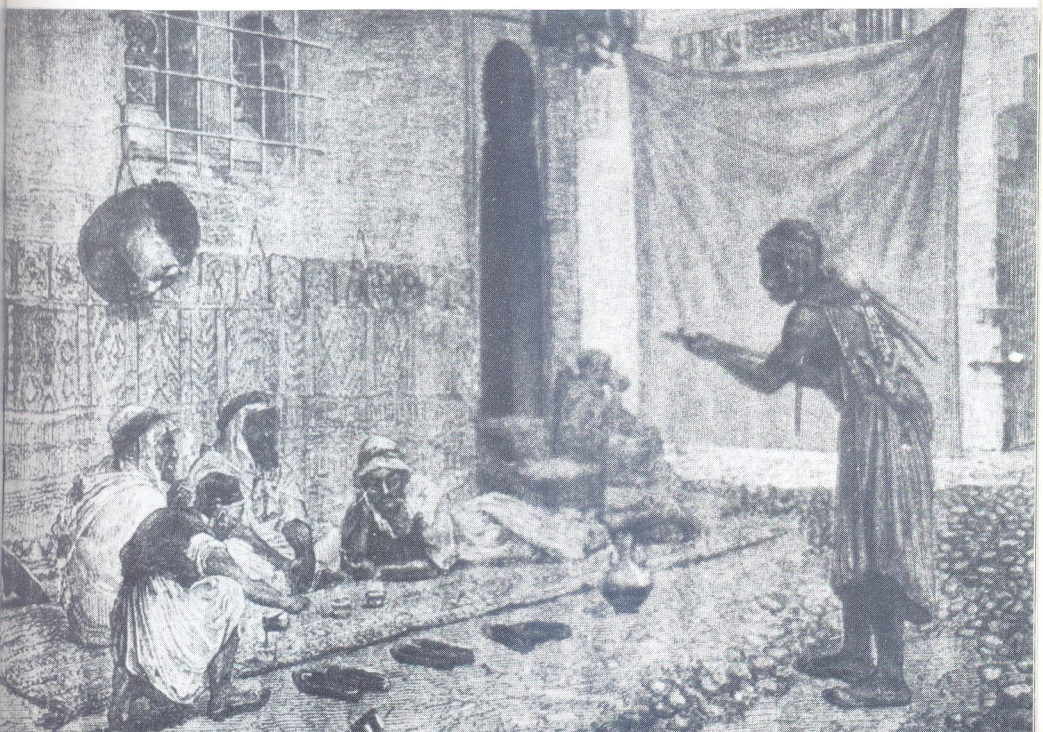
PORT-SAID - Native Coffee House.

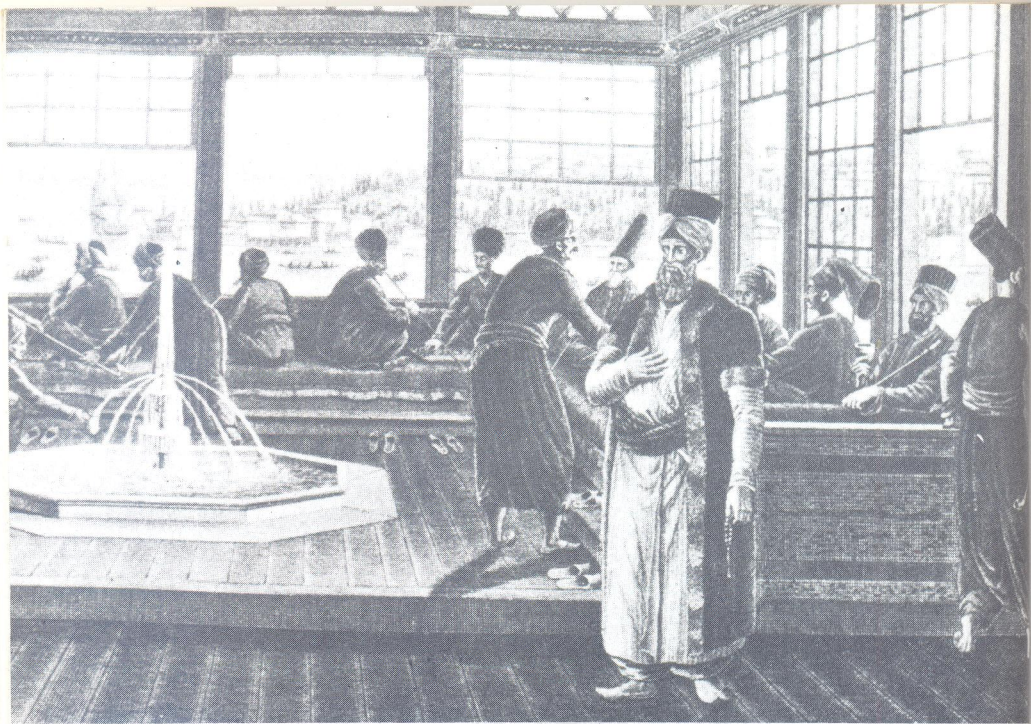

Τέσσερα τυπικά τραπεζάκια. Στη σειρά: Πλαταμώνας / θύλα Μοσκόφ (8-9-1974), Λαύριο (8-12-1974), Θεσσαλονίκη (9-9-1974), Πάτρα (3-11-1974).

Έπάνω: τουρκάλες χανούμισες – τσιμπούκι και καφές.
Κάτω: καφενές στο Άλγερι – ξνας παίζει μπουζούκι.

Έπάνω: τυπικός καφενές της Ίσταμπούλ.
Κάτω: τούρικο καφεεδάκι. 1915.

Στο βιβλίο ΑΘΗΝΕΣ MODERNE του Octave Merlier (1930) υπάρχει αυτή η φωτογραφία. Δείχνει ένα υπαίθριο καφεενεδάκι στις Κολόνες. 'Ο γέρο-Φούλτας, τό απόγευμα πού ξγιναν οι σεισμοί, είχε πάει σ' ένα μικρά καφενείο, κοντά στους στύλους του 'Ολυμπίου Διός, όπου σύχναζε – γράφει ο Δημόσθένης Βουτουράς στην 'Ανάσταση νεκρών.

Κόψιμο καπνού μέ τό χαβάνι. 'Αλγέρι, γύρο στά 1900.

Ύπαιθριο καφενείο στο Μέτσοβο (31-12-1974).

Καφενείο στην Δημητσάνα (1-11-1974).

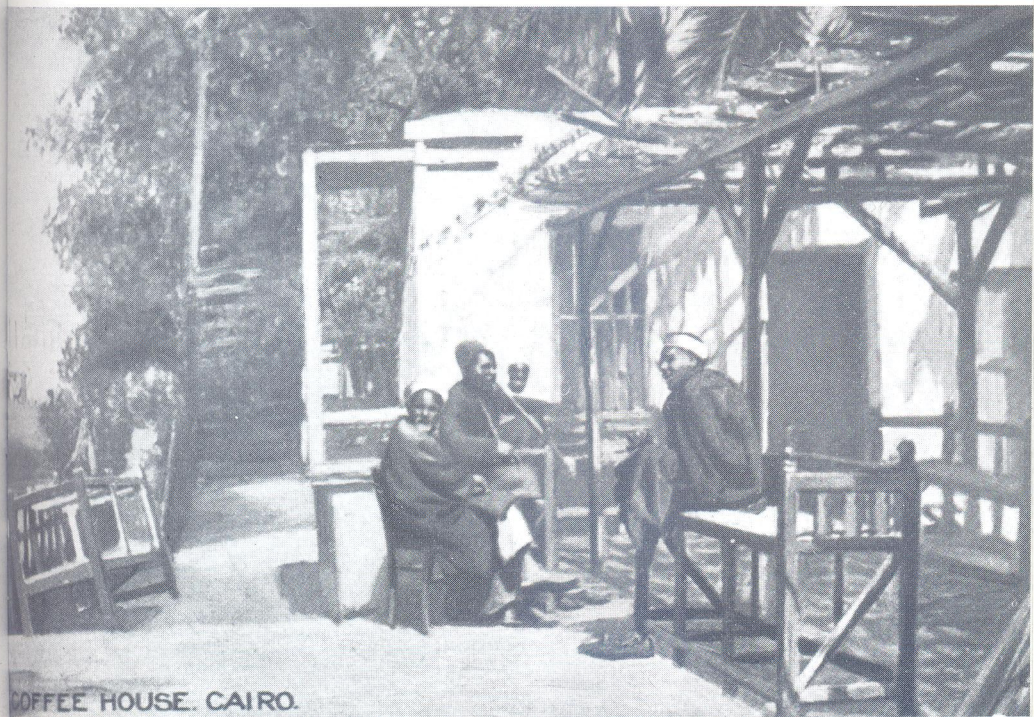

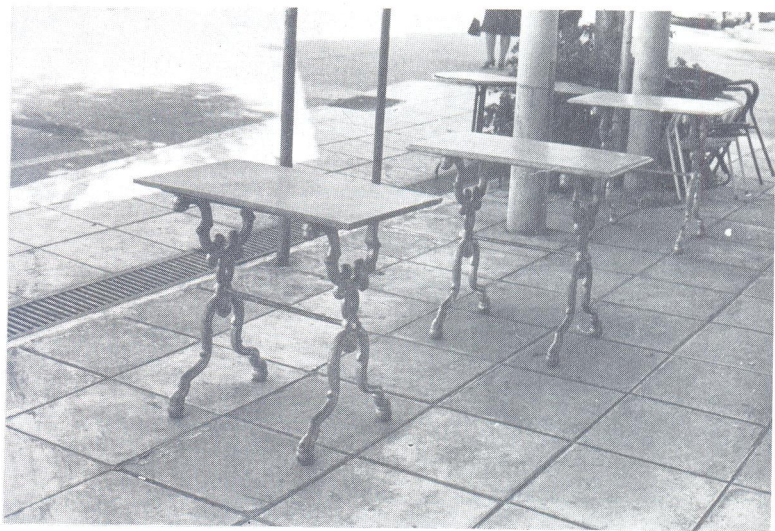
334. SCÈNES ET TYPES — Un Café Maure

Καφενείο στο Άλγερ, γύρο στα 1900.

Καφενεδάκι στο Κάιρο, γύρο στα 1900.

COFFEE HOUSE. CAIRO.

Τραπεζάκια καφενείου στην Πάτρα (3-11-1974).

Μία σπάνια φωτογραφία. Θεσσαλονίκη, 1916.

Καφενείο στο 'Αλγέρι, γύρο στα 1900.

Σερβίρισμα καφέ. 'Αλγέρι, γύρο στα 1900.

Έπάνω: μιά σπάνια φωτογραφία – Θεσσαλονίκη, 1890.
Κάτω: άλλη μιά φωτογραφία από τήν Θεσσαλονίκη (1916).

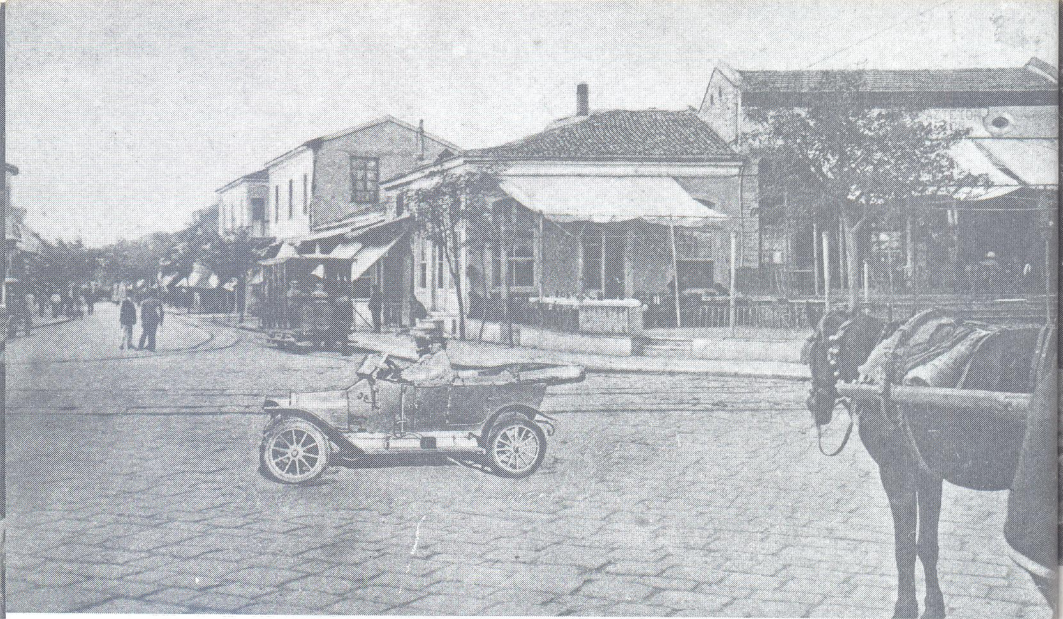

Μιά σπάνια φωτογραφία: Θεσσαλονίκη, 1916.

Ύπαιθριος καφετζής, Άλεξάνδρεια, 1847.

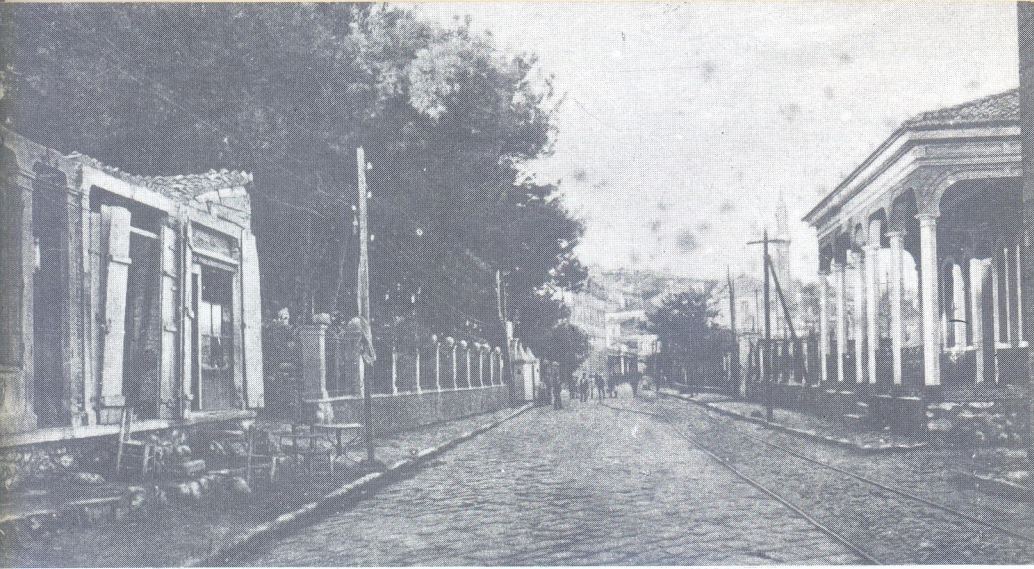

Καφενεδάκι στο Κορδελιό της Σμύρνης, γύρο στα 1920.

Στή Νεάπολη της Κρήτης (23-3-1975).

Καφεεδάκι άπέναντι στο Στρατιωτικόν Νοσοκομείον Καραντίνας τής Σμύρνης, περίπου τό 1922.

Στήν Χώρα τής Τζιάς (12-4-1975).

Μιά Ξυλογραφία της Βάσως Κατράκη. 1959.

Στην διπλανή σελίδα: καφέ-μπάρ στον Πύργο 'Ηλείας (2-11-1974).

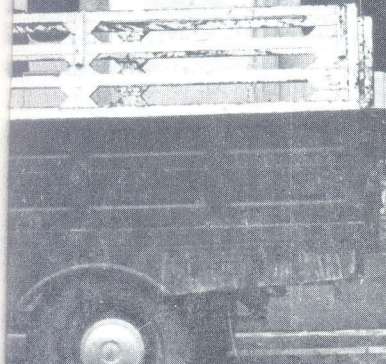
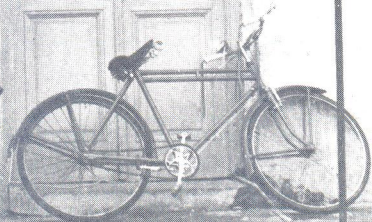
Κ.Κ.Ε.

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΗΛΕΙΑΣ

ΚΑΦΕ-ΜΠΑΡ

Γκούζο Χαρίνος

Καφενείο στο Πυργί Χίου. Φωτογραφία του J. Lacarrière. 1966.

Καφενείο στο Πυργί Χίου. Φωτογραφία του J. Lacarrière. 1966.

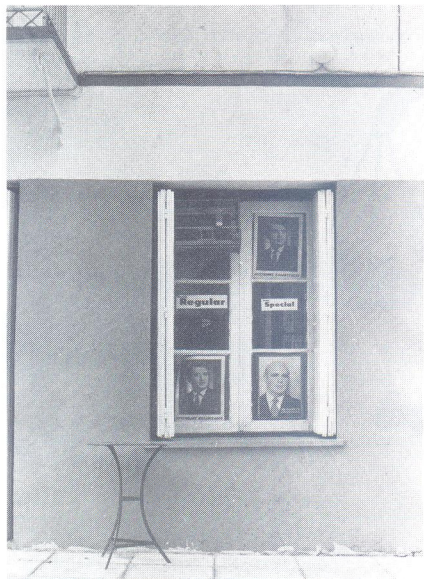
Έπάνω: καφεζυθοπωλείο στην Άμφισσα (4-1-1975).
Κάτω: καφενεδάκι στη Σαλαμίνα (24-11-1974).

Δύο όμορφα μπαλκόνια πάνω από ένα καφεκοπτεϊόν. Γρεβενά (30-12-1974).

Κυπαρισσία (2-11-1974).

Καφενείο στην μεγάλη πλατεία της Έρμούπολης (6-4-1975).

Ό Καραγκιόζης καφετζής. Σχέδιο του Μ. Ζαρίκου. 1975.

Καφενείο της 'Αθήνας. Φωτογραφία της Claudine Langille. 1973.

Σύγχρονο διαφημιστικό σλόγκαν.

Έπάνω: καφεinedάκι στην Έρμούπολη (5-4-1975).
Κάτω: ένα καφενείο στο Γαλαξίδι (5-1-1975).

Έπάνω: καφενείο στο Γύθειο (3-5-1975).
 Κάτω: καφενείο στο Ναύπλιο (20-10, 1974).

Καφενείο στη Νεάπολη τής Κρήτης (23-3-1975).

ρωμέϊκος καφές

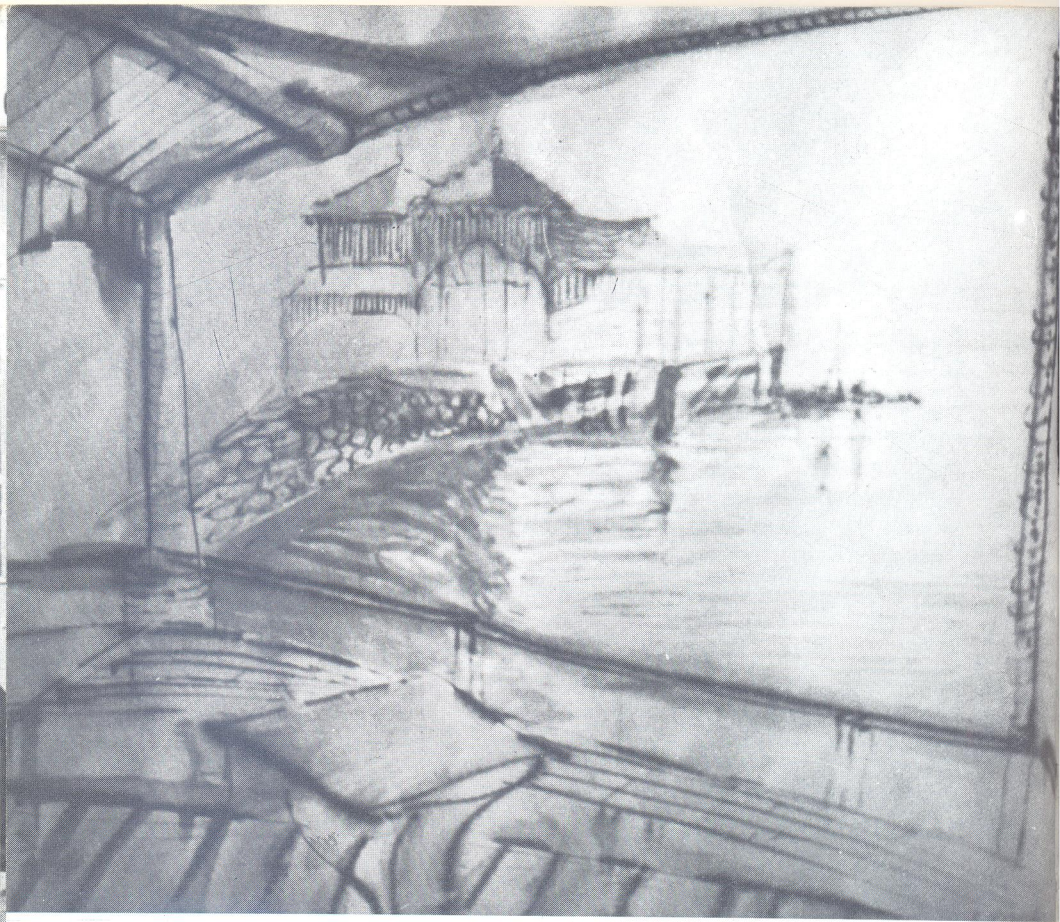
Εμείς είπαμε πρώτοι τό «Έλληνικός καφές». Και ο BRAVO είναι σήμερα ο πρώτος έλληνικός καφές. Άλλά είναι καί κάτι παραπάνω: ο Ρωμέϊκος καφές. Ο καφές γιά τό εύαίσθητο μεράκι τού Ρωμιού.

Όταν ο Ρωμιός απολαμβάνει... ξεκουράζεται...
εργάζεται... ξυπνάει...
πίνει καφέ BRAVO καί λέει:

**Μπράβο...
αυτός είναι
καφές!**

Σύγχρονη διαφήμιση κάποιας μάρκας καφέ.

Υπαίθρια κέντρα στο Μπαξέ-τσιφλίκι της Θεσσαλονίκης. Σχέδιο του ζωγράφου Παύλου Μοσχίδη, 1953.

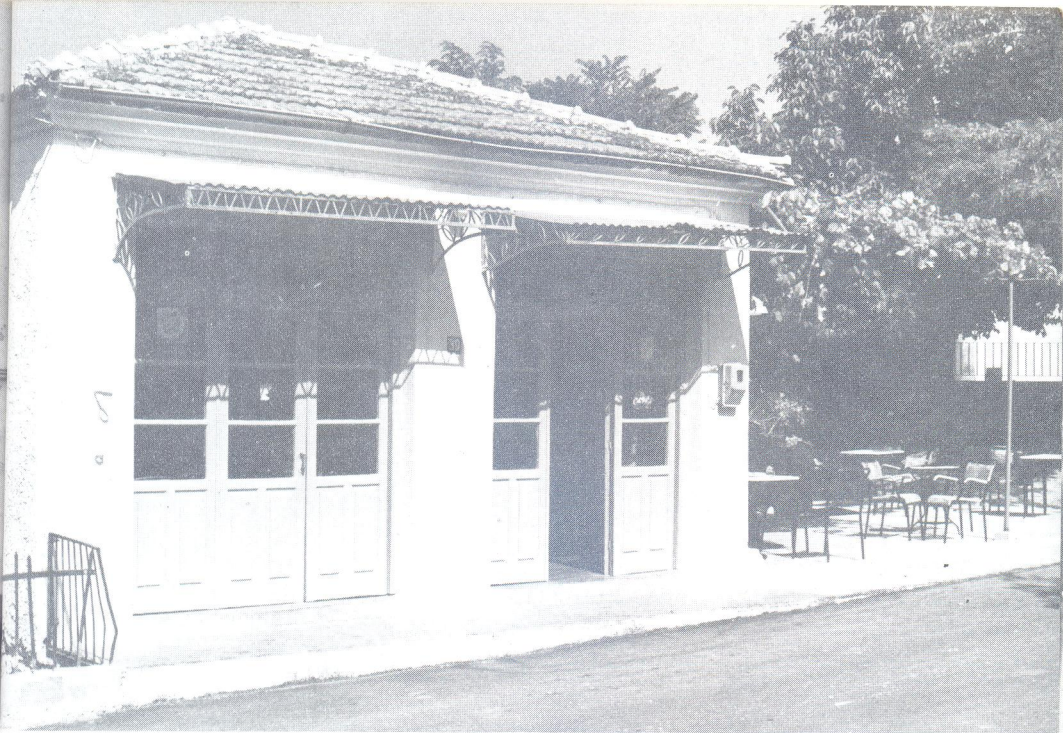
Έπάνω: καφενεδάκι στην Χώρα της Τζιάς (12-4-1975).
Κάτω: καφενεδάκι στην Οία της Σαντορίνης (3-9-1974).

Έπάνω: καφενεδάκι στην Χώρα της Τζιάς (12-4-1975).
Κάτω: καφενεδάκι στον Πύργο της Ήλειας (2-11-1974).

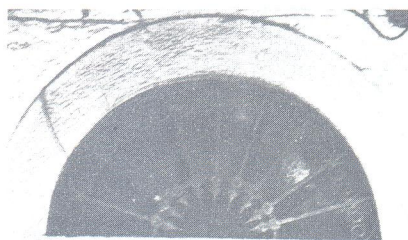
Έπάνω: καφενείο στον Χορτιάτη της Θεσσαλονίκης (6-10-1974).
Κάτω: ένας μεγάλος καφενές στην Δράμα (22-12-1974).

Καφενείο στην Κίμη (16-9-1974).

Άμφισσα (4-1-1975).

Έπάνω: καφενείο με μπαλκόνι στην Χώρα της Τζιάς (12-4-1975).
Κάτω: τό ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ στην Λευκάδα (3-1-1975).

Έπάνω: Ναύπλιο (20-10-1974).
Κάτω: Κηφισιά (15-12-1974).

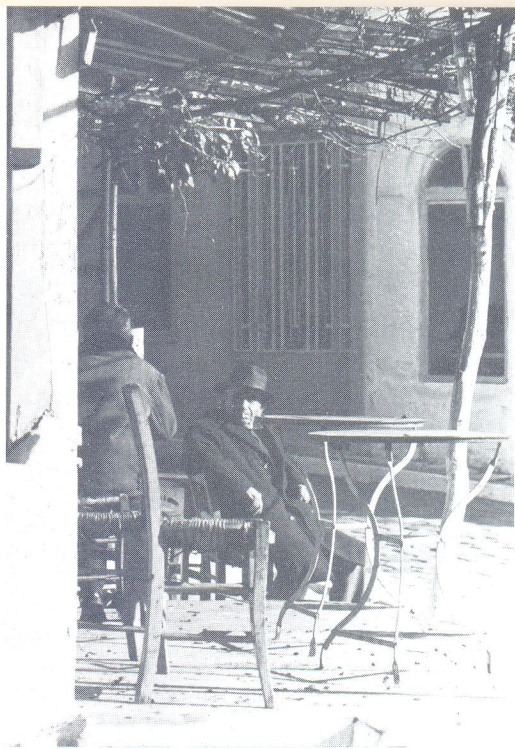

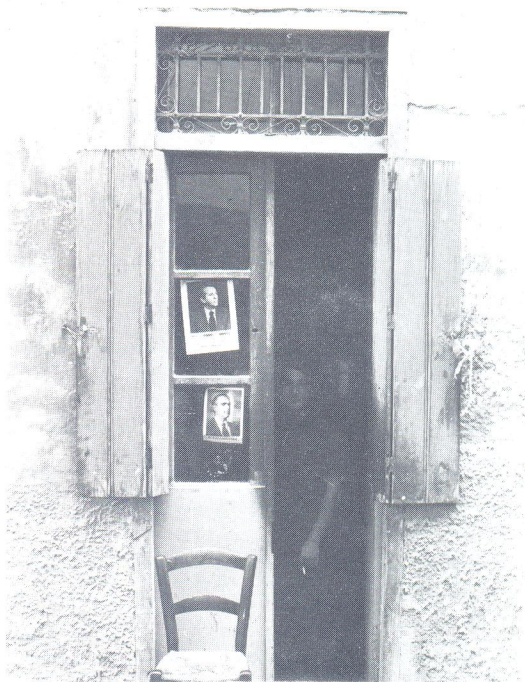
Καφενοδάκι στην Καλαμάτα (3-5-1975).

Τζάκι σέ τούρκικο καφενέ. 1819.

Έπάνω: Ξάνθη (24-12-1974).
Κάτω: Ναύπλιο (20-10-1974).

Τρατόρισμα σέ μοναστήρι. 1894.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ
Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΚΑΦΕΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ
ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ
ΣΤΗ ΦΩΤΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΕ, ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΥ 23
ΜΕ ΤΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ
ΚΑΙ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΓΡΑΜΜΑΤΑ»
ΤΟΝ ΙΟΥΝΗ ΤΟΥ 1979

Καθώς έγραψε ο καθηγητής Δημ. Λουκάτος, ο Ήλιος Πετρώπουλος είναι ο πρώτος πού σκέφτηκε νά συγκεντρώσει και νά θεωρήσει «λαογραφική έρευνα» τή μελέτη τών ρομπέτικων τραγουδιών. Η πρωτοβουλία αυτή τοῦ στοίχισε μιὰ πεντάμηνη φυλάκιση. Μιά ακόμα πεντάμηνη φυλάκιση άρπαξε όταν έδημοσίευσε τά ΚΑΛΙΑΡΝΤΑ, πού, όπως αποκαλύπτεται από τόν τελευταίο τόμο τής άμερικανικής επιθεώρησης MALEDICTA, είναι τό πρώτο όμοσεξουαλικό λεξιμό τοῦ κόσμου.

Στόν Ήλία Πετρώπουλο ανήκει και ή τιμή τής «πρωτιās» από δημοσιεύσεις βιβλίων πού αναφέρονται στό φολκλόρ τών αυτοκινήτων, τών περιπτέρων και τών κλουβιών.

Μέ τίς μελέτες τοῦ Ήλία Πετρώπουλου φανερώνεται ένας άγνωστος ή μισοκρυμένος κόσμος, ενώ παράλληλα αποδεικνύεται πόσο σαθρή και άπατεωνίστικη είναι ή «έπίσημη» λαογραφία τών πανεπιστημίων μας.

Elias Petropoulos
LA VOITURE GRECQUE
ALBUM TURC
CAGES OISEAUX EN GRECE
LE KIOSQUE GREC
πωλούνται στά βιβλιοπωλεία
ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ ΕΝΔΟΧΩΡΑ ΡΟΜΒΟΣ